

**T.C.
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**1990 SONRASI AFGANİSTAN'IN İÇ SAVAŞI VE TALİBAN'IN
ETKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdul Khalil QARQEEN

**Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Uluslararası İlişkiler ve Terörizm İncelemeleri Programı**

EKİM 2022

T.C.
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

1990 SONRASI AFGANİSTAN'IN İÇ SAVAŞI VE TALİBAN'IN
ETKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdul Khalil QARQEEN
(Y1812.305002)

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Uluslararası İlişkiler ve Terörizm İncelemeleri Programı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Filiz KATMAN

EKİM 2022

ONAY FORMU

ONUR SÖZÜ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “1990 Sonrası Afganistan İç Savaşı ve Taliban’ın Etkileri” adlı çalışmamda, tezimin proje kısmından sonuçlandığı zamana kadar tüm süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografyada gösterildiği gibi olduğunu, bunlara atıf yaparak yararlanılmış olduğunu belirtir ve beyan ederim. (07/10/2022).

Abdul Khalil QARQEEN

ÖNSÖZ

Bu araştırmada Afganistan'ın 1990 sonrası siyasi, ekonomik ve toplumsal alanındaki değişimleri ve sorunları incelenmektedir. Afganistan'ın coğrafya ve jeopolitik konumundan kaynaklanan istikrarsızlık ve iç savaşın devamlılığının sonuçları incelenecektir. Afganistan'ın jeostratejik önemi ve bu nedenle ülkede ve bölgede yaşanan hâkimiyet mücadelesinin etkileri, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) işgali, Afganistan'da Taliban örgütünün ortaya çıkması, 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından ABD'nin Afganistan müdahalesi ve faaliyetlerine değinilmektedir.

Bu çalışmanın hazırlanmasında manevi desteğiyle kıymetli bilgi ve akademik tecrübeleriyle, sabırla ve tüm samimiyetiyle tavsiyelerini istifada ettiğim ve büyük bir titizlikle yazdıklarımı inceleyip değerlendiren, eleştiri ve enerjilerini benden eksik etmeyen saygıdeğer danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Filiz KATMAN ve Prof. Dr. Ragıp Kutay KARACA'ya sonsuz teşekkür ve minnettarlığımı sunarım. Yüksek lisans eğitimim sürecinde hep yanımda olan, maddi ve manevi desteklerini eksik etmeyen değerli aileme sonsuz şükranlarımı sunarım.

EKİM 2022

Abdul Khalil QARQEEN

CIVIL WAR IN AFGHANISTAN AFTER 1990 AND THE IMPACTS OF TALIBAN

ABSTRACT

The geopolitical and geostrategic position of the country gained importance with the instability that started in Afghanistan after 1990. Afghanistan is a land bridge between the Indian Ocean with the emergence of the underground natural riches of Central Asia. After the withdrawal of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) from the country, an effort was made to explain the power struggle between the local mujahideen fighting against the USSR and how Taliban emerged. The negativities experienced in Afghanistan and the region will be evaluated periodically with the influence of international powers. Taliban filled the gap created by the civil war and instability in a short time and ruled the country with strict rules. In this paper, Afghanistan after civil war in 1990 and the impacts of Taliban are analyzed. September 11, 2001 attacks and the reasons why international forces were in the country will be discussed. The security effects of the failed state will be evaluated regionally and globally. Afghanistan, being open to the post-1990 security problem and the interventions of international forces, and the state formation and historical processes of the country are analyzed. It led to intensify the humanitarian crisis and migration in Afghanistan, which is considered as a failed state and a fragile state. The threat to Afghanistan's regional and international security is discussed. In this study, observation, literature review in data collection, document analysis, case study and comparative analysis are used in data analysis as qualitative research. Looking at its historical process in Afghanistan, it has been constantly exposed to or left under the pressure and invasion of foreign powers. After 1979, Afghanistan's close involvement in domestic and foreign politics caused the start of the civil war and made the civil war and instability permanent. After the victory of the mujahideen against the USSR after 1990, they caused disagreements among themselves. Thus, it has led to segregation and conflicts within different groups

within the country. This has negatively affected the country's infrastructure, education, economy and politics. The support of ethnic groups within the country by different powers, on the other hand, allows insecurity and instability to begin and terrorist organizations to operate. It has been placed in a safe position for terrorists where it can hide and operate.

Keywords: Afghanistan, United States of America, Security Studies, Taliban, International Security.

1990 SONRASI AFGANİSTAN İÇ SAVAŞI VE TALİBAN'IN ETKİLERİ

ÖZET

1990 sonrası Afganistan'da başlayan istikrarsızlık ile birlikte ülkenin jeopolitik ve jeostratejik konumu önem kazanmıştır. Orta Asya'nın yeraltı doğal zenginliklerinin ortaya çıkmasıyla birlikte Afganistan, Hint Okyanusu arasında karadan köprü konumuna geçmiştir. Çalışmada, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ülkeden çekildikten sonra onlara karşı savaştan yerel mücahitler arasında başlayan güç kavgası ve Taliban'ın nasıl ortaya çıktığı anlatılmıştır. Afganistan ve bölgede yaşanan olumsuzluklar dönemsel olarak uluslararası güçlerin de etkisiyle değerlendirilmiştir. İç savaş ve istikrarsızlığın ortaya çıkardığı boşluğu Taliban kısa sürede doldurarak ülke genelinde katı kurallarla yönetmeye başlamıştır. Çalışmada, 11 Eylül 2001 saldırısı sonrası Afganistan ve uluslararası güçlerin ülkede bulunma nedenleri ele alınmıştır. Araştırmada temel yöntem olarak başarısız devletin güvenlik etkileri bölgesel ve küresel olarak değerlendirilmiştir. Afganistan'ın 1990 sonrası güvenlik sorununun olması ve uluslararası güçlerin müdahalelerine karşı açık hale getirilmesi, ülkenin devlet oluşumu ve tarihsel süreçleri analiz edilmiştir. Başarısız devlet ve kırılmalı devlet olarak değerlendirilen Afganistan'da bu durum insanlık krizine ve göçün yoğunlaşmasına neden olmuştur. Afganistan'ın bölgesel ve uluslararası güvenlikteki tehdit unsuru ele alınmıştır. Nitel araştırma olarak veri toplamada gözlem, literatür taraması, veri analizinde doküman incelemesi, durum çalışması ve karşılaştırmalı analiz kullanılmıştır. Afganistan'ın tarihsel sürecine bakıldığında sürekli dış güçlerin baskı ve istilasına maruz kalmış yahut maruz bırakılmış olduğunu görmekteyiz. 1979 yılından sonra Afganistan'ın iç ve dış siyasetine yakından müdahalesi iç savaşın başlamasına neden olmuş ve iç savaş, istikrarsızlığı sürekli hale getirmiştir. 1990 sonrası mücahitlerin SSCB'ye karşı kazandığı zafer kendi aralarındaki anlaşmazlıklara yol açmıştır. Bundan dolayı farklı grupların ülke içinde ayrışmalarına ve çatışmalarına neden olmuştur. Bu da ülkeyi altyapı, eğitim, ekonomik ve siyasal olarak olumsuz yönde etkilemiştir.

lke içindeki etnik grupların farklı güçler tarafından menfaati gereği desteklemesi ise güvensizlik ve istikrarsızlığın başlamasına ve terör örgütlerinin faaliyet göstermesine olanak tanımaktadır. lke, teröristler için saklanabileceği ve faaliyet gösterebileceği güvenli ortam konumuna getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, ABD, Güvenlik alışmaları, Taliban, Uluslararası Güvenlik.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ONUR SÖZÜ	i
ÖNSÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖZET.....	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
I. GİRİŞ	1
A. Konu	1
B. Amaç/Önem.....	3
1. Araştırma sorusu	3
2. Temel argüman	4
3. Varsayımlar.....	4
4. Sınırlılıklar	4
5. Literatür taraması	4
C. Alan, veri kaynakları, yer-süre ve destek	8
D. Yöntem ve teknikler	8
II. KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE: DEVLET, GÜVENLİK, BAŞARISIZ DEVLET.....	10
A. Devlet kavramı ve ortaya çıkışı	10
B. Başarısız devlet.....	12
1. Tanım	13
2. Devletin güç ve yeterlik durumu.....	14

3. Başarısız bir devlet olarak Afganistan	15
C. Güvenlik	16
1. Devlet güvenliği.....	18
2. Millet güvenliği.....	20
III. TARİHSEL ÇERÇEVE: GEÇMİŞTEN BUGÜNE AFGANİSTAN: JEOPOLİTİĞİ, EKONOMİSİ, ETNİK YAPISI VE TARİHİ.....	21
A. Afganistan jeopolitiği	21
B. Afganistan ekonomisi	22
C. Afganistan etnik yapısı	24
1. Peştunlar.....	24
2. Tacikler	24
3. Hazaralar	25
4. Türkler.....	25
5. Diğer etnik gruplar	26
D. Afganistan tarihi	26
IV. TALİBAN ÖRGÜTÜNÜN ORTAYA ÇIKIŞI, YAPISI VE İLİŞKİLERİ .	28
A. SSCB'nin Afganistan politikası.....	28
B. SSCB'nin Afganistan işgali.....	29
C. Mücahitler.....	30
D. Taliban örgütünün ortaya çıkış süreci.....	31
1. Taliban'ın yükselişi ve hakimiyeti.....	33
2. Taliban'ın eğitim, sağlık, ekonomi ve toplum üzerindeki etkileri.....	34
3. Taliban'ın din anlayışı	36
4. Taliban'ın mezhebi boyutu	38
E. El Kaide lideri Usame Bin Ladin ile Taliban örgütünün ilişkisi	38
F. Taliban ile Pakistan'ın etkileşimi	40

1. Pakistan'ın terörizmle mücadeledeki konumu.....	41
2. Dönemsel olarak Afganistan politikası.....	43
G. Afganistan'da afyon üretimi ve ticareti	44
H. Afganistan'da iç ve dış dinamiklerin etkisi	46
İ. Afganistan'ın 1990 sonrası göç sorunu	47
V. 11 EYLÜL 2001 SONRASI TALİBAN REJİMİ VE BÖLGESEL GÜVENLİĞİN KÜRESEL BOYUTU	49
A. Bölgesel ve uluslararası güç kompleksi.....	49
B. Afganistan'a ABD müdahalesi ve NATO Harekâtı: Terörizmle mücadele	51
1. Bonn Konferansı	53
2. Tokyo Konferansı	54
C. 2001 sonrası bölgesel politika ve ABD ile ilişkiler	54
D. Bölgesel güçler (Hindistan, Çin, Rusya, İran ve Pakistan).....	56
E. ABD'nin Afganistan üzerinden denge politikası.....	58
1. Afganistan'da 2001 sonrası siyasal değişim ve Taliban'ın etkisi.....	59
F. 2020 sonrası Afganistan'daki gelişmeler.....	62
G. ABD'nin Afganistan'dan geri çekilmesinin nedenleri	64
1. ABD'nin Afganistan'a yönelik yeni politikası	66
2. ABD'nin geri çekilmesi sonrası bölgede küresel güçlerin çıkarları	68
H. 2021 sonrası ABD'nin geri çekilmesiyle başlayan sorunlar	70
1. Güvenlik sorunu.....	72
2. Eğitim sistemindeki değişiklikler	75
VI. SONUÇ.....	78
VII.KAYNAKÇA	83
ÖZGEÇMİŞ.....	105

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BGK	: Bölgesel Güvenlik Kompleksi
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
CIA	: <i>Central Intelligence Agency</i> (Merkezi Haberalma Teşkilatı)
DEAŞ	: <i>Devlet'ül Irak ve's Şam</i> (Irak ve Şam İslam Devleti)
ECA	: <i>Education Center for Afghanistan</i> (Afganistan Eğitim Merkezi)
HİG	: <i>Hizb-i İslami Gulbeddin</i>
HQN	: <i>Haqqani Networks</i> (Hakkani Ağı)
IMF	: <i>International Monetary Fund</i> (Uluslararası Para Fonu)
IMU	: <i>Islamic Movement of Uzbekistan</i> (Özbekistan İslami Hareketi)
INOGATE	: Interstate Oil and Gas Transport to Europe (Avrupa'ya Devletlerarası Gaz Taşımacılığı)
ISAF	: <i>International Security Assistance Force</i> (Barışı Koruma Güçleri)
ISI	: <i>Inter-Services Intelligence</i> (Servislerarası İstihbarat)
NATO	: <i>North Atlantic Treaty Organization</i> (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
OECD	: <i>Organization for Economic Cooperation and Development</i> (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü)
QUAD	: <i>Quadrilateral Security Dialogue</i> (Dörtlü Güvenlik Diyalogu)
SAARC	: <i>South Asian Association for Regional Cooperation</i> (Güney Asya

Bölgesel İşbirliği Örgütü)

- SSCB** : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
- TAPI** : *Turkmenistan–Afghanistan–Pakistan–India Pipeline* (Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan Doğalgaz Boru Hattı)
- TRACECA** : *Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia* (Avrupa-Kafkasya–Asya Taşıma Koridoru)
- TTP** : *Tehreek-e-Taliban Pakistan* (Pakistan Taliban'ı)
- UNOCAL** : *California Union Oil Company and Holding Company* (California Union Petrol Şirketi ve Holding Şirketi)
- USAID** : *United States Agency for International Development* (Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı)

I. GİRİŞ

A. Konu

Afganistan'ın jeopolitik ve jeostratejik konumu Soğuk Savaş sonrası bölgede önem kazanmıştır. Orta Asya petrol ve doğalgazı, Afganistan karayolu üzerinden Hint Okyanusu'na ulaştırılmaktadır. Böylece küresel güçlerin Afganistan'da hâkimiyetini sağlama çabası ülkede istikrarsızlık ve iç savaşın devamlılığını sürdürmektedir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin dağılmasından sonra Afgan mücahitlerinin siyasi görüş ayrılıkları Taliban'ın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu araştırmada, Taliban'ın toplumsal, dini, ekonomik ve siyasal değişimleri kapsayıcı bir şekilde ele alınacaktır. Afganistan'daki Taliban'ın geçmiş, günümüz ve gelecekteki konumu, iç ve dış siyasi duruşu ve faaliyetleri üç boyutlu olarak değerlendirilerek farklı bakış açısı ortaya koyulacaktır. Zbigniew Brzezinski'nin 'Büyük Satranç Tahtası' kitabı Afganistan'ı birinci aktör olarak tanımlamamaktadır. "Öte yandan Afganistan'ı Rus politik bilimciler tarafından geliştirilen ve günümüzde Alexander Dugin ile özdeşleştirilen 'Avrasyacılık (Yeni Avrasyacılık)' ile Çin'in 'Tek Kuşak, Tek Yol' yaklaşımlarının yanı sıra doğal kaynaklar ve enerji jeopolitiği ile alakalı mülahazalardan da soyutlamak mümkün değildir" (Erman, 2017, s. 399).

Afganistan'da İslamcı Taliban gruplarının bölgesel analiz düzeyindeki çalışmalarına fazla rastlanmamaktadır. Bu çalışmada, konu üzerine yapılan diğer çalışmalardan farklı olarak ülke içindeki dönemsel ve rejimsel değişimde oluşan gelişmeler karşılaştırmalı şekilde yapılmıştır. Taliban rejimini eleştirel örneklerle açıklayarak ve Afganistan'ın tarihsel sürecini baz alarak güvenlik analizi üzerine yapılan farklı analizlerle ülke içindeki kitap ve makalelerde yer verilmeyen detaylar kullanılmıştır. Ülkede bölgesel güvenliği tehdit eden radikal grupların mevcudiyetini gerekçe göstererek etnik ve sosyoekonomik çatışmalara neden olan sorunlar karşımıza çıkmaktadır. Uluslararası güvenlik ve çatışmalar, içsel ve dışsal etkenlerden bağımsız değildir. Afganistan coğrafi konumu nedeniyle Güney Asya, Orta Asya ve Orta Doğu arasında yer alan coğrafyadır (Ahmadi,

2017, s. 126). Afganistan'ın stratejik ve jeopolitik öneminin getirdiği avantaj ve dezavantaj, ülkede rejimlerin sık sık değişmesine neden olmuş ve son dönemlerde radikal grupların faaliyet gösterdiği, bölge dışı aktörlerin yakından takip ettiği ve uluslararası güçlerin kontrol etmek istediği ülke haline gelmiştir. Afganistan'ın güvenlik durumunun yerel, bölgesel ve uluslararası düzeyde incelenmesi gerekir. Afganistan'da ve bölgedeki gelişmeler sadece o coğrafyaya bağlı kalmamış küresel boyut da kazanmıştır.

Afganistan ile Pakistan arasındaki siyasi çekişmeler ise Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin bölgedeki çıkar arayışına istinaden Pakistan'a yaklaşmasını sağlamıştır. İki komşu ülke olan Afganistan ve Pakistan ilişkilerindeki gerilimler incelenerek ABD'nin Taliban ve Afganistan'ın komşusu üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir. Talibanizm-Taliban'ın Afganistan'da varlığını sürdürmesi aslında üç büyük faktöre dayanır: Para, silah ve ideoloji. Bu faktörlerden herhangi biri kesildiğinde ülke genelinde etkisiz ve tutarsız yapısalılık ortaya çıkacaktır. Böylece ülke ve bölgedeki etkileri azaltılabilecek ve hatta yok edilebilecektir (Ahmadi, 2017, s. 126).

Pakistan'ın dış politikasında vekalet savaşının araçları olarak ayrılıkçılar ve aşırıçılık yanlıları tarafından grup desteği olgusu zaman ve ilgi alanlarına göre kullanılmaktadır. Böylece Pakistan'ın Afganistan ve Hindistan üzerinde baskı kurarak baskıcı ve aşırıçılık yöntemlerini kullanma çabaları etkili rol oynamıştır ve bu bölgedeki aşırılık yanlılarına ve ayrılıkçılara verdiği destekten görülmektedir (Çamkerten, 2020, s. 11). Kısaca Pakistan'ın Taliban'ı destekleme nedenleri iki farklı boyutla yani ekonomik ve politik ile özetlenebilir. Taliban örgütünün ortaya çıkmasına yol açan faktörler ve Afganistan'daki başarı ve başarısızlıklarını yakından ilgilendiren hamleler ele alınmıştır. Afgan mücahitleri ortadan kaldırmak ve pasif durumda tutarak Afganistan genelinde tek etnik grubun çatısı altında toplama ideolojisiyle Taliban sadece Peştunizmi ön planda tutarak ezici hamleler yapmıştır ancak diğer etnik grupların tepkisiyle karşılaşmıştır. Afgan hükümeti Peştun lordlarını güçlendirerek Taliban'ı ayakta tutmuştur.

Taliban hareketinin politikası, Pakistan'ın bölgesel potansiyel güç olma çabasını Afganistan üzerinden gerçekleştirmektedir. Pakistan'ın amacı Taliban'ı kontrol ederek ülkenin yeraltı zenginliklerine erişmek ve Afganistan'dan geçecek

olan Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan Doğalgaz Boru Hattı (*Turkmenistan–Afghanistan–Pakistan–India Pipeline-TAPI*)’nı kontrol etmektir. Pakistan mücahitler üzerinden Orta Asya pazarını kontrol etme çabası neticelenmeyince Taliban rgtnn ortaya çıkışına yol açmıştır (zev, 2012, s. 167).

B. Amaç/nem

Afganistan’da yıllardır etkisini gösteren savaşın getirdiği yorgunluk, yoksulluk, tükenmişlik, yozlaşma, etnik ve mezhepsel ayrılıklar, komşu ülkelerin ve Afganistan’da çıkarı olan ülkelerin yürüttüğü faaliyetler, halkın devlete karşı güvensizliği gibi nedenler incelenerek ülkenin istikrarsızlığının devamlığını sağlayan etkenleri; komşu ülkeler, bölgesel ve uluslararası glerin görüşleri değerlendirilmiştir. Afganistan’ın söz konusu istikrarsızlık etkenlerini değerlendirirken dönemsel olarak siyasi, ekonomik, dini, sosyal, güvenlik ve eğitimine değinilmiştir.

Eylül’ oluşturan sebepler, yeni küresel tehdit ortamı ve kökleri eski bir döneme dayanmaktadır. Küresel terörizmin Afganistan’da saklandığı gerekçesiyle ABD işgali ve Afgan halkının dünya gözünde lanse edilmek istenmesi gibi detaylara değinilmiştir. Amerikan karşıtı bölgesel glerin politikasına yönelik ağır baskılara maruz kalan komşu ülkeler ve Afgan halkının ekonomik, toplumsal ve siyasal dengesinin bozulmasını sağlayan etkenler değerlendirilmiştir.

Bu alışma ile Afganistan’ın 1990-2001 ve 2001-2021 yılları arası durum aktarılmaktadır. Afganistan’da büyük glerin neden olduğu olumsuzluk, bölgede dönemsel olarak farklı örgütlerin ortaya çıkması ya da bölgesel lordların devlet üzerindeki etkinlik ve güvenliği sağlamadaki başarısızlığı güvenlik paradoksu olarak bilinen durum ile açıklanmaktadır.

1. Araştırma sorusu

Literatürde bahsedilen ifadelerden hareketle bu çalışmanın araştırma sorusu şöyledir:

- Taliban’ın 1996 sonrası dönemde Afganistan’ın başarısız devlet olmasına etkileri nelerdir?

Araştırmanın alt araştırma soruları ise şu şekilde oluşturulmuştur:

- Afganistan'ın iç savaş ve istikrarsızlıklarının devam etmesinde bölgesel ve uluslararası ülkelerin rolü nedir?
- Taliban örgütünün kadın, eğitim, altyapı, sağlık ve ekonomi ve uyuşturucu ticareti ile ilgili tutumları nelerdir?
- Afganistan'da uluslararası güçlerin başarı ve başarısızlıkları hususunda hangi detaylar incelenmeli ve ABD'nin savaş izlenimleri nelerdir?
- Taliban'ın gerçekleştiği saldırıları duyulmasına rağmen dünya kamuoyu tarafından neden görmezden gelinmektedir?

2. Temel argüman

1990 sonrası Afganistan'da oluşan iktidar boşluğu neticesinde Taliban 1996 yılında ülkenin %90'ını ele geçirmiş ve aşırı baskıcı politikaları toplum üzerinde olumsuz etkiler bırakmıştır. 11 Eylül 2001 sonrası ABD'nin Afganistan'ın işgaline giden süreçte 2001-2021 yılları arası Taliban Afganistan'ın farklı bölgelerinde faaliyetlerini sürdürmüştür.

3. Varsayımlar

Bu çalışmada Taliban ve ABD'nin ilişkileri ve Afganistan'da 1990 sonrası olumsuzlukların Taliban hareketinin Afganistan'da mevcut duruma yol açtığı varsayılmaktadır.

4. Sınırlılıklar

Taliban örgütünün faaliyetleri, ABD ve komşu ülkelerin kamuya açık belgeleri kullanılmıştır.

5. Literatür taraması

Bu çalışmada öncelikle Türkiye, Afganistan ve İran'daki Türkçe ve Farsça eserleri içeren literatür taraması yapılmıştır. Kaynaklara göre konuyla ilgili yapılan çalışmalarda Taliban örgütünü kapsayıcı ve dönemsel olarak ele alınmaması üzerinde çalışılması gerekliliğini ortaya koymuştur. Vahid Muzhda (2003, s. 57) 'Afganistan ve Panj Sal Saltai Taliban (Afganistan Beş Yıllık Taliban Yönetiminde)' adlı eserinde Afganistan ve Pakistan ilişkisine değinerek

Taliban hareketinin 1994 ile 2001 yılları arasındaki faaliyetlerini ve ülkede bir tek etnik grubun iktidara getirilmesini kaleme almıştır. Peter Marstan (2000, ss. 131-145) ‘Taliban’ adlı eserinde sadece 1994 ile 1998 yılları arasındaki Taliban örgütünün bölge ve uluslararası hükümetlere karşı tavır ve radikal faaliyetlerini vurgulamıştır. Esedullah Oğuz (2001, s. 45) ‘Hedef Ülke Afganistan’ adlı eserinde Afganistan’ın 1979 sonrası olaylarını, coğrafya, etnik yapısı ve tarihsel süreçlerini SSCB’nin Afganistan işgalini ve sonrası önemli olayları mücahitlerin zaferi ve iktidar kavgasını incelenmektedir. Said Feridun Sadat (2016, s. 137) ‘Taliban Döneminde Din Eğitimi (1994-2001)’ adlı eserinde sadece Taliban hareketinin dini görüşünü ele almıştır. Yazara göre Taliban hareketi baskıcı ve sert politikalar uygulamış, kız okullarını kapatmış ve medreselere maddi ve manevi destek sağlamıştır. Çalışmada yoğun olarak dini eğitim konuları ele alınmıştır. Shafiqullah Shakir (2020, ss. 89-137), ‘Taliban ve Peştunistan Sorunlarının Afganistan-Pakistan İlişkilerine Etkisi’ adlı eserinde Afganistan’ın 1970’lerin sonlarında Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesiyle birlikte cihatçı ve mücahit eğilimleri ortaya çıkmasıyla bu kez Pakistan, Afganistan’ın iç işlerine müdahale etmeye başlamıştır. Yazar sadece Pakistan ve Afganistan arasındaki politik sorunlar ve Taliban örgütünün desteklenmesi ve faaliyetleri üzerinde durmuştur. Abuzar Mohammad Ali (2021, ss. 21-28), ‘1979-2019 Yılları Arası Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), Taliban ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (*North Atlantic Treaty Organization-NATO*) dönemlerinde Afganistan’ın Göç Sorunları’ adlı eserinde Afganistan’da iç savaştan doğan güvensizlikten dolayı göç ettiklerine vurgu yapmıştır. Ülke yaratılan iktidar boşluğunu fırsata çevirenlerin çıkardığı huzursuzluğun bireysel ve toplumsal göçlere neden olduğunu belirtmiştir. Yazara göre ülke içi ve dışı göçlerin çoğunluğu savaş ve düşmanlıklardan dolayı göç ettiklerini ve gittikleri yerde iş imkanı ve güvende olduğunu belirtmektedir. Bu araştırma, komşu ülkelerde ikamet eden mültecilerle yapılan görüşmeler sonucunda elde edilmiştir. Ruhullah Begzad, ‘11 Eylül Sonrası Afganistan’da Demokratikleşme ve Taliban Örgütü’ adlı eserinde 11 Eylül saldırısının sebepleri ise coğrafya, stratejik ve jeopolitik konumuna sahip olan Afganistan tarih boyunca uluslararası güçlerin saldırılarına maruz kalmıştır. Afganistan’ın stratejik konumunun önemi, terör örgütlerinin sürekli faaliyet alanı olarak seçilmesidir (Begzad, 2014, s. 57-85). Mohammad Jaffar Jawadi Arjimand, ‘*Tahrak Hai Taliban ve Tasir an Der Rovabit Pakistan*,

Afganistan ve Amerika (Taliban Hareketi Pakistan, Afganistan ve Amerika Arasındaki İlişkilere Etkisi)' adlı eserinde Taliban hareketinin Afganistan ve Pakistan arasındaki stratejik ilişkilerinde ABD'nin etkileri incelenmiştir. Taliban hareketinin varlığı ve ABD'nin iki komşu ülke arasındaki rolündeki baskın politikası incelenmiştir (Jawadi Arjimand, 2009, s. 126).

Taliban, ABD ve Pakistan'ın her türlü askeri ve bölgede Vahabiliği yaymak isteyen Suudi Arabistan'ın maddi desteğini sağlamıştır. Bağbaşıoğlu (2004, s. 17)'nin da belirttiği gibi ABD'nin Afganistan'da SSCB'ye karşı mücahitleri desteklediği, 1989 sonrası mücahitlere karşı ülkenin güneyinde ortaya çıkan Taliban gruplarını desteklediğini ve 2001 sonrası Taliban'ın 11 Eylül 2001 saldırılarını bahane ederek Afganistan'ın işgal sürecinin başlamasının literatürde detaylı araştırması yapılmamıştır. Ancak Sovyetler Birliği'nin geri çekilmesinden sonra patlak veren iç savaş nedeniyle ortaya çıkan Taliban hareketinin bölgesel ve küresel etkileri, dönemsel olarak ABD'nin Afganistan'a yaptığı dolaylı ve dolaysız müdahalelerin incelenmesi literatüre yeni boyut kazandıracaktır (Akkurt, 2004, s. 116). Hindistan ve Pakistan arasındaki Keşmir sorunu, Çin-Doğu Türkistan sorunu ve Rusya için potansiyel sorun teşkil edecek Özerk Türk Cumhuriyetleri ülkelerini doğrudan etkileyecek olan radikal İslamcı ve şeriat yanlısı Taliban'ı destekleyen Müslüman gruplar bölge için tehlike arz etmektedir. Bunu fırsata çevirmek isteyen ABD, Afganistan üzerinden Hazar Havzası, Orta Asya ve bölgesinde nüfus sahibi olmayı amaçlamıştır. ABD'nin bölgeye yönelik dış politikası Afganistan üzerinden SSCB'yi yıkmak ya da Avrupa'ya ilerlemesini engellemektir. ABD'nin bölgede SSCB'yi çevreleme politikası başarılı olmuştur. SSCB'nin Afganistan'dan çekilmesinden sonra ülkede yaşanan kaosu kısaca 1988-1994 yılları arası Afganistan Sovyet işgalinden daha kötü, iç çatışmalarla geçen en önemli kayıp yılları olmuştur (Şeyhanlıoğlu, 2004, s. 37). Taliban örgütü, ülkede iç çatışmalar devam ettiği süreçte halkın içinden çıkan hareket olarak istikrarsızlığı ve savaşı yok edecek hareket olarak benimsenmiştir. 1994 yılında ortaya çıkıp 1996 yılında başkent Kabil'i almasıyla ülkenin %90'ını ele geçirince Taliban, Afganistan'da kendi hükümetini ilan etmiştir. Taliban müfrezeleri 26 Eylül 1996 gecesini Kabil'e girmişler ve ilk iş olarak eski Cumhurbaşkanı Necibullah ve kardeşini idam etmişlerdir (Polat, 2016, s. 14). Böylece ülkenin stratejik bölgelerini ele geçirdikten sonra baskıcı politikasını

uygulamaya başlamıştır. Çalışmada 2001 sonrası Taliban hareketinin faaliyetleri ve baskın politikası detaylı olarak incelenmektedir. Hamid Karzai ve Eşraf Ghani dönemleri karşılaştırması, Taliban örgütünün faaliyetleri ve toplum tarafından nasıl karşılandığı ile toplumun mevcut hükümetten uzaklaşmasına da araştırmada yer verilmiştir. Son olarak 2019 sonrası Taliban hareketinin ülkenin uzak il ve ilçelerinde faaliyet göstermesi ise konuya yeni boyut kazandırmıştır. Bu nedenle önceki araştırmalarda yoğun olarak teorik değerlendirme yer alırken bu araştırmada hem teorik hem de pratik siyasal gelişmeler yer almaktadır.

Tarihin çeşitli dönemlerinde farklı güçler tarafından Afganistan'ın işgal edilerek sömürgeye uğramasında ülkenin bulunduğu jeopolitik konumu etkilidir. Jeopolitik teoriler, emperyal devletlerin küresel üstünlüğünü sağlamaya dönük çalışmalarının anlaşılmasında önemli rol oynamıştır. Gücünü artırmak isteyen devletler, jeopolitik bakımından önemli olan bölgelere hâkimiyet kurmaya çalışmıştır. ABD'nin de Sovyetler Birliği'ne karşı stratejilerinin geliştirilmesi ve uygulanması jeopolitik teoriler üzerinden değerlendirilebilir.

Mackinder'in Kara Hâkimiyet Teorisi'ne göre "Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının bütünü dünya adasını oluşturur". Çalışmalarında daha ziyade fizikî coğrafya özellikleri ve siyasî coğrafyanın etkileri üzerinde duran Mackinder şu sonuçlara varır: "Dünyanın dörtte üçünü denizler, geri kalan dörtte birini adalar (yani kıtalar) kaplar. Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları, âdeta birbirlerinin devamı olup, büyük bir dünya adasını oluştururlar. Bu dünya adasının, Sibiryâ, Volga nehri, Kuzey Buz Denizi, Afganistan ve İran arasındaki bölge Kalpgâh adı verilen kısımdır. Bu kısımda; Ural Dağları hammadde kaynakları ile doludur." Mackinder'in Kara Hakimiyet Teorisi'ndeki Afganistan'ın önemi ve son dönemdeki gelişmeler baz alınarak güvenlik ve jeopolitik teorileri karşılaştırmalı analiz edilecektir. Tarihsel süreçte Afganistan'ın jeopolitik önemi, Mackinder ve Brzezinski'nin güvenlik ve jeopolitik teorilerinin karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesiyle açıklanmaya çalışılacaktır. Genel kabul gören jeopolitik teoriler şunlardır:

- Kara Hakimiyet Teorisi,
- Kenar Kuşak Hakimiyet Teorisi,
- Deniz Hakimiyet Teorisi,

- Hava Hakimiyet Teorisi.

Spykman'ın Amerikan jeopolitik denklemine göre "iç hilali yöneten Avrasya'yı yönetir; Avrasya'yı yöneten dünyayı yönetir." 1950'lerde ABD dış politikası Türkiye, İran, Irak, Pakistan, Hindistan, Kore ve Doğu Sibirya'nın iç hilali denetleme üzerine odaklanmıştır (Erbaş, 2018). Mackinder'in önerdiği Kara Hakimiyeti-Kalpgah-Teorisi'nin ve Mahan'ın öne sürdüğü Deniz Hakimiyeti Teorisi'nin yetersiz kalması ve eleştirilmesinden sonra akademik alanda yeni tartışmalar ve görüşler gündeme gelmiştir (Algür ve Ercan, 2021, s. 203). Nicholas Spykman tarafından geliştirilen "Kenar Kuşak/*Rimland*" teorisi de bunlardan biridir. Tartışılan teori, kenar kuşak adı verilen alanlara hakim olan bir gücün dünyaya da hakim olacağı ilkesine dayanmaktadır. Bu sebeple Afganistan konumu gereği bölgesel ve uluslararası güçler tarafından kontrol edilmek istenmektedir (Öztürk ve İrfanoğlu, 2020, ss. 21-22). Buna göre Spykman, Kenar Kuşak Teorisi'ni şu şekilde ifade eder: "Kenar Kuşağı kontrol eden Avrasya'da egemen olur, Avrasya'da egemen olan dünyanın kaderini belirler". Bundan dolayı Afganistan'da sürekli istikrarsızlık ve iç savaşın boyut değiştirmesine yol açmasının nedenleri değerlendirilecektir (Erbaş, 2018).

C. Alan, veri kaynakları, yer-süre ve destek

Araştırma bünyesinde öncelikle Türkçe, Farsça ve yabancı dillerde yayımlanmış makale, kitap, köşe yazısı, akademik tezler ve bu alanda yapılmış bilimsel toplantıların (sempozyum, kongre, çalıştay vs.) metinler kullanılmıştır.

D. Yöntem ve teknikler

Bu çalışmada nitel araştırma olarak veri toplamada gözlem, literatür taraması kullanılırken veri analizinde doküman inceleme, vaka çalışması ve karşılaştırmalı analiz yapılmıştır. Taliban hareketinin ortaya çıkmasıyla siyasi, sosyokültürel ve dini görüşleri incelenerek literatürdeki farklı görüşler taranıp olumlu ve olumsuz değerlendirmelerin analizi verilmiştir. Taliban hareketinin çıkış sürecinden günümüze kadar faaliyet ve görüşleri Farsça ve Türkçe yazılmış kitap, tez, makale ve Afganistan'da yaşamış biri olarak kişisel gözlem baz alınarak farklı görüş açısı sağlanması hedeflenmektedir. Daha önceki

Çalışmalarda yer almayan yüzeysel bırakılmış birtakım sorunlar derinlemesine verilerek dönemsel değişimlerin karşılaştırmalı incelenmesi ile çalışmalara yeni bir boyut kazandırılması amaçlanmaktadır.

II. KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE: DEVLET, GÜVENLİK, BAŞARISIZ DEVLET

A. Devlet kavramı ve ortaya çıkışı

Anthony Giddens (1994, ss. 57-58)'ın modern devletin bu fiziksel özelliğinin teorik açıklamasına göre hükümetin kendisi tarafından belirlendiği şiddet veya fiziksel gücün hükümet tarafından kesinlikle gerekli olduğu durumlarda kullanılabilmesine ve nihayetinde bu tür durumlarda şiddet kullanımının meşrudur. Weber'e göre hükümet, amaçlarıyla tanımlanamaz ancak belirli somut araçlarla tanımlanabilir. Bu araç kuşkusuz fiziksel güç ve şiddet kullanımındır (Saygılı, 2010, s. 76). Modern devlet çalışmalarına baktığımızda en çok referansı Max Weber'in kendine özgü araç ve işlevleriyle devlet tanımının taşıdığı görülmektedir. Max Weber, 'ekonomik toplumdaki' modern devleti, temel işlevleri yasama, güvenlik, adalet, yönetim ve askeri idare olması ve en önemli aracının devlet tekeli olması nedeniyle zorlayıcı güce sahip bir yapı olarak ele alınmaktadır (Turgaylı ve diğerleri, 2020, s. 819).

Devlet kavramının anlamını belli bir tanım ile ifade etmek mümkün değildir. 'Devlet nedir?' sorusu kapsamında çizilen ve herkes tarafından kabul edilen bir tanım bulmak mümkün olmayıp tarih boyunca devlet kavramı ve tanımı hakkında oldukça farklı ifadeler ve düşüncelerin varlığı bilinmektedir (Mokhtari, 2019, s. 6). Tarih boyunca insanlar hep bir arada yaşama arzusu olmuştur. Milattan önce 5. yüzyılda Atina'da yaşayan sofistlerin devleti, insanların güven içinde yaşaması ve daha az çabayla daha fazlasını başarabilmesi için bir araç olarak tanımlanmıştır (Ay ve Uçar, 2015, s. 196). Tarihsel süreçte devlet anlayışı değişkenlik göstermiş, bazı dönemlerde ataerkil krallığın ve zengin azınlığın üstüne dayatılması ve Orta Çağ'da ise devlet teokratik yapının esas alındığı güçlü toprak sahipleri ve kilisenin egemen olduğu 'aşkın bir irade' olarak karşımıza çıkıyor. İbn-i Haldun'un devlet tanımı "sosyal organizasyonla ve toplu olarak yaşamak zorunludur. Bu sosyal organizasyon meydana gelince insanları birbirine

karşı koruyacak ve kötülük yapmaktan caydırıcı bir güce, insanların bir diğerine karşı tecavüz etmelerini önleyecek ‘başka bir şeye’ mutlak ihtiyaç vardır. Ancak böyle olmalıdır ki bir kimse diğerine zarar vermesin. Hükümdarın (üstün otoritenin) manası budur” (Ay ve Uçar, 2015, s. 196).

Cicero’ya göre devlet, ortak çıkarların tek birliği değildir. Devlet ayrıca yasal ve hukuki bağlarla korunmuştur. Cicero’ya göre devlet halkın eseridir. Kitlelerin karşılıklı çıkarlarına hizmet etmek için hakları yasalarla güvence altına alınan bir örgüttür (Özkaya, 2020, ss. 320-321). Devlet teorileri, gerçekte ekonomik ilişkiler ve devlet ile ilişkileri arasındaki bağlantıyı içermektedir. Liberalizmde devlet, işleminde farklı ama uyumlu bir ekonomik bağlamın düzenleyicisi olarak ifade edilir. Liberalizm görüşüne göre devlet, faydayı temsil eden bir kurumdan ibarettir. Hobbes’un devlet teorisi ‘doğal durumla’ (kontrolde olmayan insan topluluğu) toplumsal yaşamın gerekleri arasında uyumsuzluk varsayımına dayanmaktadır. Hobbes’a göre, toplumu kontrol eden ve hareketlerini kısıtlayan bir devlet olmaksızın, halk sürekli olarak özgürlük mücadelesi içinde olacaktır (Şimşek, ss. 2-3). Hobbes’a göre, insanlığın doğasındaki sürekli iyi yaşamak istemesinden oluşan rekabet, kuşku ve özgürlük güdüsü, çatışma nedenleri olarak insan tabiatıdır. Böylece toplumlarda sürekli çatışmaların yaşanması kaçınılmazdır. Çatışma kanunla sınırlandırılmadıkça ve devlet tarafından kontrol edilmedikçe toplumların doğal hali bu olacaktır. Çatışma ve savaş önlemek için yüksek bir otoritenin olması gerekmektedir (Şimşek, ss. 2-3).

Tarihte bilinen ilk devletlerin ortaya çıkmasında güç ve mücadele faktörünün önemli bir etkisi olmuştur. Bu teori birçok düşünür tarafından dile getirilmiştir. Oppenheimer’a göre devlet kavramının ortaya çıkışı, ilkel zamanlarda yaşayan muzaffer bir insan topluluğunun otoritesini mağlup ettikleri toplulukların düzeni kurmak iç ve dış tehditlere karşı korunması içindir. Devlet kısacası galiplerin mağlup topluluğa zor ve baskı yoluyla dayattığı sosyal kurumdur. Burada kurulan düzenin temel amacı ekonomik, sosyal ve fiziksel olarak yardım etmektir (Düvenci, 2018, s. 108).

B. Başarısız devlet

Kavram yaygın olarak, zayıf bir ülke nedeniyle bir hükümetin kilit alanlarda kontrolünü, yönetimini ve eylem yeteneklerini kaybettiği bir noktaya gelebileceği veya yalnızca hızlı veya kademeli olduğu bir noktaya ulaşabileceği durumları tanımlamak için kullanılmaktadır (Erzengin, 2021, s. 31). Başarısız devlet kavramı, Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle birlikte uluslararası hukuk terminolojisine eklenen bir kavramdır. Kavram ilk olarak 1992’de iki emekli ABD Dışişleri Bakanlığı bürokratu, Gerald B. Helman ve Steven R. Ratner tarafından dile getirilmiştir (Öğüt, 2013, ss. 166-167). Zartman, literatürde başarısız devlet kavramını şu şekilde tanımlamaktadır (Telli, 2020, s. 1275): “Uzun zaman boyunca bir devletten beklenen fonksiyonları yerine getiremeyen devletlerdir. Uzun zaman boyunca geleneksel, karizmatik ya da kurumsal meşruiyet kaynaklarını kaybettiği için yönetme güçlerini kaybetmişlerdir”. Thüerer’e göre başarısız devletlerin değerlendirilmesi şöyledir:

“Başarısız devletlerin ortaya çıkmasında küresel bazda üç ana etmen vardır ve bu etmenler başarısız devletlerin çıkış zamanlarında köşe taşı olmuşlardır. Bunlardan ilki Soğuk Savaş’ın sona ermesi ile hegemon güçlerin ideoloji odaklı güçlerini değişik bölgelere yönlendirmeleridir. İkincisi koloni rejilerinin sona ermesi ile eski kolonilerin yeni devlet olmaları yolunda attıkları adımlar ve bu adımlarda başarısız olmaları. Üçüncü ve son olarak da modernitenin mobilizasyonunun pahalı bir unsur olması ve devletin inşasında önemli bir yer teşkil etmesi, bu doğrultuda yeterli kapitali olmayan devletlerin başarısızlığa uğramasıdır” (Erzengin, 2021, s. 31).

Başarısız devlet kavramı, 1990’dan beri özel olarak kullanılan bir kavram olmasına rağmen eski ve yaygındır. Jeffrey Herbst, 1500’lü yıllarda Avrupa ülkelerinin de etkili bir siyasi rol oynadığını belirtmektedir. Vergi tahsilatında, birincil ulaşımda başarısızlıklara, askeri dengenin değişmesine, dini-etnik farklılıkların üstesinden gelinememesine, kalıcı komşuluk tehdidine ve sürekli komşuluk tehdidine yol açtığını belirtmektedir. (Başer, 2020, s. 88). Başarısızlık, sosyal refah, ekonomik yönetim, meşru siyasi kurumlar ve fiziksel güvenlik gibi devlet yönetimiyle ilgili temel kamu hizmetlerini sağlama isteği ve kapasitesi ile değerlendirilir. Soğuk Savaş sonrası dönemde zayıf devlet ve başarısız devletlerin

uluslararası düzendeki en önemli ve etkili sorun olduğuna dikkat çekmiştir (Telli, 2020, s. 1275).

Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistem ve güvenliğin köklü değişim geçirmesi nedeniyle devletler iç tehditler (ulusal ekonominin çökmesi, adam kayırmacılık, yolsuzluk, yöneticilerin meşruiyetini yitirmesi, küreselleşme ile birlikte jeopolitik ve ekonomik değişimlerin artan dış baskısı vb.) ile de karşı karşıya kalmıştır. Öte yandan etnik savaşlar veya siyasi çözümler nedeniyle çöken ülkelerde (Bosna, Ruanda, Somali, Darfur, Afganistan, Irak, Suriye vb.) devletin işlevlerini yerine getirememesi durumu yoğun olarak görülmektedir (Özalp, 2014, s. 357).

1. Tanım

Başarısız devlet, Gerald Helman ve Steven Ratner'in tabirine göre "uluslararası toplumun bir üyesi olarak kendini idame ettirmekten tamamen acze düşmekte olan" devlet olgusunu tanımlamakta kullanmışlardır. Böyle durumda olan devletler hem kendi vatandaşlarına ve hem de uluslararası topluma tehdit oluşturmaktadır (Batır, 2017, s. 89).

1960'lı yılların başından itibaren birçok devletin Afrika kıtasındaki sömürge yönetimlerinden bağımsızlığı uluslararası toplum tarafından memnuniyetle karşılanmış ancak bu devletlerin sömürge döneminde oluşturulan yapıların devamı niteliğinde olması, bu devletlerin gereksinimlerini yerine getirememesine, istikrarsızlık ve iç savaşa sürüklenmelerine yol açmıştır (Söğütü, 2019, s. 9). Tüm bu olumsuz koşulların yanı sıra derin ve yıkıcı bir çatışma ortamına ulaşmanın bir sonucu olarak çevresel ve dilsel, ırksal ve/veya inanç temelli parçalanmış olan başarısız devletler, kendi vatandaşlarının gözünde meşruiyeti sorgulanan devletler olarak tanımlanabilir. Terör örgütleri, uyuşturucu ve silah kaçakçılarının rahatlıkla hareket edebilmesi ve kontrol edilemez toprak parçaları haline gelen bu tür devletlerin uluslararası sisteminin güvenliklerine tehdit oluşturdukları açıktır (Karaçuka ve Çelik, 2016, s. 28). Afganistan devletinin tam istikrarını sağlayamaması uluslararası ve bölgesel güçlere bağımlılığı, ülke içinde küçük ve büyük lordların faaliyet göstermesi merkezi hükümetten bağımsız hareket etmesiyle devletin sürekli başarısızlığa uğramasına neden olmuştur.

Başta ABD olmak üzere Batılı devletler tarafından benimsenen ve çeşitli resmî belge ve açıklamalarda dile getirilen devletin başarısızlığa uğradığı iddiaları, özellikle 11 Eylül'ün başlamasıyla birlikte uluslararası terörizm bağlamında yorumlanmaktadır. Dünyada NATO, IMF (*International Monetary Fund*-Uluslararası Para Fonu), OECD (*Organization for Economic Cooperation and Development*-Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) ve Dünya Bankası gibi birçok uluslararası güvenlik, gıda ve sağlık, kalkınma ve uzman kuruluşu tarafından da siyaset planlama sürecini şekillendiren faktörlerin başında gelmektedir (Aktaş, 2019, s. 142). Başarısız devlet kategorisinde Somali, Afganistan ve Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nin ilk üçe girdiği listede (Altun, 2021) Afganistan'da yarım asırdır devam eden iç savaş ve istikrarsızlığın sürmesi, ülke içinde mezhepsel ve ırk ayrımcılığı gibi çatışmaların yoğun olarak yaşanmasına neden olmuştur. Başarısız devletler temel fonksiyonları yerine getirme açısından başarısız devlet kavramı genel bir kategori olarak başarılı bir devlette-yani modern bir ulus devlette-olması gereken özellikleri kısmen veya tamamen taşımayan ve işlevlerini yerine getiremeyen devletlerdir (Bağbaşıoğlu, 2018, s. 2844).

2. Devletin güç ve yeterlik durumu

Kopenhag Okulu'nun güvenliğin özne-nesne-güvenlik sürecini oluşturduğu teminat kavramına ek olarak, literatüre bir diğer önemli katkısı da muğlak, açık ve göreceli güvenlik kavramını bir konudan çok boyutlu bir zemin yaratmasıdır. Kopenhag Okulu'nda Barry Buzan, Jaap de Wilde ve Ole Weaver'in askeri, siyasal, toplumsal, ekonomik ve çevre güvenliği şeklinde beş sektörlü kapsamlı bir güvenlik kategorizasyonu önemli bir dönüm noktası yaratmıştır (Sandıklı ve Emeklier, 2011, s. 34). Devletler için güç sadece bir araç değil, aynı zamanda bir amaçtır. Kopenhag Okulu 'devlet egemen' güvenlik anlayışından ziyade 'devlet merkezli' yaklaşıma sahiptir. Devlet güvenliğini etkileyen faktörler ekonomik, toplumsal, çevresel, siyasi ve insani güvenliktir (Miş, 2011, s. 369). Bu nedenle yeni güvenlik konsepti literatürde ve uygulamada yansıtıldığı gibi, bireye ve devlete yönelik tehditler tek bir kategoride sınıflandırılmak yerine siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevresel tehditlerin yanı sıra mutlak sivil tehditler olarak sınıflandırılmıştır (Bakan ve Şahin, 2018, s. 148).

3. Başarısız bir devlet olarak Afganistan

Afganistan tarihsel süreçte güvenlik açısından sürekli tehdit altında olmuştur. Afganistan jeopolitik konumundan dolayı Orta Asya enerji kaynaklarının güneye karadan taşınması için öngörülen hatların Afganistan üzerinden geçmesiyle Mackinder'in Kara Egemenlik Teorisi'nde belirtilen Kalpgah'ın merkezinde yer alması birçok ülkenin dikkatini çekmiştir. 1979 yılında SSCB işgali, Afgan halkının direnişi ve ABD'nin desteğiyle 1989 yılında ağır kayıplar vermesi sonrası geri çekilme kararıyla sonuçlanmıştır (Seren ve Özer, 2013, ss. 138-139). SSCB'ye karşı Afganlar farklı etnik grupların birlikte direniş göstermiştir. Ancak SSCB'nin çekilmesinin ardından yönetimi ele geçirmek isteyen mücahitler arasında çıkan kavga ise iç savaşa neden olmuştur. Afganistan'da mücahitler arasında başlayan iç kargaşa, Taliban örgütünün ortaya çıkması ve yükselmesine neden olmuştur (Özer, 2013, ss. 138-139).

Devlet otoritesinin geçersiz olduğu veya kötüye kullanıldığı ülkeler, teröristler ve suçlular için bir sığınak haline gelmektedir. Başarısız devletler ülkenin geniş alanında otorite tesis edemediklerinden radikaller, teröristler, suçlular, silah tüccarları ve uyuşturucu baronları bölgeye nüfus etmeye başlayarak El Kaide gibi terör örgütlerinin faaliyet alanına dönüşen Afganistan'da rahat hareket edebilmekteydi (Günaltay, 2013).

ABD'nin Afganistan'da devlet inşa sürecinde güvenlik kuvveti, mahkemeleri ve işinin ehli bürokratların olmadığı için çözümü dış kaynaklardan yararlanmak için yabancı ülkelere uzman personel getirmektir. Uluslararası yardım kuruluşlarının işlerini yapabilmesi ve çevrelerinde belli düzeyde güvenliğin temin edilmesi için yabancı asker ve özellikle NATO güçleri ve paralı askerler kuruluşların güvenliğini sağlamıştır. Afganistan'da ulus devlet inşasında tepeden inme 'önce devlet' anlayışıyla Afganistan'da bir bölge üzerinde ezici bir askeri hâkimiyet kurabilir ve bölgedeki diğer güçleri bastırabilerseniz, onlara kendi iradenizi empoze edebileceğiniz varsayımıyla hareket etti. Bu teori, dünyanın birçok yerinde test edildiğinde en iyi ihtimalle %50 doğru çıkar. Ancak Afganistan'da olaylar istediklerinin dışında seyretmiştir (Acemoğlu, 2021). Batının Afganistan'da inşa ettiği başarısız devleti Taliban tarafından 20 yıl sonra tekrardan ele geçirmesi, ABD ve NATO'nun Afganistan'daki varlığı sürerken Taliban'ın faaliyet göstermesi olaya yeni boyut kazandırıyor. Afganistan hiçbir

zaman modern bir devlet olmadığı iddiasında devlet olmanın paylaşılan bir sorumluluk duygusu ve otoritenin merkezileştirilmesini gerektirmesine dayalı olduğu belirtilirken Afgan toprağının birçok değerli maden açısından zengin olması ancak bunlardan yoksun olmasına işaret edilerek Afganistan'ın terörist ağlar için çekici bir üs haline getiren şeyin kesinlikle disiplinsizliği, erişilmezliği ve merkezi otorite eksikliği olduğu iddia edilmektedir (Kissinger, 2021).

C. Güvenlik

Güvenlik sadece hayata kalma aracı olmayıp aynı zamanda barış, ekonomik, politik, sosyal ve insani koşulların tehdit altında olmamasıdır. İnsanlar güvenliğin sağlanması için bazı araçları kullanarak ulaşabilmektedir. Güvenliği sağlamak için devlet silah gibi enstrüman, para, askeri gücü elde ederek sosyal, ekonomik, politik olarak güvende hisseder. Devletlerin istikrar ve güvenliği sağlayamadığı takdirde ise komşu, bölgesel ve uluslararası güvenliği tehdit oluşturmaktadır. Böylece mevcut ve gelebilecek tehditlere saldırı hazırlığı görülebilir.

Agamben'e göre egemenlik, devlet ve hukuk sosyal ilişkiler olarak görülür ve sosyal dinamikler tarafından yaratılmıştır (Boukalas, 2016, s. 51). Ayrıca tarihi ve toplumu analiz konusu olarak kabul etmek, siyaseti ve toplumsal çatışmayı yeniden inşa etmek demektir. Hakim güç yapısıyla olan toplumsal çelişki, Stratejik ilişki yaklaşımının yaşamda felce uğrasa da, dinamik olarak tanımlamak istediği şeydir. Bu durum, bu çalışmada, 'olağanüstü'den 'kriz'e dönüşüm şeklinde ve 'iktidar'ın yeniden inşasında en önemli oyuncu olarak toplumsal güçler (idari sermaye ve bileşenleri, halk hareketleri) gösterilerek ifade edilerek otoriter devletçiliğin günümüz toplumsal düzeninin zayıflığını yansıttığı şeklinde vurgulanmıştır (Boukalas, 2016, s. 56).

Geçmişten günümüze güvenlik çeşitli değişikliklere uğramasına rağmen yüzyıllar boyunca insanlık için önemini ve önemiyetini korumuştur. Ancak güvenliğin insanlığın temel ihtiyaçlarından biri olduğu ve olmaya da devam edeceği düşünülmektedir. Geçmişte güvenlik kavramı sadece askeri ve uluslararası ilişkiler ve savaş ile ilgili konuların ilgi alanı gösterilirken günümüzde hayatın her alanına nüfuz etmiştir (Tirab, 2017, s. 15). Günlük yaşamdaki ifadelerimizde sıklıkla yer edinen ve uluslararası ilişkilerde de yaygın olarak kullanılan güvenlik kavramının bu yaygın kullanımı bir yana üzerinde

mutabık kalınan bir tanım sağlanamamaktadır. Kavramın tanımı için yapılan açıklamalar muğlak ve belirsizliğin temel nedeni söz konusu alanda çalışmaların eksikliğinden değil, türetilmiş bir güvenlik kavramından kaynaklanmaktadır (Sancak, 2013, s. 124). Katman (2006, s. 6) çalışmasında şöyle ifade eder: Yapısal bir kavram olan devletlerin kendi güvenlik ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik kendi kendine yardım girişimleri, her biri kendi önlemlerini şu şekilde yorumladığı için diğerleri için artan güvensizliğe yol açma niyeti savunma ve diğerlerinin önlemleri potansiyel olarak tehdit edicidir.

Anarşik uluslararası sistemdeki her devletin birincil amacı güvenliği sağlamaktır. Kenneth Waltz bu durumu “anarşi durumunda güvenlik en yüksek amaçtır ve eğer beka sağlanırsa, devletler güç, kar ve huzur gibi diğer amaçların arayışı içinde olabilirler” şeklinde dile getirmektedir (Ağır, 2015, s. 102). Hükümette iç güvenlik, refah ve halkın maddi çıkarlarına yönelik saldırılar hız kesmeden devam etmektedir. Öte yandan, hükümet ve sermaye arasındaki paralel güç ağları (örneğin danışma kurulları) kilit politika yapıları olarak kabul edilmektedir (Boukalas, 2016, s. 55). Siyasal şiddetin kaynakları arasında hızlı sosyo-ekonomik değişim, taleplerin meşru iletimi için yeterli iletişim kanallarının olmaması ve/veya ideolojik, etnik ve dini çatışmalar yer almaktadır (Katman, 2010, s. 21).

Thomas Hobbes gibi düşünürler doğal ortamdaki anarşik durumdan kurtulmanın yolunun, insanların özgürlüklerinin bir kısmından devlet lehine vazgeçmesi olduğunu söylemeye başlamışlardır. Doğal ortamda insanlar kendi başlarına kaldıklarında tam anlamıyla can ve mal güvenliklerini sağlayamamaktadırlar çünkü daha güçlüler daha zayıfları her zaman ortadan kaldırebilmektedirler (Oğuzlu, 2007, s. 4). Birey, devlet ve sistem düzeyinde veya bunlar arasında güvenlik kavramı farklı düzlemlere hitap eden yaklaşımlarla iç güvenlik ve dış güvenlik şeklinde veya siyasi, ekonomik, askeri, sosyal ve çevresel güvenlik kategorilerine ayırarak değerlendiren yaklaşımlar bulunmaktadır. Güvenliği böyle bir ayırım yaparak bağımsız alanlar gibi incelemek mümkün olmayıp iç ve dış güvenlik arasındaki farkı çok aza indirerek birey ve devlet güvenliğini birbirinden ayırarak değerlendirme imkânı kalmamıştır. Burada yaklaşım farkı ile ifade edilen, uluslararası ilişkiler alanında öne sürülen teori ve kavramlara yönelik temel yaklaşımlardır (Sancak, 2013, s.

125). Doğal hukuk teorisyenleri, güvenliği bir devlet politikası değil, doğal bir yasa olarak görür, devletin izlediği güvenlik politikası bölgenin temel haklarından biri olarak kabul edilmesinin merkezinde insan ve insani değerlerin olması gerektiğini özellikle vurgulamaktadır. Güvenlikle ilgili bu zengin bilgi, akademide güvenliğin öneminin bir yansıması hem nitelik hem de nicelik açısından güvenlik araştırmaların yoğunlaşmasına neden olmuştur (Birdişli, 2021, s. 3).

Soğuk Savaş sonrası güvenliğin ‘genişlemesi’ ve ‘derinleşmesi’ hararetle tartışılarak güvenliğin boyutları askeri meselelerden ziyade ekonomik ve çevresel tehditlerden insan haklarına ve göçe kadar uzanmaktadır. Öte yandan güvenliğin derinleşmesi, güvenliği küresel veya uluslararası düzeye getiren veya bireysel güvenlik düzeyini azaltan güvenlik düzeyleri ile bölgesel ve toplumsal güvenlik gibi ara düzeylerle ilgilidir. Güvenliğin temel özelliğini genişleterek tehditlerin kaynağını ve bilgilerini detaylı olarak incelenmesidir. Güvenlik önce kimin için sağlanması ve güvenliğin amacı ile ilgili konuları kapsamaktadır (Turhan ve Aksu, 2012, s. 70).

1. Devlet güvenliği

Modern devletin ortaya çıkmasında önemli sonuçları olan Hobbes’a göre devletin ilk ve tek amacı vatandaşlarının güvenliğini sağlamaktır ve Artefact’ı yaratan toplum sözleşmesinin nedeni de bunu sağlamaktır. Bu nedenle Hobbes, hükümdara itaat ile sınır güvenliği arasına bir çizgi çizer: Güvenliğin sağlanmadığı yerde itaat beklenemez (Akan, 2011, ss. 25-26). İnsanların yurttaşlık bağlarının yanı sıra birden fazla aidiyeti olduğunda güvenlik, devletin güvenliğinden ziyade toplumsal aidiyet kümelerinin güvenliği olarak kabul edilmiştir. İnsanlar arası ve toplumlar arası temasların artması kaçınılmaz olarak güvenlik açıklarını arttırmış ve genellikle güvenlik açıkları güvenlik tehditler olarak kavramsallaştırılmışlardır. İnsanların içinde yaşadıkları toplumun güvenliği devlet güvenliğinden önce gelmekte ve bazen devlet güvenliğini sağlamak için alınan önlemler halkın ve sosyal sermayenin güvenliğine zarar vermeye başlamaktadır. 11 Eylül’den bu yana yaşanan gelişmeler, güvenliğin kolektif ve bütünlük özelliğinin elde edilmesinde etkili olmuştur. Zayıf ve başarısız devletlerin yaşadığı iç egemenlik sorunları, terör hareketlerinin diğer

devletlere yayılmasını kolaylaştırmaktadır. Artık bir devletin güvenliği için diğer bir devletin nasıl yönetildiği ve sosyo-idari yapısının özellikleri önemlidir. Temel tez, hatalı ve bazen spekülatif olsa da demokrasileri olmayan ülkelerin çevrelerine asla güvenemeyecekleri ve bunun potansiyel olarak çatışmalar ve savaşların çıkacağıdır (Oğuzlu, 2007, ss. 9-12). Ancak insanın varlığı, hayatını koruma ve fiziki varlığını sürdürme eğilimi ve insanların aralarında birbirleriyle anlaşma, mutlak eşitlik ve özgürlüklerinden vazgeçmeden süreci takip etmesidir. Devlet güvenliği alanında Max Weber'in devlet düşüncesinden bahsetmek gerekir. Weber'e göre devlet, 'meşru şiddet' kullanma tekeli olarak tanımlanır. Bu doğrultuda, şiddetin devletin tekeline verilmesinin anlamı, toplumsal çatışmaların varlığı halinde bunu sonlandıracak üst yapının devlet olarak görülmesinden ibarettir. İç barışa yönelik şiddet tekelinin devlete verildiği düşünüldüğünde, hükümetin en önemli görevi toplumdaki çatışmaları ve uyuşmazlıkları tarafları mecbur bırakmayacak şekilde çözmektir (Akan, 2011, s. 26). Kopenhag Okulu'na göre güvenliğin doğasını ve bileşenlerini anlamak için bu kavramın bütünsel bir bakış açısıyla yeniden ele alınması gerekir.

Ancak Kopenhag Okulu bireylerin, toplumun, devletin ve devlet dışı aktörlerin güvenliğine yönelik her türlü tehdidi kapsayan şişirilmiş bir güvenlik programı oluşturulmasına mesafeli yaklaşmaktadır. Buzan, 'ulusal güvenlik' gündeminde olması gereken beş farklı güvenlik alanından bahseder (Hisarlıoğlu, 2019, s. 2). Buna göre, geleneksel güvenlik sorunsalının öznel temeli, devletler tarafından saldırı ve savunma amaçlı askeri yetenekler tehdidi ve siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevresel faktörlerin tehdidi dahil olmak üzere, güvenliğin askeri güvenliğin ötesinde çeşitli yönlerini anlamaya ihtiyaç vardır (Hisarlıoğlu, 2019, s. 2).

Siyasi, ekonomik, çevresel ve toplumsal alanları kapsayacak güvenlik gündeminin insan ve toplumsal grupları genişleten, gezegenin ve devletin güvenliği için güvenliği derinleştiren güvenlik konusunda eleştirel görüşlerin gelişmesine yol açmıştır. Böylece Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve küreselleşme süreci de bu süreçte önemli bir rol oynamıştır. Kamu yönetimi anlayışına dayanan Vestfalyen devlet sisteminde güvenlik, yalnızca toprak bütünlüğü, egemenlik ve bağımsızlığın temel değerler olarak kabul edildiği bir dönemden geçmektedir. Bu bağlamda bireyin, toplumsal grupların ve insanlığın güvenlik ihtiyaçlarını ön

planda tutan değerin anlaşılması, güvenlik politikalarına dahil edilmelidir. Çünkü devletin güvenliğinin toplumun ve bireyin güvenliğini yansıttığı geleneksel güvenlik anlayışı sabit bir niteliğe sahip değildir (Ağır, 2015, s. 125).

2. Millet güvenliği

Toplumsal tehditler; azınlık/çoğunluk çatışmaları, mezhepsel etnik ve dini çatışmalar, güvenliğin yeni boyutları bir tehdit ve tehlike olarak toplumsal güvenlik sorunu, Soğuk Savaş sonrası etnik çatışmaların sonucunda sosyal aktivitelerin artmasıyla ortaya çıkmıştır (Bakan ve Şahin, 2018, s. 148). “AB’nin siyasi örgütlenmesini güçlendirdiği 1990’larda Avrupalı kimliğinin inşası entegrasyonu baskılara örnek verilebilir. Mart 2019 Avrupa Parlamentosu seçimlerini kazanarak, AB Parlamentosu bünyesinde Avrupa kuşkusuz cephede yer alan saç kanat popülist siyasi partilerin söylemleri incelendiğinde, Avrupalılık kimliğinin açıkça ulusal kimlikleri asimile edip sindirecek bir dikey tehdit olarak görüldüğü sonucuna ulaşılabılır.” Bu aşamada yaygın kurumsal aidiyetlerin mikro düzeyde ulusal kimliklerin varlığını tehdit eden toplumsal güvenliğe yönelik bir tehdit haline geldiği söylenebilir. Benzer şekilde, azınlıkların kimliğini tanımayan veya azınlıkların kimliklerini asimile etmeye çalışan ulusal kimlikler, azınlık toplulukları için toplumsal güvenlik sorunları yaratmaktadır. Kimliğe dayalı bağımsızlık veya özerklik talepleri, sosyal güvenlik kaygılarını ele alarak ulusal ve uluslararası politikaları etkilemeye yönelik bir strateji olarak görülebilir (Hisarlıoğlu, 2019, s. 4).

Sosyal güvenlik, siyasi güvenlikle yakından ilişkilidir ancak farklıdır. Siyasi güvenlik, hükümetlerin, hükümet sistemlerinin ve hükümetleri ve devletleri meşrulaştıran ideolojilerin örgütsel istikrarını ifade etmektedir. “Toplumsal güvenlik ise bir kimliğin algılanan bir tehdide karşı savunulmasıdır ya da daha açık söylemek gerekirse bir topluluğun kimliğine yönelik algılanan tehdide karşı savunulması olarak tanımlanmaktadır” (Waever, 2008, s. 153).

III. TARİHSEL ÇERÇEVE: GEÇMİŞTEN BUGÜNE AFGANİSTAN: JEOPOLİTİĞİ, EKONOMİSİ, ETNİK YAPISI VE TARİHİ

A. Afganistan jeopolitiği

Afganistan'ın dağlık ve engebeli coğrafyası Orta Asya ve Orta Doğu'nun kesiştiği konumda yer alıyor ve 635.000 km² alana sahiptir. Afganistan ile komşu ülkeler kuzeyinde Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan, doğusunda Çin, güney ve güneydoğusunda Pakistan, batısında İran'la komşudur (Türkmen, 2019, s. 29). Dünya tarihinde ender rastlanan coğrafyanın bir halkın tarihine, politikasına, ekonomisine, toplumsal yapısına ve doğasına bu ölçüde hâkim olduğunu görebiliriz. Afganistan'ın coğrafik konumu İran, Arap Denizi ile Hindistan, diğer taraftan Orta Asya ile Güney Asya ve Çin arasında bir kavşak konumunda olan ülkenin jeostratejik ve jeopolitik konumu, ülkeye ve bölgeye önem kazandırmıştır. Afganistan'ın denize kıyısı olmayan kara eski topraklarıyla büyük imparatorluklara ve bölge dışı güçlerin hedefinde yer almasına neden olmaktadır. Basra Körfezi'nin petrol ve doğalgaz kaynaklarının yakın tarihte tükenme endişesi ile Kafkasya ile Orta Asya petrol ve doğalgaz alanları Soğuk Savaş sonrası bağımsızlıklarını kazanmasıyla gündeme ve dünya hegemonyası için mücadele eden büyük güçler için cazibe merkezi haline gelmiştir. Rus ve İngiliz emperyalizmin kesişme ve tampon bölgesinde yer alan Afganistan devleti, bölgelerin kesiştiği bu stratejik konumunu yıllar sonra da korumuştur. “Doğusunda Çin, güneyinde Hindistan gibi Avrupa kıtasından büyük, iki dev ülkenin yer alması Afganistan'a çok daha önemli bir jeopolitik konum kazandırmıştır” (Kara, 2004, ss. 7-8).

1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla tarafsızlığını ilan eden Afganistan'da, kuzey milliyetçi çevrelerden Ruslara ve onların güney komşuları İngilizlere karşı savaşa girmesi için büyük baskılara başladı. Bunu müteakiben bir Türk-Alman heyeti 1915 yılı sonbaharında Afganistan'a ziyarette bulunarak

ülkenin jeopolitiğinden Ruslar ve İngilizlere karşı cephe açmanın planlarını ve Afganistan Kralı Emir Habibullah Han'a baskılar yapılırken Kral, tarafsız kaldığının mükâfatı olarak devletin bağımsızlığının kabul edilmesini bekledi (Yazıcı, 2012, s. 279). ABD yönetiminin geniş kapsamlı enerji politikasındaki Orta Doğu ve Hazar bölgesindeki enerji kaynaklarının üzerinde tam kontrolünü sağlamak için merkezindeki Afganistan'ın kontrol edilmesi gerekmektedir. ABD yönetimine göre Afganistan hem jeopolitik ve hem jeostratejik bakımdan hem de kendi potansiyel enerji kaynaklarından dolayı kritik konumda yer almaktadır. Bu süreç, 11 Eylül 2001 saldırısına ve önceki süreçte ABD yönetiminin ilgi odağında olması ve ABD'nin enerji politikasının merkezinde Afganistan'ın yer alması önemlidir. "Afganistan'ın enerji bakımından önemi, Orta Asya'dan Arap Denizi'ne petrol ve doğalgaz ihracatı için potansiyel geçiş rotası olmasından kaynaklanır. Afganistan üzerinden geçecek milyarlar dolarlık petrol ve doğalgaz ihraç hatları projeleri bulunmaktadır" (Dilek, 2008). Afganistan coğrafya konumunun İpek Yolu güzergâhında ve Avrasyacılık'ın merkezinde yer alması ile kıtalararası birleştirici özelliğiyle karadan jeopolitik konumuyla önemi artmaktadır. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve küreselleşmeyle dünya genelinde yeraltı kaynaklarına daha çok ihtiyaç duyulmasıyla Afganistan'ın jeopolitiği daha da önem kazanmıştır. 30 yılı aşkın süredir devam eden istikrarsızlık ve iç savaştan dolayı yeraltı kaynaklarının kullanılmamış olması ve altyapı projelerinde gerçekleşmemesi, uluslararası ve bölgesel güçler için cazibeli hala gelmiştir. Büyük güçlerin ilgi odağı haline gelen Afganistan son dönemin darbeler ülkesi konumunu almıştır.

B. Afganistan ekonomisi

18. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar yaklaşık 150 yıl İngiliz sömürgesi altında kalan Afganistan, bu dönemde sömürge faaliyetlerine ve dış etkilere direnerek ekonomik gelişimi için gerekli olan ana ticaret yollarını kullanmamıştır. 20. yüzyılda sanayi üretimine, ticaretin gelişmesine ve ulaşımın gelişmesine geçiş için çaba sarf edilmiştir. Ancak, söz konusu girişimlerin çok yüzeysel kalması nedeni ile önemli bir ilerleme kaydedilmemiştir. 1950'lere ABD, SSCB ve İran Körfez ülkelerinden alınan yardımlarla ülkenin ekonomik ve altyapı projelerinin gelişimine katkısı olmuştur. 1979 yılında patlak veren iç savaş ve istikrarsızlık

ekonomi ve ülkenin altyapısını yok etmiştir. Afganistan'ın ekonomik durumu iç savaş ve istikrarsızlığın başlaması ve SSCB'nin işgali ile SSCB'ye bağımlı hale getirmiş ülkenin ekonomisi çöküşmüştür (Ataie, 2015, s. 11). Afganistan'ın tarıma bağlı ekonomisi SSCB'nin işgaliyle başlayan istikrarsızlık, iç savaşın devamlılığı ve dış güçlerin mücadelesiyle gelişmemiştir. Ülke genelinde devam eden istikrarsızlık halkın göç etmesine neden olmuştur. Tarımsal sulama sistemlerinin bozulması ekolojik dengenin de etkilenmesiyle çevresel hasara neden olmuş ve ülke genelinde sermaye kaybı, toplum ve ekonomi üzerinde olumsuz etki bırakmıştır (Türkmen, 2019, s. 30).

1989'da Sovyetler'in geri çekilmesinden sonra, merkezi hükümet ile muhalefet grupları arasında iç savaşın patlak vermesi Sovyetler Birliği'nin desteğinin son bulması ülkenin ekonomik sorunlarının artmasına neden olmuştur. Mücahitlerin 1992'de Kabil'e gelmesi sonrasında ekonomik, siyasi ve toplumsal alanda birçok şeyin değişmesi ile birlikte Afganistan İslam Devleti oluşumu ve bunun uğruna yapılan mücadele verilmiştir (Hakimi, 2019, ss. 19-20).

Afgan ekonomisi SSCB'nin geri çekilmesiyle birlikte büyük ölçüde daralma göstermesiyle 1986 yılında iktidara gelen Dr. Mohammad Najibullah'ın bütün çabalarına rağmen ülke ekonomisini iyileştirememiş ve Dr. Mohammad Najibullah hükümetinin devrilmesiyle 1992 yılında mücahitlerin yönetimi ekonomi politikası tarihsel karma ekonomi sistemiyle devam etmiştir. Mücahitlerin ardından Taliban rejimi Afganistan ekonomisini çok büyük zararlar vererek yok olma seviyesine getirmiştir. Taliban rejiminin ele geçirdikleri bölgelerde halkın mallarını yağmalayarak toplumun ekonomisine büyük ölçüde zarar vermeye devam etmiştir. Böylece Afganistan'ın tarıma dayalı ekonomisini altyapı projelerini tahrip ederek ülkenin ekonomik yapısı ciddi manada zayıflamıştır (Sadid, 2019, ss. 16-17). Afganistan'ın tarihsel sürecine bakılarak ekonomik zorlukların yaşanmasının nedeni ise 30 yılı aşkın istikrarsızlık ve iç savaşın bıraktığı yolsuzluk, uyuşturucu ticareti ve altyapı projelerinin yok edilmesinden dolayı sorunların yaşanmasıdır. Böylece ilk önce ülkenin altyapı projeleri yok edilmiş, toplumu ve devleti çıkmaza sokmuştur (Türkmen, 2019, s. 31).

C. Afganistan etnik yapısı

Afganistan, coğrafi konumundan dolayı tarihsel süreçte sürekli büyük güçler tarafından işgal edilmiş veya işgal edilmeye çalışılmıştır. Bölgeye büyük güçlerin uğraması ise farklı medeniyetlerden de kültürel kimliklerini benimsemesine neden olmuştur. Böylece günümüz Afganistan, birçok etnik kültürel ile iç içe olması çoklu dil ve kültüre sahiptir (Majeedi, 2021, s. 12). Afganistan'da Peştunlar, Tacikler, Hazaralar, Özbekler, Türkmenler ve diğer azınlık etnik gruplar varlıklarını sürdürmektedir.

1. Peştunlar

Peştun ve Afgan kelimesinin aynı anlamı taşıdığı bazı yazarlar tarafından vurgulanmıştır. Son dönemlerde Peştuca edebiyatı üzerinde yoğunlaşan iktidar, hükümet Afgan ve Peştuca kelimesini çağrıştırmaktadır. Peştunlar ise Afgan kelimesinden ziyade Peştun kelimesini tercih etmektedir. Tarihte Peştunlar kendilerini Peştun olarak ifade ederken farslar Peştun halkına Afgan, Hintler ise Patan kelimesini kullanmışlardır (Salihi, 2019, s. 27). Peştunlar 1747 yılı Abdalı hâkimiyetinden bu yana iktidarın devamını sağlamak için Peştun nüfusunu olduğundan fazla gösterme çabasıdadır. Bazı Peştun yazarlar hızını alamayıp Peştun nüfusunun hatalı biçimde %60 oranına çıkarması, rasyonel ölçümlerle Peştunlar Afganistan'daki toplam nüfusunun yaklaşık %40 oluşturduğu söylenebilir. Afgan Peştunları sayı ile belirtmek istersek 12-13 milyon olduğu tahmin edilmektedir. Ancak verilen sayılar net değildir. Afganistan'da sayım yapılmamış olup tahminler üzerine belirtilmektedir. Böylece Pakistan tarafının Peştunları da zaman zaman Afganistan'a sınırdan geçip geri dönmektedir (Azaad, 2019, s. 9).

2. Tacikler

Afganistan'da Tacikler, en büyük ikinci büyük etnik gruptur ve toplam Afganistan nüfusunun yaklaşık %27'sini teşkil etmektedir. Tacikler genel olarak eğitilmiş ve yetenekli etnik gruplar arasında gelmektedir. Taciklerin anavatanı olan Tacikistan'da yaklaşık 6,5 milyon Tacik yaşarken Afganistan'da ise yaklaşık 9 milyon Tacik nüfusunu oluşturmaktadır. Afganistan'ın etnik yapısının karmaşık ve farklı olduğunu sergilemektedir (Bahrah, 2020, s. 64). Tacikler kabile olarak

yaşamalarına rağmen ülkede en az organizasyonuna sahip olan etnik gruptur. Genelde büyük şehirlerde yaşamaktadır (Kara, 2004, s. 11).

3. Hazaralar

Türk kökenli olduğu söylenen Hazarlar, ülke nüfusunun yüzde %10'unu oluşturmaktadır. Hazaralar, Farsça'nın "Hazaregi" lehçesi konuşulmakta ve diğer etnik grupların aksine Şii mezhebine mensuptur. Hazaralar diğer etnik gruplar tarafından ezilen etnik topluluklardan biri olmuştur. Bu etnik grup tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlaması ve son dönemlerde şehir merkezlerine yerleşip ülke genelinde eğitime en çok önem veren gruptur. Hazaralar'ın, çetin ve mücadelesi diğer etnik gruplara göre birlikte organizasyon halinde hareket ederler. Türk oldukları söylense de onların Moğol ve İran ırkları karışımından olmasına ihtimaller mevcuttur (Yılmaz, 2005, ss. 20-21). Son dönemlerde Peştun iktidar atadığı yerel yönetimler aracılığıyla kendi bölgelerinde katı ve sert politikasıyla Hazaralar'ın otlak arazileri de dahil olmak üzere Peştun göçebeleri arasında paylaştırılmıştır. Afganistan'da yaşamakta olan Hazaralar ülkede aktif bir konuma sahip olmaları için İran maddi ve siyasi yardım ve desteğini günümüzde yoğun olarak sürdürmektedir (Büyükbaş, 2006, ss. 21-22). Ülkenin merkezi illerinde ikamet eden Hazaralar Bamyan, Gazne, Daykundi, Ghor, Samangan, Mezar-i Şerif ve Kabil'de yaşamaktadır (Türkmen, 2019, s. 32).

4. Türkler

Ülkenin üçüncü etnik grubunu teşkil eden Türkler yoğun olarak Afganistan'ın kuzey ve kuzeybatısında yaşayan boyların çoğu asimile olmuştur. Bunlardan Avşarlar, Halaçlar ve Aymaklar asimile olan boylardır. Afganistan'da birçok Türk boyu asimile edilmiştir. Günümüzde dilini ve kültürünü kaybetmiş olup sadece bazılarının kimliklerinde hangi boya mensup oldukları yazılmaktadır (Muhtat, 2011, s. 15). Ülkede sadece 1973 yıllarında tahminler üzerine nüfus sayımı yapılmıştır. Afganistan'ın tahminler üzerine iktidar tarafından yapılan rakamlara göre ülkenin %35'i Peştunlar, %35'i Tacikler ve Hazaralar ve geri kalan %30'unu da Türkler (Türkmenler ve Özbekler) ve diğer azınlık etnik gruplar oluşturmaktadır (Doghan, 2018, s. 35).

5. Diğer etnik gruplar

Yukarıdaki etnik gruplara ek olarak, Afganistan'da daha küçük etnik gruplar da bulunmaktadır. Bunlar “Beyat ve Kızılbaş, Aymak, Moğol, Kırgız, Pamiri, Beluç, Berahui, Nuristani, Kuhistani, Gocar, Cet (Cat, Coci), Arap, Sadat, Kazak, Halilî, Gülçe (Dağda yaşayan Tacikler), Hindu, Sih, Yehud olarak sıralayabiliriz” (Yılmaz, 2005, s. 22). Afganistan'da sayıca az olan gruplar politik olarak etkileri yok denecek kadar küçük diğer etnik grupların siyasette etkileri yoktur (Çınarlı, 2009, s. 62).

D. Afganistan tarihi

1914'te başlayan I. Dünya Savaşı, Afganistan'da devam eden bir güç haline gelen Rusya, 1917 Bolşevik Devrimi'ne son vererek mücadelesini durdurarak en azından bir süreliğine, Afganistan için artık tehdit olmaktan çıkmıştır. I. Dünya Savaşı'nın galibi İngiltere, 1919'da Afganistan ordusunun saldırılarına karşı koyamamış ve neticesinde imzalanan Rawalpindi Anlaşması ile Afganistan'ın bağımsızlığını tanımak zorunda kalmıştır. Rawalpindi Anlaşması ile İngiltere Afganistan'ı bölgesel güç mücadelesinde Rusya'ya karşı tampon bölge olarak kabul etmiştir (Ersoy, 2013, s. 21). 1919 yılında Habibullah Han'ın ölümünden sonra Emanullah Han tahta geçmiştir. Emanullah Han tahta geçtikten sonra ülkede reformlar başlatmak maksadıyla 1927-1928 yılları arasında Orta Doğu ve Avrupa gezisine çıkmış ve gezisinin son durağı olarak Türkiye'yi ziyaret ederek Mustafa Kemal Atatürk ile görüşmüştür. Türkiye gezisi esnasında reform ve modernleşmeden etkilenerek Kral ülkesine dönünce Afganistan'ın geleneksel toplum yapısına aykırı reformlar başlatılmıştır. Ülke genelinde halk Kral Emanullah Han'ın yaptığı reformlarının İslam'a karşı bir hareket olduğunu öne sürerek ve dıştan gelen kışkırtmalarla birlikte ayaklanmalar başlamıştır. Tacik Kökenli Beçe-i Sakav ayaklanmaya önderlik etmiş ve Emanullah Han iktidarı bırakarak Kandahar'a gitmiştir. Kral'ın kaçmasını fırsat bilen Beçe-i Sakav kendini Afganistan'ın yeni kralı ilan etmiştir. Beçe-i Sakav yönetimin idari tecrübesizliğinden dolayı 1929 yılında Muhammed Nadir Şah tarafından tahtan indirilmiş ve yerine kendisi oturmuştur (Qaderi, 2018, s. 42). Nadir Han, iki güçlü komşusu İngiltere ve Sovyet Rusya arasında dengeyi koruyan bir tarafsızlık

politikası izlemiştir. Nadir Han'ın ölümünden sonra oğlu Zahir Şah'ta II. Dünya Savaşı'nda Afganistan'ın tarafsızlığını korumuştur (Zaki, 2019, s. 24). Zahir Şah'in 40 yıllık iktidarını 17 Temmuz 1973 yılında kralın tedavisi dolayısıyla İtalya'da olmasını fırsat bilen Serdar Muhammed Davut Han kansız bir darbeye sarayı ele geçirerek cumhuriyeti ilan etmiştir.

24 Şubat 1977 yılında 349 kişiden oluşan '*Loya Jirga*' (Büyük Meclisi) toplayarak memleketin dördüncü anayasayı yürürlüğe koyarak ülkenin ilk Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir (Sada, 2021, s. 122). Serdar Davut Han sadaret döneminde sanayi alanında birçok büyük adımlar atarak petrol, gaz ve kömür çıkarma işinin yanı sıra çimento fabrikasını otomobil ve makine tesislerini de inşa etmiştir. Ancak Davut Han cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte 1983'te sona erecek bir Afganistan ekonomisini kalkındıracak ekonomik planı uygulamaya koymakla beraber ulus inşa stratejilerini geliştirerek büyük adımlar atmıştır (Sada, 2021, s. 122). Fakat askeri darbeye 27 Nisan 1978 sabahı Davut Han ailesi ile birlikte toplam 17 kişi cumhurbaşkanlığında öldürülmüştür. Darbenin kanlı olmadığı halde SSCB tarafından desteklenmediği için kanlı olarak gerçekleştirilmiştir (Khairi, 2021, s. 51). Böylece Afganistan'ın karanlık günleri başlamıştır. SSCB'nin 24 Aralık 1979 yılında karadan ve havadan 85.000 kişilik güçle Afganistan'ı işgal etmiştir (Şeyhanlıoğlu, 2004, s. 27). Afganistan mücahitlerin SSCB'ye karşı başlayan direnişi ülkenin Rus askerlerinin aşına olmadığı engebeli arazileri çıkmaza sürüklemiştir. Afgan halkının da mücahitlerle birlikte hareket etmesi ile SSCB askerlerini zora sokmuştur. 1985 yılında Gorbaçov'un başa gelmesiyle dış politikasında değişikliğe gittiğine işaret eden izlenimler bırakmıştır. Birleşmiş Milletler (BM) ile SSCB'nin görüşmelerinin ardından 1989 yılında SSCB askerleri Afganistan'dan geri çekilmesi konusunda mutabakat sağlanmıştır (Şeyhanlıoğlu, 2004, s. 34). Sovyetler'in işgalinin sürdüğü 1979-1989 yılları arasında Afgan mücahitler ülkenin her yerinde askeri birliklere karşı çıkarak ABD, Suudi Arabistan ve Pakistan'ın silah ve para yardımını kullanmıştır. Afganistan hükümetinin 100 bin kişilik Afgan ordusunun 70 bini silahlarıyla mücahitlerin safına geçmesini Ruslar ve Afgan hükümeti beklemiyordu ve bunun yanı sıra çeşitli ülkelerden gelen mücahit grupların da etkisi büyük olmuştur (Noory, 2014, s. 31).

IV. TALİBAN ÖRGÜTÜNÜN ORTAYA ÇIKIŞI, YAPISI VE İLİŞKİLERİ

A. SSCB'nin Afganistan politikası

Afganistan'ın jeopolitik konumu nedeniyle büyük güçlerin hâkimiyet mücadelesi istikrarsızlık ve iç savaşın devamlılığını etkilemektedir. Tarihsel süreçte Afganistan, İngilizler ile Ruslar arasında tampon bölge olarak seçilmiş veya kontrol edebilmesi için mücadele etmiştir. İngilizler 19. yüzyılın başlarında, Orta Doğu ve özellikle de Afganistan'da siyasi nüfuz kazanarak genişlemeyi hedeflemiştir. Afganistan, coğrafi konumu gereği İngilizlerin ilgisini çekmiştir. Tarihte Orta Asya Hanlıkları ve Hindistan'daki ticari kervanlar Afganistan üzerinden geçmekteydi. Çin, ticari malları Avrupa ve İran'a ulaştırılması ve İngiliz hükümetinin Orta Asya ülkelerini siyasi, ticari, kültürel ve askeri işgali için Afganistan üzerinden saldırmayı hedeflemesi SSCB için de Afganistan'ın üzerinde hâkimiyetini sağlamayı hedeflemiştir (Bik, 2021, s. 45). Soğuk Savaş döneminde Ruslar Afganistan üzerinden deniz stratejilerini ciddi bir şekilde takip ederek Rus denizcilik dünyasına önem vermiştir (Rabii ve diğerleri, 2019, s. 843). SSCB'nin sıcak sulara inme planındaki en ideal konumda olan Afganistan'a yönelik Sovyet ilgisinin artması ABD'nin tekrardan Afganistan'a yönelik ulusal güvenlik politikalarını geliştirme ve SSCB'ye karşı planlar yapmaya başlamıştır.

Afganistan'a Sovyet müdahalesi ve politikası, 1955'te Sovyet liderleri Nikita Kruşçev ve Nikolay Bulganin'in Afganistan ziyareti ile başlamıştır. Aslında bu ziyaretle Stalin döneminde emperyalizmin hizmetkârı sayılan üçüncü dünya ülkeleriyle dolaylı temas politikasına son verilmişti. Ancak Peştunistan meselelerinde ABD'nin Afganistan'ı desteklememesi neticesinde SSCB'ye yaklaşarak 1960 ve 1970'li yıllarında Moskova'dan önemli miktarda askeri ve mali destekler almıştır (Ersoy, 2013, s. 24). 1978 sonrası dönemde Sovyetler'e iyice yaklaşan Afganistan iktidarı hükümet Komünist Parti'ye paralel bir politika izleyeceğini açıktan göstermekteydi. Afganistan'ın bu dönemdeki imajına

bakıldığında ülkede Sovyet egemenliği görülmekteydi. ABD'ye yakınlaşmayan Afganistan hükümeti sol parti varlığıyla etkili olarak görünse de bunlara karşı güçlü bir cephenin varlığı da diğer bir unsurdur. Ülkede bu durum tarih boyunca tekrarlanan bir süreçtir (Ataie, 2015, s. 26).

B. SSCB'nin Afganistan işgali

1953'ten 1963'e kadar başbakanlık yapan Serdar Mohammad Davud Han, Sovyetler Birliği'ne güvenerek başbakanlık görev süresi boyunca Afganistan'a askeri ve ekonomik yardımda bulunmalarını sağlamıştır. 1973'te Serdar Davud Han, Zahir Şah'ı kansız darbeyle devirerek cumhuriyeti ilan etmiştir. Albay Abdülkadir'in Serdar Mohammad Davud Han'a karşı yaptığı darbeyle Nisan 1978'de Davud Han'ı devirerek Sovyet yanlısı Afganistan Demokratik Halk Partisi'nin önderliğinde Afganistan Demokratik Cumhuriyeti kurulmuştur. SSCB yanlısı Nur Mohammad Taraki devlet başkanlığına getirilmiştir. Taraki iktidara geldikten sonra Sovyetler Birliği, Taraki hükümetine askeri ve ekonomik yardım sağlamaya devam etmiştir (Topsakal, 2019, s. 275). 1979 yılında Afganistan'a Sovyet askeri müdahalesiyle başlayan çatışma, birçok hükümeti ve genel olarak uluslararası sistemi etkilemiş ve geniş kapsamlı sonuçlar doğurmuştur. Sovyet hükümetine göre "Afgan hükümetini desteklemek için" gönderilen kuvvetler geleneksel olarak direniş gruplarının savaşa hazır olması ancak silah, erzak ve malzemeden yoksundur. Ancak bu gruplar kısa sürede muharebe güçlerini genişleterek Sovyet ve Afgan ordu birliklerine karşı etkili olmaya başlamıştır. Yukarıda belirtilen direniş gruplarına siyasi, mali, askeri ve psikolojik destek sağlayan ülkeler, Afganistan'daki 1979-1989 ihtilafında kilit konumdaki mücahitleri desteklemiştir. Ülke genelinde başlayan krizin sonuçlarına göre doğrudan ve en savunmasız olanlar Afganistan vatandaşlarıdır. Öte yandan Afganistan'da yaşayan ve Sovyet idaresi altında bulunanların yanı sıra coğrafyanın dışında kalan Türklerin de kısmı olarak etkili alanların ve ülke içinde toplumsal ve birey düzeyinde etkili olmuştur (Erman, 2018, s. 305).

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a girdiğinde sosyal ve siyasal ortamın hazır olduğunu öngören yanılığısı hüsrana uğramasına yol açmıştır. Sovyetler Birliği Afganistan'a girdiğinde beklenmedik üç olay meydana gelmiştir: İlk olarak, Afgan halkı Sovyetler Birliği'ne karşı şiddetli direniş göstermiştir.

İkincisi ise Afgan ordusunun isyancılara katılması ile SSCB'nin Afganistan'ın kırsal alanında hâkimiyetini kaybetmesine yol açmasıdır. Serdar Mohammad Davud Han döneminde yaklaşık 100 bin Afgan askeri varken 1980'in sonlarında bu rakam 30 bine düşmüştür. Üçüncüsü, SSCB Afganistan'ın arazi ve kırsal bölgelerine hakim olamamasıdır. SSCB'nin askerlerinin aksine isyancıların ise ülkenin arazi ve topraklarını avucunun içi gibi bilmektedir (Safi, 2021, s. 51).

Sovyetler'in Afganistan'ı işgali ve Doğu Bloku'na ilhakı sert ve acil bir şekilde uluslararası kınamayla karşılanarak Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK), Ocak 1980'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nu acil özel oturuma çağırmıştır. Meclis, yabancı güçlerin derhal, koşulsuz ve tamamen geri alınması yönünde bir karar alındı. Pakistan, Afgan çatışmasına aktif bir şekilde Mücahitlere lojistik destek sağlayarak işgale karşı tavrını açık olarak belli etmiştir. SSCB'nin Afganistan'daki müdahalesi arttıkça, Pakistan'ın fırsatı değerlendirerek Afganistan krizine katılımını genişleterek ABD, Çin, İran, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) tarafından destek Pakistan üzerinden Mücahitlere sağlanmıştır (Zaki, 2019, s. 31). 1979'da SSCB'nin Afganistan'ı işgali ile başlayan süreç, 1980'lerde işgal, yerini derinleşen yönetim krizi ve ülke genelinde baş gösteren vekâlet savaşıyla istikrarsızlığa bırakmıştır. 1989'da SSCB'nin Afganistan'dan geri çekilmesiyle birlikte Rus yanlısı Dr. Necibullah hükümetine verilen desteği bütünüyle geri çekmiştir. Mücahitlerin kendi arasında iktidar ve mevki sorunu nedeniyle iç savaşın başlaması ve dış güçlerin destekleri ile Taliban örgütü 1996'da Kabil'i ele geçirerek yönetimini ilan etmiştir (Güler, 2021).

C. Mücahitler

Mücahitler, 15 Nisan 1992'de Dr. Necibullah'ın istifasının ardından Kabil'deki Birleşmiş Milletler Ofisi'nde sığınma için başvuruda bulunmuştur. Necibullah'ın istifası yetkililer için silahlı kuvvetlerin dağılması anlamına geliyordu. Bu sebeple "Halk Partisi yanlısı ordu silahlarını ve mühimmatlarını Gulbuddin Hikmetyar'ın İslami Partisi'ne ve Parçam Partisi yanlısı ordu silahlarını, mühimmatlarını ve tesislerini Burhaneddin Rabbani'nin Cemiyet-i İslami ve Ahmet Şah Mesut'un *Şuray-e Nizar*'a verdiler" (Parham, 2021, s. 97). 1992 yılında Afganistan'da SSCB yanlısı rejimin yıkılmasıyla mücahit gruplar

arasında Burhaneddin Rabbani Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Ancak kargaşa ve iç savaşın patlak verdiği bir dönem olmuştur. Böylece Afganistan'ın iç siyasetinde devam eden rekabetin son derece hararetli olduğu ve belirli bir dış politikanın yürütülmesinden ziyade iç siyaset ve iktidarda kimin ve hangi partinin olacağına yönelik çatışmaların sürdüğünü söylemek mümkündür (Bayar, 2021, s. 213). Burhaneddin Rabbani ve Ahmet Şah Mesut Tacik kökenli olması ülkedeki Peştunları hükümete düşman etmiştir ve bunu fırsata çeviren Gülbeddin Hikmetyar Peştun desteğini toplamaya çalışması iki grup arasında etnik çatışma başlamış, Hikmetyar Kabil'i bombalamasıyla ülkede iç savaş başlamıştır (Safi, 2021, s. 71).

Bu nedenle, mücahitler arasındaki çatışmaları on yıllık Sovyet işgali sırasında görülmeyen bir barbarlık ve kaos ortamını yaratmıştır. Büyük şehirler birer birer yakılıp yıkılmış ve harabeye dönmüştür. Mücahit gruplar arasındaki iç savaşta binlerce sivil bombardıman ve çatışmalar neticesinde hayatını kaybetmiş ve engelli kalmıştır. Ele geçirilen şehirlerde ve kentlerde esir alınan kişiler feci bir şekilde öldürülerek kadınlarına tecavüz etmişlerdir. Bu yıkıcı iç savaş, ülkenin ekonomisini sıfırın altına indirerek yoksulluk durumunu daha da artırmıştır. Böylece barış çabaları başarısız olarak mücahitler şiddetli bir şekilde savaşırken Taliban örgütünün ortaya çıkmasının zemini hazırlamıştır (Qaderi, 2018, ss. 61-62).

D. Taliban örgütünün ortaya çıkış süreci

Taliban sözcüğü Arapça “*talebe*” kelimesinden gelmektedir. Talebe Arapça'da istemek, arama, elde etmek anlamlarına gelmesi ve sözcüğün çoğulu “*talep*” Farsça'da “din öğrencisi” ibaresiyle kullanılmaktadır. Ancak bu sözcük sadece geleneksel anlamda din eğitimi veren okulların eğitim ortamında yetişmiş din adamları için geçerlidir. Başka bir deyişle, modern üniversitelerde din bilimi okuyan veya İslami dersler alan kişilere talip olarak adlandırılmazlar. Medyanın sözcüğü “Taliban'ın İslami Hareketi” ve “Taliban grubu” olarak adlandırmasından ziyade kelime öğrenciler tarafından tasvir edilmiştir (Şahin, 2016, s. 232). Afganistan tarihsel sürecinde siyasal tarihinde garip dönemeçlerle karşı karşıya kalmıştır. Bunlardan biri de Taliban hareketinin ortaya çıkmasıdır. Taliban hareketinin ortaya çıkması farklı görüşleri de beraberinde getirmiş ve

ülkenin siyasal tarihinde karmaşık olaylarından biridir (Ahmadi, 2000, ss. 106-107).

Taliban hareketi Afganistan'ın iç karmaşasından faydalanarak ortaya çıkışı da istisna değildir. Taliban'a karşı ilk tepki gösteren SSCB'ye karşı savaştan Gulbeddin Hikmetyar olmuştur. 21 Kasım 1994 yılında Kandahar'ın Taliban hareketi tarafından alınmasından sonra bu hareket hedefin mücahitleri yok etmek olduğunu belirtmiştir (Muzhda, 2004, ss. 19-20). Taliban örgütü Pakistan'ın kuzeyindeki medreselerinde aşırı radikal İslami grupları Afgan sığınmacılardan oluşturmaktadır. Böylece Pakistan açısından ordu ve asker için yüksek potansiyel fonksiyonu görmekteydi (Sharon, 2014, s. 34). Hareketin İslamabad'daki altyapısı yabancı bir ülke ve eski bir İngiliz büyükelçisi tarafından kurulmuş ve örgütün finansal ihtiyaçlarını Müslüman bir ülke karşılamaktadır. Pakistan, Cemaat-i İslami Partisi'nin Taliban'a yardım ettiğini söylemiştir. Eski Pakistan Başbakanı Benazir Butto, 11 Eylül'den sonra Taliban'ın İngiltere, ABD ve Pakistan istihbarat servisi olan Servislerarası İstihbarat (*Inter-Services Intelligence-ISI*) ortak mirası olduğunu ifade etmiştir. Başlangıçta medrese öğrencileri olan Taliban, daha sonra dış müdahale ve yardımlarla durum medrese öğrencilerin kontrolünden çıkarak siyasal boyut kazanmıştır (Muzhda, 2004, ss. 19-20). Taliban hareketinin SSCB'nin Afganistan'dan geri çekilmesi ve ülke genelinde mücahitler arasında başlayan iktidar kavgasının neticesinde yeni bir kimlikle ortaya çıkmasında Pakistan'ın Deoband medreselerinde dini eğitim gören Afgan âlimlerin rolü büyüktür. Sovyet işgaline İslami duygularla direnen, işgal sonrası hükümetlerden ve ülkenin en büyük etnik grubundan memnun olmayan Peştunlar, Afganistan'a Taliban kimliğiyle sızmaya başlamışlardır (Bozatay ve Meriç, 2013, s. 153).

Prof. Dr. Fard Halidi'ye göre 1994 yılında ortaya çıkan Taliban hareketi 1980 darbesine dayanmaktadır (Tanin, 2005, ss. 410-411). Gulbeddin Hikmetyar köktenci grup aksine geleneksel bir grup liderdir. Taliban 1980 yıllarında SSCB işgalinden Pakistan'a sığınan mültecilerin genç ve orta yaşlı medrese öğrencileri askeri eğitilmiş olanlardır. Taliban ile ilgili önemli nokta ise Suudi Arabistan'ın mali desteğiyle Pakistan üzerinden yerel mücahitleri yok edecek güce ulaşmıştır. Pakistan ve Suudi Arabistan Gulbeddin Hikmetyar ve Seyyafın yapamayacaklarını öngörülü bir şekilde Taliban hareketine açıktan ve gizliden

yardımlarını yapmıştır. Taliban hareketinin ortaya çıkmasında mali ve askeri güce ihtiyacı olmuştur ve kendiliğinden var olan bir hareket değildir (Tanin, 2005, ss. 410-411).

Batı medyasında Bush yönetimi Taliban ve El Kaide terör örgütü elebaşı Usame Bin Ladin'den “kötülüğün temsilcisi” olarak tanıtmaları ve 1996 yılında Taliban'ın iktidara gelmesinde ve yükselmesinde ABD, Pakistan istihbarat teşkilatı (ISI) aracı olarak büyük rol oynamıştır. *Jane's Defence News*'den alınan bilgilerde Pakistan üzerinden Taliban hareketine teçhizat ve savunma sistemlerini ISI servisi sağlamıştır (Soshutficy, 2005, s. 35). Pakistan istihbarat servisinin desteğiyle İslami bir hükümetin kurulması radikal Taliban ABD'nin jeopolitik politikasının bir parçasıydı. Taliban'ın iktidara gelmesinde ABD'nin Orta Asya petrol ve doğalgaz rezervlerine erişim sağlamadığı ve Taliban örgütü hükümetlerini ilan etmeden önce Houston Teksas'a bir heyet göndererek UNOCAL şirketiyle Afganistan üzerinden geçecek olan doğalgaz boru hattını ve şebekesini kurmak için müzakereler yapılmıştır (Soshutficy, 2005, s. 35).

1. Taliban'ın yükselişi ve hakimiyeti

Afganistan'da Taliban'ın yükselişi, Pakistan'a ait olduğu anlaşılan 35 kamyon bir yardım konvoyunun Afganistan üzerinden Türkmenistan'a doğru yola çıkmasıyla başlamıştır. *“Başlangıçta son derece masumane olan bu girişim, dönemin Pakistan Devlet Başkanı Benazir Butto ile Türkmenistan arasında imzalanan bir ticaret protokolüne dayanmaktaydı. Pakistan yardım konvoyunun güzergahı Kandahar, Hilmen ve Herat'ı takip ederek Türkmenistan'dı”* (Şahin, 2016, s. 232). Sovyet-Afgan savaşı döneminde Amerikan Merkezi Haberalma Teşkilatı (*Central Intelligence Agency-CIA*) programları kapsamında Mücahitlerin desteğine büyük ölçüde dayanmaktaydı. Mühimmat desteği başlangıçta emekli Mücahitler tarafından sağlansa da finansmanın çoğu haşhaş ekimi ve uyuşturucu ticaretinden gelmekteydi. 1996 ile 1999 yılları arasında Taliban Afganistan'daki haşhaş üretiminin %96'sını kontrol etmeye başlamıştı. 2001 yılında ABD güçleri Afganistan'ı işgal ettiğinde bile, haşhaş üretimi ve uyuşturucu ticareti, Taliban faaliyetlerinin %60'ından fazlasını finanse etmek için yeterliydi (Sönmez ve diğerleri, 2020, s. 64). Pakistan'ın Afganistan'daki stratejik hamlesini kontrol edebileceği grupların başa gelmesini sağlamak isterken

ABD, SSCB'ye yönelik Orta Asya politikasını genişleterek Türkmenistan'ın doğalgaz ve petrolünü Hint Okyanusu'na ulaştırmayı hedeflemektedir.

Afganistan'da uzun dönem siyasal iktidar boşluğunu değerlendirme çabasında olan Pakistan istihbaratı ABD ve BAE'nin mali desteğini Hindistan ve İran'a yönelik kullanmıştır. Küçük medrese öğrencilerinden oluşan gerilla grubunun ilk ortaya çıkışında Pakistan'ın askeri, siyasi ve maddi desteği Taliban için çok önemliydi. Böylece Pakistan'ın tüm emir ve yönlendirmelerine açık olan Taliban'ın başarısının temel nedeni Pakistan'ın ona destek vermesiydi. 1992'den 1994'e kadar Gulbeddin Hikmetyar'ı destekleyen Pakistan, Gulbeddin Hikmetyar'dan umduğu başarıyı elde edememiş ve tüm maddi ve manevi desteğini Taliban'a çevirmiştir. Sadece Pakistan değil; ABD, Suudi Arabistan, BAE ve El Kaide'nin de Taliban'a önemli askeri ve mali destekleri olmuştur (Suhbat, 2020, s. 63).

2. Taliban'ın eğitim, sağlık, ekonomi ve toplum üzerindeki etkileri

Taliban döneminde Afganistan ekonomisinde sorunların yaşanmasına rağmen Taliban örgütü ABD, BAE ve Pakistan tarafından sağlanan yardım paketleriyle ayakta kalma çabasıındaydı. Bir diğer husus ise Taliban'ın büyük gelir kaynağı olarak ülke genelinde geleneksel tarımla haşhaş yetiştiren halkın Orta Asya ve diğer sınır komşu ülkelere uyuşturucu kaçakçılığıyla meşgul olmasıdır. Taliban hareketi yerel liderleri için büyük gelir kaynağı haline gelmiştir (Salihy, 2014, s. 89). Uyuşturucu ticaretinden elde edilen gelire Taliban askerlerine silah ve askeri operasyonlar için harcanmaktaydı. Afgan ekonomisinin tarıma dayalı olması ve o dönemde de kuraklığın yaşanması nedeniyle ekonomisi sıfırın altına inmiştir.

Taliban'ın hakim olduğu bölgelerde okul eğitiminde dini konular ağırlıklı olmakla birlikte kız okulları kapatılmış ve kadın öğretmenler tehditlerle korkutularak evlerine kapatılmıştır. O dönemde kız çocukları için "ev okulları" gibi alternatifler aranarak kaliteli eğitim gibi eğitim sisteminde eksiklikler olmuştur (Akkurt, 2004, s. 24). Taliban'ın yönetiminde okullar gençlere açık bırakılmış ve modern eğitimin yerine dini konular baskın olarak okutulmuştur. Öğrenci ve öğretmenlerin başlarına dastar takmaları ve sakal bırakmaları zorunluydu. Kırsal ve köylerde modern eğitimin öğrencileri dinden

uzaklaştırması ve vatan haini gözüyle bakılmasına yol açmıştır. Afganistan'ın SSCB ülkelerinde eğitim alan öğrencilerin darbe ile iktidarı ele alması iç savaş ve istikrarsızlığın nedeni olarak lanse edilmiş ve öğretilmiştir. Taliban yönetimi bu fırsatı değerlendirerek ülkenin şehirlerini de köylere benzeterek toplumu cahil bırakmayı hedeflemişti (Zahin, 2021, s. 123).

Afganistan'ın geleneksel ve kültürel olarak aşırı baskıcı ataerkil toplum olması nedeniyle kadınların ekonomik ve sosyal politikaya katılımı yok denilecek seviyededir. Erkeklerin aksine, kadınların toplumda söz sahibi olmadığı gibi siyasete de aynıdır. Durumu farklı göstermek için sembolik birkaç kadını siyasete dahil edilirken kadınlar Afgan toplumunda haklarından mahrum bırakılmıştır. 2001 sonrası ABD'nin Afganistan'a demokrasi getirme politikası da etkili olmamış, Afgan kadınları sadece birkaç kadın tarafından temsil ettirilmeye çalışılmış ama çalışma şansları ve finansmana erişimlerinden mahrum kalmışlardır (Sahar, 2020, s. 56). Bu durum kadınların çalışma ve finansmana erişim fırsatını ellerinden almış ve eve mahkûm etmiştir.

Afganistan'da yarım asırdır süren iç savaş, istikrarsızlık ve güvenliksiz bir ortamda kadınların kişilik hakları otoriter baskı altında ellerinden alınmıştır. Bu da kadınların yanı sıra çocukların da ruh haline etki etmiş ve aile yapısında şiddetin yaygınlaşmasına yol açmıştır (Sahar ve Katman, 2019, s. 235). Modern eğitimin yerine okullar medreseye dönüştürülürken ve eğitimin amacı da tümenden değiştirilmiştir. Taliban rejimi, okullarda verilen eğitim sisteminin amacını Resmi Gazete'de şöyle açıklamıştır (Ahmadi, 2011, s. 46):

1. “İslam dinine ve Hz. Muhammed'in şeriatına sadık ve itaatkâr nesil yetiştirmek,
2. İman sahibi bir nesil yetiştirmek,
3. İslam'ın istediği profilde bir kişiliğe sahip olmak,
4. Okuma yazma, din ve dünya ile ilgili bilgiler edinme,
5. Toplum, medrese, ailede etkili ve faydalı olma,
6. Afganistan Emirliğine ve Afgan İslam kültürüne hizmetkâr olma,
7. Yeteneklerin ve İslam'la uyumlu değerlerin geliştirilmesi.

Afganistan’da Taliban yönetimi sürecinde kız çocuklarının okutulmaması ile ülke genelinde kadın doktorların eksikliği var iken mevcut kadın doktorlar ya ülke dışına kaçmış ya da dışarı çıkma cesareti yoktur. Bu da kadınların doğum esnasında ölümlerinin artmasına neden olmuştur. Bunda köylerde ve hatta şehirlerde bile yaşlı ebe kadınların tedavi yöntemleri uygulanması da etkindir. Bu da yeni dünyaya gelen çocukların ölümüne ve yahut engeli olarak dünyaya gelmesine yol açmaktadır. Taliban dönemi sağlık ve kadınlar için karanlık bir dönem olarak bilinmektedir. Afganistan toplumu bu durumdan etkilenerek içine kapanmıştır. Ülkede tıbbi alanda ilkel metotların kullanılması ve yetersiz hastane ve ilaçlardan dolayı birçok Afgan halkı hayatlarını kaybetmiştir. Bu durum toplumu ilkel metotları kullanmaya zorlamıştır.

3. Taliban’ın din anlayışı

İslam kültüründe itaat; boyun eğmek, bağlanmak, bir şeye teslim olmak, esenlikte kalmak anlamlarına gelir. İslam’a göre Allah’a itaat etmek, İslam Peygamberi Muhammed’in din adına bildirdiği her şeyi kabul ettiğini göstermektir. Taliban hareketinin dini anlayışı ne İhvan’ın esinlendirdiği radikal İslamcı ne mistik sufi ne de gelenekçidir. 1979 ile 1994 yılları arasında Afganistan’da sahneye çıkmış olan İslami fikirler ve hareketler yelpazesiyile hiçbir benzerliği yoktur. Taliban örgütü kendi dini anlayışı ve ideolojisinin dışında kimseyi tanımıyor ve kabul etmiyordu. Ancak örgütün Afganistan’daki iç savaş sırasında Pakistan’a mülteci olan Afganların kamplarda Pakistan partilerinin vaaz ettiği Deobendiliğin aşırı yorumunun temsilinin yanı sıra Peştunların katı ve sert geleneksel dini anlayışıyla pekiştirilmek istenmiş olması toplumu zor şartlar altında yaşamasına neden olmuştur. Sünni Hanefi inancının bir kolu olan Deobandilerin Afganistan’da bir geçmişi vardı ancak Taliban’ın dini yorumu, İslam dünyasındaki herhangi bir şeyle paralellik taşımamaktaydı (Aydın, 2010, ss. 75-76).

Taliban hareketinin dini anlayışı ve yasakları şöyledir (Collins, 2017, ss. 46-47):

1. Toplumda kadın ve erkek arasında iletişimin ve hatta konuşmanın yasaklanması veya bir kadının halka açık yerlerde burkasız ve ayrıca yanında şeri mahremi olmadan çıkması yasak,

2. Müzik yasak,
3. Berbere gidip saç sakal düzeltmek yasak,
4. Zorla namazın okutulması,
5. Güvercin veya başka tür kuş beslemek yasak,
6. Uyuşturucu kullanıcılarıyla mücadele,
7. Uçurtma uçurtmak yasak,
8. Fotoğraf çekirmek veya çoğaltmak yasak,
9. Parasal kazanç (faiz) yasak,
10. Kadınlar için okumak yasak,
11. Kadınların nehir kenarlarında elbise yıkaması yasak,
12. Davul çalmak yasak,
13. Düğünlerde müzik açmak ve dans etmek yasak,
14. Erkek terzilerin kadın elbisesi dikmesi ve ölçü alması yasak.

Yasaklar dünyasını kontrol etmek maksadıyla *Emri Bi'l-Maruf ve Nahiy An'l münker* (Dini Polis) genel başkanlığından bildiri yayınlamıştır. Şeriat ve sünnet terki edildiği takdirde dini polisi tarafından dövülüyor ya da ölümle mahkum ediliyordu. Günah işleyen veya zina yapanların cezası idam ve taşlanarak öldürülmesidir. Taliban örgütü kadınları burka giymeye mecbur kılmıştır. Taliban rejimi döneminde toplum, katı kurallar sonucu zor şartlar altında yaşamaya mahkûm edilmiştir (Collins, 2017, ss. 46-47).

Taliban hareketi birtakım hususları toplum ve alimler üzerine olmazsa olmaz ilkeler olarak algılamış ve bunları halk üzerine dayatarak zorunlu hale getirmiştir. Bunlardan bazıları devlet memurları ve okul öğrencilerinin sarık takmak zorunda olması ve sakal uzatma ve beş vakit namazları camilerde kılma zorunluluğu ve kılınan namaz sonrası yoklamanın alınması, kadınların evlerinden mahremi olmadan dışarı çıkmaması gibi mecburi uygulamalardır (Ahmadi, 2017, s. 127). Bu yönleriyle Hariciler ve Vehhabilerle mukayese edilmektedir (Şahin, 2016, s. 234).

4. Taliban'ın mezhebi boyutu

Peştunizm ideolojisine göre siyasi iktidarın meşruiyeti, dönüşümlü-Peştun-Hanefi kimliğine sahip olmaya bağlıdır. Başka bir deyişle Peştunizm ideolojisine göre Afganistan'daki siyasi iktidarın başı Peştun geleneğini takip eden ve Hanefi mezhebine mensup Durrani etnik kökenine sahip bir kişi olmalıdır. Ancak bu özelliklere sahip bir kişi meşru kabul edilir. Bu üç kimliğin ön koşulu olarak Peştun Mücahitler, Rabbani hükümetini meşru olarak görmemesi ise Rabbani'nin Peştun olmamasıdır (Motafaker, 2018, s. 587).

Afganistan'da Şii ve Sünni mezheplerine mensup olanlar arasında uzun yıllardır ciddi sorunlar yaşanmaktadır. Çoğunluk nüfusu ülkede Sünni-Hanefi mezhebi inanlar ve diğerleri ise Şii-Caferi mezhebine inanlardır. Mezhep çatışmaları ve bölünmeler, Zahir Şah döneminde ve özellikle komünist dönemde oluşan atmosfer nedeniyle azalmıştır. Afgan halkı mezhepsel çatışmalar yerine ortak düşmanlarıyla savaşmayı tercih etmişlerdir. Böylece ülkede cihatçıların güçlenmesiyle birlikte tekrardan kendi aralarında mezhepsel ve farklı etnik gruplar arasında çatışmalar ortaya çıkmıştır. Örneğin Pakistan'da, siyasi gücü Mücahit-i İslami ile güç paylaşımında tek Şii siyasi partisi olan Hizbi-i Wahdet İslami için hiçbir hak tanınmamıştır. Taliban rejiminin iktidarı döneminde bu durum hiç iç açıcı değildir. Sürekli mezhepsel çelişki ve tartışmalara yol açmış ve Karzai döneminde ise ihtilaflar azalmış, ancak Ashraf Ghani döneminde Şii gruplara karşı ülkenin farklı bölgelerinde saldırılar defalarca gerçekleşmiştir (Motafaker, 2018, s. 590). Afganistan farklı etnik grupların olduğu bir coğrafya olmasına rağmen Taliban'ın ana omurgasını Afgan Sünni Peştunlar teşkil etmektedir ve Hanefi'dir. Afgan toplumunun dini hayatında tasavvuf ve mezhepler önemli bir rol oynamaktadır. Tasavvuf, tarihin yanı sıra günümüzde de dini ve toplumsal hayatı etkilemiş temel unsurlardan biridir. İslam dünyasının ünlü tasavvufi merkezlerinden biri olan Horasan bölgesinin bir kısmı, Gazne, Herat ve Belh gibi önemli şehirler bu ülkede bulunmaktadır (Yeni Şafak, 2021).

E. El Kaide lideri Usame Bin Ladin ile Taliban örgütünün ilişkisi

Deobend-Sünni Hanefi anlayışına sahip ve şeriatı bir yönetim şekli olarak kabul eden Taliban lideri Molla Ömer ile Usame Bin Ladin arasındaki anlaşma şu şekilde özetlenmektedir: El Kaide Afganistan'daki tüm faaliyetlerinde Taliban

liderine bağılyken Afganistan’da mezhep propagandası yapılmayacağı ve Afganistan’da faaliyete bulunulacaksa Taliban’a başvurulacağı belirtilmektedir. Dış operasyonda sadece Taliban’ı bilgilendirecek ve karşılığında Taliban, Usame bin Ladin’i İslami emirlere göre koruyacaktı (Kemal ve diğeri, 2015). Ancak Afrika’daki bombalamadan sonra Taliban giderek daha fazla ABD’ye, Suudilere ve dünyadaki İslami rejimlere dış bilemeye başlamıştı. Yapılan açıklamalarda Usame Bin Ladin’in benimsediğı ve Taliban’a özgü olmayan bir tavır ve öfkeyle tepki verilmekteydi (Aydın, 2010, s. 38). Bunun üzerine UNOCAL Pakistan ve Afganistan’daki çalışanlarını geri çekerken ve nihayetinde de Aralık 1998’de kurmak için çalıştığı CentGas’tan resmen ayrılmıştır. Petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların olumsuz etkisi nedeniyle 1999 harcama programında %40 oranında azaltmıştır (Çınarlı, 2016, s. 82).

Usame Bin Ladin’i ve El Kaide üyelerini koruyan Taliban, ABD ve BM’ler tarafından büyük tepki çekmiştir. 11 Eylül 2001’de New York’taki İkiz Kuleler ve Pentagon’a yapılan saldırılardan ve Taliban’ın saldırıdan sonra beklendiğı gibi iş birliğı yapmaması ile El Kaide’yi saldırının sorumlusu olarak görmesi ABD liderliğindeki koalisyon güçleri Afganistan’ın işgaline yol açmıştır (Mülteci-Der, 2021, s. 3). Radikal Selefi gruplar, 11 Eylül saldırılarından bu yana Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri’nde bir tehdit olarak görülmektedir (Erdin, 2017, s. 124). ABD ve NATO’nun varlığıyla yeni bir Afgan hükümetinin kurulmasına rağmen hava saldırıları, sivil kayıplarla sonuçlanan evlere yapılan saldırılar ve yerel kabileler arasındaki çatışmaların yeniden başlaması, bazı bölgelerde halkın Taliban’a karşı sempatisini artırmıştır. Taliban üyeleri kırsal bölgeler ve Pakistan’daki Peştunların bölgelerine giderek orada tekrardan organize olmaya başlamıştır. Böylece 2001 yılından itibaren Taliban süreci başlamıştır. O sırada iktidara gelen yeni Afgan hükümeti sonunda “hayali” bir hükümet olarak tanınırken adı yolsuzluk ve artan afyon ithalatıyla derinden ilişkilendirilmiştir (Mültecilerle Dayanışma Derneğı, 2021, s. 3). ABD askeri operasyonu sonrasında Taliban’ın kalesini işgal etmiş ve El Kaide lideri ve Taliban lideri Molla Ömer saklanmıştır. 2001 sonrası Afganistan’da kurulan yeni hükümetin altyapı projeleri, güvenlik ve iş imkânlarını halka sağlamasıyla 2009 yılına kadar Afgan halkı huzur içinde yaşamıştır. Tekrardan parlamentonun ABD’yi geri gönderme oylamasını meclise taşıyana kadar Taliban gerilla taktikleriyle ilçe ve uzak

şehirlerde hâkimiyetini yavaştan sağlamaya başlamış ve ülke genelinde bombalı saldırılarını devam ettirmiştir.

F. Taliban ile Pakistan'ın etkileşimi

Saldırıları karşısında hızlı büyüyen örgütün ilk başlarda bazı faaliyetleriyle iç savaş sırasında baş gösteren yolsuzluk ve kanunsuzluğu önleyerek, yollar yaparak ve kontrol ettikleri bölgelerde ticaretin güvenli bir şekilde yapılmasını sağlayarak toplumun takdirini kazanmıştır. Hızlı büyümesinin ardından örgüt, Pakistan'ın istihbarat teşkilatı Servislerarası İstihbarat (*Inter-Services Intelligence-ISI*) tarafından ciddi manada desteklenmiştir. ISI, Pakistan'ın lehine yeni bir güç yaratmayı ve yeni bağımsız Orta Asya devletlerine ticaret yolları açmayı umarak Taliban'ı Afgan hükümetine karşı saldırgan pozisyonlar başlatmak için kullanmıştır (Sönmez ve diğerleri, 2020, s. 67).

Pakistan'ın Taliban'a verdiği destekte jeopolitik nedenler önemli rol oynamaktadır. Doğusunda içinden ayrılan Keşmir'in bağımsızlığını kazanmasıyla ve bir dizi sorunla karşı karşıya kalan Hindistan'ın kaderini yaşamak istemiyordu. Pakistan, Afganistan ve Pakistan'daki Peştunların birleşerek Pakistan'ın merkezi otoritesini sarsacağını ve bunun merkezinde de Afganistan'ın yer aldığını iddia etmektedir. Afganistan'ı Taliban'ın İslami reformlarla kontrol etmesiyle iki Müslüman ülke olarak Hindistan tehdidini azaltacağını düşünüyordu. Bölgede Hindistan'a karşı cephe alan Pakistan tüm güçlerle iyi ilişkiler kurmaktadır ve Çin ile güçlü ekonomik bağlara sahiptir. Çin'in Tek Kuşak, Tek Yol Projesi'nde kilit bir oyuncu olan Pakistan, projeye Taliban kontrolündeki Afganistan'ı dahil etmeye çalışmaktadır. Afganistan'ı Çin-Pakistan ekonomik koridoruna dahil etmek isteyen Pakistan, Taliban rejiminin ekonomik krizi aşmasına yardımcı olmayı hedeflemektedir (Özkan, 2021).

Pakistan, 2000'lerin sonlarında başlayan ABD ile Taliban arasında yapılan müzakerelerde kendisinden bağımsız hareket etmemesi hususunda elinden geleni yapmıştır. Taliban ve El Kaide'nin liderleri için Pakistan'ın 11 Eylül 2001 sonrası da güvenli bir liman olarak tasvir etmelerini sağlamıştır. Pakistan istihbarat servisi ISI, Taliban liderlerinin bazılarını ev hapsine alıp cezalandırırken Taliban'ın önde gelen komutanlarına "size yardımcı olan on bir ofisimiz, gözü

üzerinizde olan da bir ofisimiz var; ayağınızı denk alın” dediği iddia edilmektedir (Aslan, 2021).

Hamid Karzai döneminde Afganistan’ın dış politikası uluslararası toplum, bölge ülkeleri ve İslam ülkeleri bu üç unsur çerçevesinde hareket etmiştir. Ülkede farklı grupların olmasına rağmen çoğulcu bir dış politika izlemeye, bölgesel işbirliğini güçlendirmeye ve Afganistan’ın İslam medeniyetiyle bağlantısını kalıcı olarak güçlendirmeye çalışmıştır. Taliban’ın 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından ABD’nin Afganistan işgalinden sonra tecrübesiz merkezi hükümetin mücahit grupları arasında bakanlıkları ve yüksek görevlerin paylaşılması dengelerin bozulmasına neden olmuştur. Hükümetin dış politikasında deneyimsizlik dalgalanmaya yol açarken resmi perspektif eksikliği hissedilmeye başlanmıştır (Afzali ve Katman, 2019, s. 5). Bu durum halkın merkezi hükümetten uzaklaşmasına sebebiyet verirken uluslararası güçlerin ülkeye yönelik yatırımlarını azaltması ve keyfiyetsiz yatırımların ve yanlış politikaların neticesinde Taliban tekrardan faaliyetlerine başlamasını kolaylaştırmıştır.

1. Pakistan’ın terörizmle mücadeledeki konumu

Afganistan hükümetleri son zamanlarda “Peştunistan” konusunu resmi bir devlet politikası olarak görmese de bazı üst düzey yöneticilerin bu konuyu zaman zaman açıkça dile getiriyor olması Afgan hükümetinin geleneksel “Peştunistan” iddiasını takip ettiğini göstermektedir. Pakistan hükümetinin tarihsel olarak Afganistan’da güçlü ve kalıcı bir düzeni desteklememesinin nedeni de budur. Afganistan Pakistan arasındaki Durand Hattı meselesinin ortaya atılmasıyla Afganistan’da hükümete muhalefet edenlerin destekçisi olarak Pakistan yer almıştır (Burget, 2021, s. 9). 1979-1989 yılları arasında Pakistan ile Afganistan’ın ilişkileri değerlendirildiğinde Pakistan, Afgan hükümetine muhalefet eden gruplara destek vermiştir. Pakistan’ın Peştunistan, Durand Hattı meselesi için mücahitleri ve muhalif sol rejimleri desteklemiş, Serdar Muhammad Davud Han ve diğerleri (Hamid Karzai ve Eşraf Ghani dahil) Afgan hükümeti Durand Hattı anlaşmasını tanımamış ve gayri meşruluğunu savunan politikayı izleyerek iki taraf için de endişelerin artmasına neden olmuştur. Ancak 1947 referandumun sonuçlarına göre Pakistan topraklarında kalan Peştunlar Pakistan’da kalmayı tercih etmesi bölgede gerilimin artmasına yol açmıştır. Pakistan Afganistan’ın

etkilerini azaltmak amacıyla aşırı radikal grupları ve İslami köktenciliği yumuşak bir güç olarak kullanmaktadır (Afzali ve Katman, 2019, s. 7).

Sovyet işgali sürecinde ve sonrasında komünist rejime karşı savaşan mücahit örgütlerini desteklemiş ve mücahitler iktidara geldiğinde mücahitlere karşı Gulbeddin Hikmetyar liderliğindeki Hizb-i İslami hareketini desteklemiştir. Daha sonra Gülbeddin Hikmetyar'ın mücahitlerle anlaşması ile Taliban hareketini destekleyerek bu hareketin yükselmesi için büyük çaba göstermiştir. Müşerref hükümeti, Taliban rejiminin devrilmesinden sonra iktidara gelen Karzai rejimi karşısında Afganistan ile dostane ilişkiler kurmaya çalışsa da bu dostluk uzun sürmemiştir. Pakistan'ın Afganistan'a karşı tutumunun Pakistan'ın çıkarlarını hedef alan "Peştunistan" meselesinin yanında başka sorunlar da bulunmaktadır (Burget, 2021, s. 9). Pakistan, Afganistan ticaret yollarını kullanarak hem Orta Asya ve hem Afganistan'ın ekonomik, siyasal ve toplumsal olarak kontrolünde tutmayı hedeflemektedir.

Pakistan Dışişleri Bakanı Kureyşi, "Afganistan ile diyalogun faydalı olacağına dair farkındalığın ve etkileşim kurulmasına dair arzunun var olduğunu" ve Taliban hükümetini tanımanın aciliyetinin olmadığını savunmuştur (Birgün, 2021). Pakistan hükümetinin tavrının ABD'nin Afganistan'dan 2021'de çekildiğinden sonra da devam ettiğini, Eşraf Ghani dönemindeki İçişleri Bakanı vekili Abdul Sattar Mirzakval, Taliban örgütünün tekrardan ele geçirdiği güney il ve ilçelerinde altyapı projelerini tahrip ettiğini ve ele geçirilen tank ve askeri teçhizatlarını Pakistan'a taşıdıklarını iddia etmişti (Subeh, 2021).

Hindistan'ın Afganistan'daki etkisini azaltmak amacıyla Afganistan'da vekâlet savaşını sürdürmek üzere aşırılık yanlısı gruplar yaratarak ülkede Taliban ve Hakkani ağının silah ve istihbarat desteğiyle Afganistan'da büyük bir istikrarsızlık yaratmıştır (Brown, 2018). Afganistan BM temsilcisi Mahmud Sayqal, Pakistan'ın Afganistan'a yönelik terörizmle mücadele politikasının aksine teröre destek oyununa son vermesinin gerektiğine vurgu yapmıştır. Bölgedeki ve dünyadaki Taliban ve diğer "terörist" grupların sürekli değiştiğini de sözlerine ekleyerek, Afganistan'ı Orta Asya, Batı Asya ve Uzakdoğu'ya çevirmeye çalıştıklarını belirterek bu grupların kendilerini küresel sistem çerçevesinde değiştirerek El Kaide'nin sessiz faaliyet gösterdiği Pakistan üzerinden Orta Asya Cumhuriyetleri Çeçen ve Çin ile bağlantılı diğer "terörist"

ağlar olarak bölgede faaliyet gösterdiğini, *Tehreek-e-Taliban Pakistan* (TTP-Pakistan Taliban'ı), diğer terörist gruplarla koordineli olarak bölgede güvenlik ve istikrar için uzun vadeli bir tehdit olmaya devam ettiğini belirtmiştir (Afghanistan, 2017).

2. Dönemsel olarak Afganistan politikası

Günümüzde Afganistan-Pakistan arasındaki sorunun temelinde Peştunistan yatmaktadır. Peştunistan'ın 1947 yılında özgürlüğüne kavuşması ile Pakistan'ı zor durumda bırakmıştır. Pakistan'ın Afganistan için birincil hedefi, bağımsızlık, egemenlik, bölgesel bütünlüğün korunması, güvenlik, düşmanlıkların ortadan kaldırılması ve Pakistan'da yaşayan 105 milyon Afgan'ın ülkelerine geri gönderilmesidir. Taliban örgütünün liderlerinin birçoğu Pakistan'daki Deobandi medreselerinde dini eğitimlerini almıştır (Akkurt, 2004, ss. 103-104).

Afganistan Devlet Başkanı'nın "Peştunistan" sorununu çözmek istemesine rağmen, hükümet yetkilileri Afganistan'da yaşayan Peştunlar ve Pakistanlı Afganlar başta olmak üzere Afgan vatandaşları sürekli endişe duymaktadır. 1973'te Afganistan'da ilk cumhuriyet rejiminin kurulmasından bu yana Pakistan, hükümet karşıtı dini grupları destekledi ve 1979'da Afganistan işgal edildiğinde Batı ülkelerinden aldığı fon ile mücahit örgütlerini açıkça desteklemiştir (Ali, 2021, ss. 36-37).

1992-1996 yılları Afganistan tarihinde sorunlu yıllar olmuştur. Afganistan'da SSCB'ye karşı savaşan mücahitler artık iktidar için savaşırken ülkenin başkenti Kabil'i bombalarla yok ettiler. Mücahitlerin arasında iktidar kavgası sürekli anlaşmazlıklar ve bu grupların ulusal bir hükümet kuramaması ülkeyi ciddi bir krize sokmuştur (Zahin, 2021, s. 120). Pakistan'ın desteklediği medrese öğrencileri olarak adlandırdığı örgütün temelleri 1979 yıllarında atılmıştı. Pakistan'a kaçan Afgan mültecilere Afganistan sınırına askeri sığınak yaptırılması 1996 yılında kurulacak olan Taliban örgütü için önceden planlanan büyük bir projenin hazırlığıydı. Deobendi Medreseleri'nde eğitim görecektik öğrencilerin de sığınakta işçi olarak çalıştırılması ise silah ve askeri teçhizata nasıl ulaşacaklarını önceden bilmelerini sağlamaktır. Mücahit liderleri arasında sürekli dillendirilen bu konu, Pakistan gizli istihbarat servisi olan ISI tarafından hazırlanmış ve kontrol ediliyordu.

1960'larda başlayan ABD ile Pakistan'ın çekişmeli politikasında SSCB'nin Afganistan işgaliyle Amerika, Pakistan'a yönelik tavrını değiştirerek yeniden yardımını artırmaya başlamıştır. Sovyetlerin ilerlemesini durdurma çabasının yanı sıra Pakistan, Afgan kaçak mücahitlerini Sovyetlere karşı örgütleme ve silahlandırma konusunda kritik bir dönemeçteydi. ABD, Pakistan'a hem ekonomik hem de askeri olarak yardımda bulunmuştur. Doğu Pakistan'da bağımsız ve bağlantısız bir Müslüman ülkenin işgali 1979'da Sovyetler tarafından Afganistan'ı büyük ölçüde rahatsız etmiştir. 1990'lı yıllarda Pakistan'ın nükleer bir güç olmasını yavaşlattığı için yardımlarını kesmesine rağmen Pakistan, 1980'lerin ikinci yarısında nükleer silah üretme kapasitesine sahip olduğunu açıklamıştı (Shakir, 2020, ss. 31-36). ABD'nin Orta Asya ülkelerine ve Rusya'nın arka bahçesine girebilmesi için Afganistan'ın coğrafi konumu etkili rol oynamaktadır ve Orta Doğu ülkeleri Irak ve Suriye'nin jeopolitik konumu ve yeraltı zenginlikleri dolayısıyla Batı ülkelerinin hakimiyet çabasının neticesinde iç savaş ve kargaşaları etnik, kültürel ve dini güç etrafında şekillenmektedir (Khalnd ve Katman, 2019, s. 57).

11 Eylül 2001 sonrası Afganistan Devlet Başkanı Hamid Karzai döneminde de Afganistan-Pakistan arasındaki sorunlar çözüme kavuşmamıştır. Karzai'ye Durand Hattı sorulduğunda net bir şekilde hiçbir zaman tanınmayacağını dile getirmiştir. Eşraf Ghani döneminde de Pakistan ile arasında çekişmeli sınır komşuluk sorunları yaşanmıştır (Burget, 2021, ss. 5-6).

G. Afganistan'da afyon üretimi ve ticareti

Afganistan'ın Helmand bölgesinde İran sınırında su nedenli sorunlar, üst kıyıdaş Afganistan'da afyon ekiminin artmasıyla büyümüştür. Afganistan'ın farklı bölgelerinde de ekilen afyonda 1994 ve 1996 yıllarında azalırken 2001 yılında sıfırlanmıştır. Bölgesel ve küresel güçlerin uyuşturucu ve ilaç piyasasından büyük gelirler sağlaması, Afganistan'da uyuşturucu üretimini yok etme süreci başlamasına rağmen 2002 sonrası üretiminde artış gözlemlenmiştir (Türkmen, 2019, s. 43). 1989 yılında mücahitlerin uyuşturucu kaçakçılığını engellemek için kontrol etmesiyle Nengarhar ili ve Haiber'de yerel halk ayaklanmıştır. 2000'li yıllarda Taliban döneminde afyon üretimin ve ticaretin yasak olmasına rağmen Taliban hareketine yakın olanlar üretim ve ticareti

yapmıştır. 2000 ve 2001 yılları arasında Taliban hareketi tarafından yasaklanmış ve 2007 ve 2008 yılları ve 2010 yılından sonra Gül Agaşirzai tarafından üretimi ve ticareti yasaklanmıştır (Mansfield, 2008, s. 49).

2001-2017 yılları arasında uyuşturucu ile mücadelede açıkça ABD'nin uyuşturucu ile mücadele politikasının stratejik başarısızlık ve taktik tutarsızlıkla karşı karşıya olduğu belirtilmektedir. ABD'nin uyuşturucu ile mücadele politikasında ABD Savunma Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma ve Uyuşturucu ile Mücadele Ajansı arasındaki yaşanan anlaşmazlıkların başarısız olmalarına yol açtığı iddia edilmektedir (Pen ve diğerleri, 2021, s. 17). 1994'ten 2000'e kadar altın çağını yaşayan uyuşturucu üretiminde Afganistan dünyadaki üretimin %63,7'sini elinde tutarken 2000'den beri üretim yükselip düşmektedir. 2005 yılına gelindiğinde ise dünya uyuşturucusunun %88'i Afganistan'da yapılır hale gelmiştir (Farjirat ve diğerleri, 2011, s. 36). Ülkede çiftçilerin fazla gelir sağlamak için afyon üretimine yönelmektedir. Taliban döneminde örgüte maliyetini ödedikten sonra üretim ve ticaretini yapanlara engel olunmazken koyulan yasaklar sadece belli kişiler içindi. Tahıl ürünlerinden az gelir elde eden çiftçi sadece yıllık ailesinin buğday ihtiyacını karşılayacak kadar üretim yapmaktadır. 2001 sonrası artan nüfusun gıda ihtiyaçlarını ülke içinde üretilen tahıl ürünleri karşılamamaktadır. Bunda merkezi devletin plansız ve projersiz hareket etmesi ve yöneticilerin beceriksizliğinin etkisi vardır. Üstelik işsizlik sorunu da çiftçileri afyon üretimi yapmasına zorlamaktadır. Uyuşturucu ticareti ve kaçakçılığı yaygın olarak yapılmaktadır. Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan üzerinden Rusya pazarlarına ve oradan Balkanlar ve Avrupa pazarlarına transit olarak geçmektedir. 2001 sonrası ABD ve İngilizler tarafından Helmand, Kandahar ve Nimruz illerinde yoğun olarak yapılan afyon üretimi, yurtdışına askeri uçaklarla taşınmaktadır. Tüm çeşitlendirme çabalarına rağmen, afyon hala Afganistan'ın en büyük ihracat kaynağıdır. Afganistan 2013 yılında dünya uyuşturucu üretiminin %90'ını üretmiştir. Afganistan'dan dünyaya yıllık afyon ticareti yaklaşık 40 milyar dolardır. Bu cironun çok küçük bir kısmı küresel yatırımcıların kontrolünde, ancak 5 milyar doları Afganistan'a geri dönmekte ve sadece 1 milyar doları afyon ekiminden başka geçim kaynağı olmayan çiftçilere gitmektedir (Köçer, 2019, s. 375).

H. Afganistan’da iç ve dış dinamiklerin etkisi

1990’larda ABD’nin bölgedeki varlığının hem ekonomik hem siyasi hem de askeri olarak dramatik bir şekilde artması, küreselleşmenin olumsuz etkileri ve Orta Doğu barış sürecinin aksaması, Amerikan karşıtı bölgede güçlü radikal hareketlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Daha da önemlisi, Afganistan ve Bosna’da savaşılan gönüllüler İslamcı harekete ilham kaynağı olmuştur. Böylece yeniden ortaya çıkan radikal gruplar hem bölgedeki baskın siyasi yapıları hem de onların yerel veya küresel destekçilerini hedef almıştır. Aslında, 1990’lardan beri bu radikal gruplar, bölgedeki ve bölge dışı ABD varlıklarına saldırarak ABD çıkarlarını doğrudan tehdit etmiştir. Orta Doğu kökenli radikal İslamcı grupların böyle eylemleri gerçekleştirdiği 11 Eylül 2001 saldırısı ABD ve Batılı ülkelerin Orta Doğu’ya yönelik yeni politika biçimlerini geliştirmesine yol açmıştır (Sinkaya, 2016, ss. 19-20).

Avrasya bölgesi tarihi, coğrafyası, ekonomi ve politikası, enerji rezervleri ile ulaşım yolları çözüme ulaştırılmamış iç savaş ve ülkelerarası savaşlar ile bir güvenlik kompleksini ortaya çıkardığı “Büyük Dönüşüm” sürecine tabidir. Bölgedeki güvensizlik sorunlarında NATO’nun örgütsel bir rol oynadığı da ileri sürülmektedir (Katman, 2018, s. 4). ABD’nin Orta Asya ve Orta Doğu yeraltı zenginliklerine erişmek ve bölgedeki rakiplerine karşı stratejik üstünlüğü hedeflemektedir. Bölgede ABD’nin karşısına çıkabilecek üç önemli rakip söz konusudur: Avrupa Birliği (AB), Rusya ve Çin. Bu üç unsurun da tek başına tehdit teşkil etmezken bunların oluşturduğu ittifak ABD açısından önemli bir tehdittir. Çin ve Rusya’nın Şanghay İşbirliği Örgütü çerçevesinde yakınlığı, AB’nin de kendi içinde derinleşmesi ile büyüyen ve bağımsız bir savunma kimliğine yönelmesi, NATO’da ABD ile farklılıkların yoğunlaşması 21. yüzyılda stratejiler geliştirmesini zorunlu kılmaktadır (Gökırmak, 2011, s. 11). Soğuk Savaş sonrası stratejide ana hatlarıyla belirtildiği gibi ABD’nin “hayati” çıkarları göz önüne alındığında Afganistan, tüm unsurların kavşağında ve aynı zamanda güç boşluğunun merkezinde bir ülke konumundadır. Enerji kaynaklarına yakınlığı, stratejik ulaşım ve iletişim hatları üzerindeki konumu, AB-Rusya-Çin üçgeninin ortasındaki konumu ve topraklarıdır. İran ve Pakistan gibi Müslüman nükleer güce müdahale imkânı sağlayan Afganistan uyuşturucu, terör örgütlerinin

faaliyet gösterdiği istikrarsız yapısıyla ABD açısından bölgenin kontrolü konumu stratejik öneme sahiptir (Gökırmak, 2011, s. 12).

Afganistan'da 1978'de SSCB yanlısı grup iktidara gelmiş ve duruma tepki gösteren birçok silahlı gruplar direnişe katılarak büyümesine neden olmuştur. 1979 yılında SSCB ordusu Marksist hükümeti desteklemek için Afganistan'a girmiştir. SSCB'nin Afganistan'a girmesiyle başlayan isyan ve direniş 1989'a kadar devam ettirmiştir. 1992 ile 1996 yılları arasında dış dinamiklerin tetiklemesiyle SSCB ve Sovyet yanlısı Marksist hükümetin düşmesinden sonra mücahit gruplar arasında iç savaş başlamıştır. Bu da 1996 yılında Taliban hareketinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Güzel, 2010, s. 83).

Savaşın sadece Kuzey Afganistan'da yayılma olasılığı, "dağıtım ağındaki" ülkelerle sınırlı değildir. İran-Pakistan ilişkileri Afganistan'daki din ve etnik çıkarlarını korumak için rekabet halinde olan İran ve Pakistan, Afganistan'da etkin olmaya çalışmaktadır (Gökırmak, 2011, s. 15). Afganistan'da ciddi derece politik sorunlara yol açan etnik grupların dağınıklığı ise ülkenin iç ve dış dinamiklerinde etkin rol oynamaktadır. Afganistan'ın bağımsızlığından SSCB'nin işgaline kadar uzanan ülkenin Sovyetler birliğinin işgalinden sonraki süreçte de en önemli siyasi unsuru olan Peştun kökenli Taliban, radikal İslamcı anlayışını ve devlet yapısını ülke sınırları dışına taşıyarak Fas ve Malezya'ya kadar uzanmasına yol açmıştır (Önal, 2010, s. 48).

İ. Afganistan'ın 1990 sonrası göç sorunu

1990'lardaki kuraklık, Afganistan'dan gelen mülteci akınına artırmıştır. 1990 yılında 6,2 milyon Afgan'ın göç etmesiyle birlikte mülteci sayısı da artmıştır. 1979'daki ilk mülteci göçü sırasında hem Pakistan hem de İran tarafından Müslüman dayanışması bayrağı altında mülteciler sıcak bir şekilde misafir olarak karşılanmıştır. İran'da sığınmacılara kimlik kartları, iş, sağlık hizmetleri, gıdaya erişim, ücretsiz ilk ve orta öğretim ve seçtikleri yerlerde ücretsiz konaklama verilmiştir. Pakistan, Afgan mültecilere hizmet sağlamak için Birleşmiş Milletler ile anlaşma yaparak uluslararası toplumdan mali destek toplamıştır (Buz ve diğerleri, 2021, s. 14). Afganistan halkı iç savaş ve istikrarsızlığın yanı sıra kuraklığın da ülke genelinde baş göstermesi toplumu göçe zorlamıştır. Sınır kapılarını açan İran ve Pakistan'a göç başlaması sonrası

2000’li yıllardan sonra ülkelerine geri dönmeye başlayan Afganlar, ülkelerinde muhaceret yıllarında kazandıkları tecrübeleriyle ihracata yönelik çalışmalar yapmaya başlamıştır.

Afgan halkının SSCB’nin işgali ile başlayan göç dalgası İran ve Pakistan’a doğru olmuştur. Pakistan ve İran’ın göç kapasitesinin dolması ve ekonomik sorunlarının da başlamasıyla yakın geçmişte göç rotası Anadolu ve Avrupa ülkelerini etkilemeye başlamıştır. Zorunlu göçün hızla artış göstermesi ve Afganistan’da süregelen iç savaş, siyasi karışıklık, iktidar mücadelesi, etnik ve sonucu olmayan toplumsal bunalımlar ile trajik insan hakları ihlallerini ortaya çıkarmıştır. Tüm bu olumsuz etkenlerden farklı etkenlerde dönemsel olarak göç dalgalarını artırmıştır (Cankara ve Çerez, 2020, ss. 451). Obayd ve Karataş (2021, s. 78) konuyla ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır: *“Bölgeler ve şehirlerarası dengesizliklerin fazla olduğu ülkelerden biri de Afganistan’dır. Afganların doğusu ile batısı, özellikle de kuzeybatısı ile güneydoğusu arasında önemli bir sosyo-ekonomik dengesizlik bulunmaktadır. Afganistan’daki bölgeler ve şehirlerarası sosyo-ekonomik farklılıklar iller ölçeğinde de görülmektedir. Beşeri Kalkınmışlık İndeksi’ne göre, Afganistan’daki 10 il, Afganistan ortalamasının üzerinde bir kalkınmışlık düzeyine sahipken on beş il ise Afganistan ortalamasının altında yer almaktadır”*.

Kabil’de Marksist Sovyet yanlısı hükümeti deviren mücahitlerin zaferi Afganistan’da ikinci göç dalgasına neden olmuştur. 1992 yılındaki ikinci göç dalgası Pakistan ve İran tarafından artık sıcak karşılanmamıştır. 1996’nın ikinci yarısında Taliban’ın geniş kapsamlı saldırıları sırasında yerlerinden edinen Afganlara Pakistan, Özbekistan ve Tacikistan yönetimi sınırlarını kapatma kararı almıştır (Yıldırım, 2018, ss. 136-137). Son yüzyılda Afganistan’ın istikrarsızlık, işsizlik, iktidar kavgaları ve iç savaştan dolayı zorunlu göç dalgası her geçen gün artmıştır. Komşu ülkeler ve Avrupa’ya göçü esnasındaki güzergah konumundaki ülkeler de bundan olumsuz etkilenmektedir.

V. 11 EYLÜL 2001 SONRASI TALİBAN REJİMİ VE BÖLGESEL GÜVENLİĞİN KÜRESEL BOYUTU

A. Bölgesel ve uluslararası güç kompleksi

Bölgedeki önemli meselelerden biri su konusudur. Su sorunu gibi çevresel faktörler, askeri ve siyasi konuların yanı sıra çeşitli güvenlik konularını da etkileyebilmektedir. Bu bağlamda Kopenhag Okulu'nun ekolojik güvenlik veya çevre güvenliği olarak değerlendirdiği güvenlik türünün uluslararası ilişkileri de etkileyebileceği görülmüştür. Bu bağlamda Tahran-Kabil ilişkilerinin olumlu seyri su tartışmasını engellemektedir. Tahran, Kabil ve Duşanbe arasındaki su ortaklığının bölgesel güvenlik üzerinde olumlu etkileri olabileceği de gözlemlenmektedir (Alagöz ve Kandemir, 2015, s. 130). Ancak Afganistan su anlaşması sadece İran ile yapılmış, diğer kıyıdaş ülkelerle herhangi bir anlaşma yapılmamıştır. İstikrarsızlık ve iç savaştan dolayı Afganistan'ın tarımsal bir ülke olmasına rağmen altyapı projeleri üzerine çalışılmamış veya çalışmasına izin verilmemiş ve var olan altyapı da yok edilmiştir. Afganistan'ın sınır dışına akan su kaynakları ciddi öneme sahiptir. Komşu ülkelerin ekolojik sistemini etkileyecek ve üst kıyıdaş ülke Afganistan'da istikrar ve altyapı projelerin geliştirilmesini engellemektedir. 1973 yılında Afganistan ile İran arasında imzalanan Helmand Nehri Su Anlaşması, iki ülke arasındaki su paylaşımını düzenlemektedir (Alagöz ve Kandemir, 2015, s. 130). Ancak Afgan hükümetinin tarafsız komisyonu, İran'ın Sistan bölgesinde saniyede 22 metreküp yeterli olduğu belirtilerek İran'a iyi niyet şartı olarak 4 m³/saniye, toplam 26 metreküp vermeyi kabul etmiştir (Türkmen, 2019, s. 52). Bununla birlikte su anlaşması, Taliban'ın Afganistan'da iktidarı ele geçirdiği 1996'dan 2002 tarihine kadar askıya alınmıştır. 2002 yılında Afganistan'daki yeni yönetim, Helmand Nehri Su Anlaşması'nı onaylamış ve yeniden uygulamaya almıştır.

Afganistan'ın jeopolitik coğrafya konumunun önemi ve bölgede değişen ve dönüşümü tetikleyen temel unsurlar ABD, İran, Çin, Suudi Arabistan ve Pakistan

gibi bölgesel ve uluslararası üçüncü tarafların tepkileridir. Afganistan'daki çatışmanın jeopolitik ve jeostratejik doğasını giderek daha fazla ön plana çıkarmışlardır. Bölgede yaşanan Afganistan işgali, İran Devrimi, Pakistan'da ABD elçiliğinin işgali ise ABD'nin bölgede büyük bir sorunla karşı karşıya olduğu anlayışını güçlendirmektedir. Bu koşullar altında, dönemin ABD Başkanı Carter'ın ulusal güvenlik danışmanı Zbigniew Brzezinski, Afganistan'ın Sovyet Vietnam'ı olacağı konusunda çok iyimser olmayan ısrarına rağmen Birleşik Devletler, sonunda Suudi Arabistan, Pakistan, Çin ve İsrail'in de mücadeleye dâhil edildiği bir mücadeleye başlatmıştır (Han, 2011, ss. 68-70).

Türkiye'nin arabuluculuğu, Afganistan ile Pakistan arasında on yıllardır devam eden ihtilafı çözmek için İstanbul Süreci'nin yolunu açmıştır. Türkiye, 29 Nisan 2007'de göreve başlamasından bu yana sekiz üçlü toplantıya ev sahipliği yapmıştır. Pakistan ve Afganistan arasındaki sorunları ve bölgesel barış istikrara yönelik konular 2014 yılında gerçekleştirilen toplantıda ele alınmıştır. Üçlü devlet başkanları toplantılar Batılı, bölgesel ve uluslararası kuruluşlar tarafından da takdir ve memnuniyetle karşılanmıştır. İstanbul Süreci özellikle 2014 yılından sonra diğer Batılı ülkeler açısından bölgesel çabaları kapsayacak bir çerçeve içinde değerlendirilmektedir. İstanbul Süreci'nin mevcut bölgesel mekanizmaların yerine geçmeyeceği ve diğer bölgesel platformları tamamlayacağı belirtilmiştir (Aria, 2015, s. 92).

ABD, dış politika ve hegemonyasının devamı için Çin'i kontrol edebilmesine yönelik politikalar geliştirmiştir. 1950'lerde Çin'de komünizm iktidara geldikten sonra ABD'nin Çin'e yönelik politikası, Çin'i Sovyet liderliğindeki bloktan ayırmak ve onu gelişmiş ekonomik sermaye ve teknoloji ekonomileriyle çevrelemektir. Ekonomisini küreselleşme sürecinde giderek geliştirmesi ve genişletmesi Çin'i, ABD'li çok uluslu şirketlerin arz ve talep zincirinin en önemli halkası haline getirerek iki ülkenin ekonomik karşılıklı bağımlılığının temellerini oluşturmuştur. Çin ekonomisinin hızlı büyümesiyle ABD ve Çin ekonomisini karşı karşıya getirense ticaret dengesizliği, enerji rekabeti ve yüksek teknolojik gelişme olmuştur. Ekonomik gelişmeye paralel gelişme ise Afrika, Orta Doğu ve Güney Amerika başta olmak üzere dünyanın birçok bölgesine ekonomik olarak uzanan demiryolları, limanlar ve boru hatlarının inşası ile küresel bir altyapı ağının oluşturulması veya kullanma

hakkını edinerek kullanmasıdır. ABD, Asya, Avrupa ve Afrika, Çin'in nükleer gücünü ve Kuzey Kutbu'nu kontrol etmek için Rusya ile siyasi ve askeri kapasitesini geliştirmeye başlaması ise ABD'nin Çin'e dikkat etmesi ve şüpheyle yaklaşmasına yol açmıştır. Nicholas Spykman, "Asya'da-ve Avrupa'da-hegemonik bir aktörün ortaya çıkmamasının ABD'nin üstünlüğünde payı olduğunu, bu sebeple ABD'nin daima bu bölgelerde güçler dengesinden yana olması gerektiğini" belirtmiştir (Çelik, 2021, ss. 50-51). Bölgesel güvenlik teorisinde Fas'tan İran'a, İsrail'in de içinde bulunduğu Orta Doğu bölgesi, güvenlik modeli ve kültürel özellikleri açısından değerlendirilmektedir. Bu tanımda batıda Türkiye, doğuda Afganistan yalıtkan (*insulator*) ülkeler olarak anılmaktadır (Birdişi ve Gören, 2018 s. 14). Orta Asya, istikrarsız bölgeleri Çin ve Rusya'dan ayırdığı ve silahlı grupların Orta Doğu'dan ulaşmasını engellediği için Afganistan, Çin ve Rusya için önemli bir tampon bölgedir (Durmuş, 2020).

B. Afganistan'a ABD müdahalesi ve NATO Harekâtı: Terörizmle mücadele

ABD'nin Afganistan'a müdahalesi, 11 Eylül saldırılarının ardından dönemin ABD Başkanı George W. Bush'un "teröre karşı savaş" vaadiyle başlamıştır. El Kaide ve Usame bin Ladin'e odaklanan Bush, Taliban rejimini Ladin'i teslim etmeye ya da bu kaderi kendi topraklarında saklanan tüm El Kaide liderleriyle paylaşmaya çağırdı. 18 Eylül 2001'de dönemin ABD Başkanı George W. Bush, 11 Eylül saldırılarından sorumlu olanlara karşı güç kullanımına izin veren ortak bir kararı onayladı. Bu ortak karar daha sonra Bush yönetiminin terörle, özellikle Afganistan'ın işgaliyle mücadele için kapsamlı önlemler alma kararının yasal gerekçesi oldu (Apari, 2021). 11 Eylül saldırılarının ardından 12 Eylül tarihinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi toplanarak saldırının faillerini ele almıştır. Güvenlik Konseyi, 11 Eylül 2001 tarihinde almış olduğu 1368 ve 28 Eylül 2001 tarihinde aldığı 1373 sayılı kararıyla doğal meşru müdafaa hakkına değinerek terörizmin uluslararası güvenlik ve barışı tehdit ettiği gerekçesiyle terörizmle mücadelede gerekli tedbirleri almaya hazır olduklarını bildirmiştir. NATO ve AB, 11 Eylül terör saldırılarını savaş eylemi olarak niteleyen ABD Başkanı Bush'un terörizmle mücadele için işbirliği çağrılarını olumlu karşılamıştır (Örnek, 2012, s. 110).

Terörizmle mücadele kapsamında 11 Eylül saldırısının sorumlusunun Usame Bin Ladin olduğu ve Afganistan'da Taliban tarafından saklandığı gerekçesiyle 7 Ekim 2001 tarihinde ABD liderliğinde Afganistan'a karşı hava harekati başlatılmıştır. Bu operasyonun temel amacı, Usame bin Ladin'in tutuklanması ve Taliban rejiminin devrilmesidir. Ayrıca Washington'un küresel siyasetini desteklemeyen, görmezden gelen veya ona karşı çıkan "haydut devletler" ve terörist gruplara gözdağı verilmesi amaçlanmıştır (Özer, 2010, ss. 125-126). Amerika Birleşik Devletleri ve geleneksel müttefiki Büyük Britanya, örtülü operasyonlar yürütmek yerine terör kamplarına büyük çaplı saldırılar düzenlemiştir. ABD ve müttefikleri, Taliban rejimini devirmeden El Kaide'yi ortadan kaldıramayacaklarına inanarak Taliban hedeflerine büyük operasyonlu saldırılar gerçekleştirerek iç savaşın başlamasına neden olmuştur. ABD ve müttefiklerinin hava saldırılarında binlerce Afgan sivil ve masum insan hayatını kaybetmiştir. Taliban rejimi devrilerek hukuku ve düzen tekrar sağlanıp bir koalisyon hükümeti kurulmuştur (Batır, 2012, s. 129). Aralık 2001'de Kabil'in kaybedilmesiyle Taliban ve El Kaide, Tora Bora ve Pakistan'ın Veziristan bölgesine çekilmesi sonrası Pakistanlı Peştun kabileleri onlar için "Ensar" rolünü oynamıştır. ABD baskısı altında Pakistan, Afganistan'da savaşan militanlarına savaş ilan etmiştir. Ama bu mücadelede birçok kara delik vardı. ABD, Taliban ve El Kaide liderlerini takip etmesiyle 10 yıl sonra Ladini Pakistan'da evinde operasyon sonucu öldürüldüğünü iddia etmiştir. Pakistan, Afganistan'da vekâlet savaşında etkili rol oynamıştır (Taştekin, 2021).

Bu durum bölgede terörist hareketlerin artması ve radikalleşmesini de beraberinde getirmiştir. ABD'nin Afganistan işgalinden sonra Orta Asya, Orta Doğu ve Afrika ülkelerinde terörist radikal grupların arttığı görülmektedir. Böylece bölgede, Orta Asya, Orta Doğu, Uzak Doğu, Çin ve Rusya'yı etkileyebilecek, Orta Asya enerji kaynaklarının Hint Okyanusu'na ulaşımı ve açılımı konumunda, Afganistan kontrol edilebilmesi açısından önemli bir konumdadır. İngilizlerin bölgeden çekilmesiyle birlikte Peştunları ve Peştunistan Afganistan ile Pakistan arasında kurdukları sınırla ikiye ayırmıştır. Böylece İngilizlerin istikrarsızlığa yol açabilecek bir sorunu aşmayı ve gerekirse bu hassasiyetten yararlanarak bölgeye dönmeyi düşündükleri iddia edilmektedir. Bu

nedenle, bölgede kontrol uygulansa bile zaman içinde istikrarsızlaştıran potansiyel bir sorun her zaman var olmasını sağlamıştır (Kuloğlu, 2011, s. 81).

1. Bonn Konferansı

24 Kasım 2001’de BMGK 1378 sayılı kararı çerçevesinde Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Afganistan Özel Temsilcisi Lahdar İbrahimi liderliğindeki Afganistan’daki farklı etnik grupların liderleri Almanya’nın Bonn kentinde bir araya geldi. Gözlemci ülkeler İngiltere, ABD, Almanya, İran, Fransa, Pakistan ve Hindistan delegelerinin de katıldığı Bonn Konferansı neticesinde, 5 Aralık 2001 tarihinde Bonn Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmada Afganistan seçim sürecine kadar geçici yönetimin kurulmasına ilişkin bazı düzenlemeler öngörülmüş, kurum ve kuruluşların yapılması sürecinde nasıl bir yol izleyeceği belirlenmiştir (Kiren, 2012, s. 108). 9 gün süren müzakereler neticesinde Bonn Konferansı’na katılanlar tarafından 5 Aralık 2001 tarihinde ABD, BM ve Avrupa Birliği üye ülkelerinin ciddi baskısıyla Afganistan daimi hükümeti ve devlet idarelerinin teşkili gerçekleştirilmiştir (Rahimi, 2009, s. 140).

ABD’nin Taliban rejimini oluşturan çoğunluk Peştunlar mağduriyeti hissini bertaraf etmek için Bonn Konferansı’nda da geçici hükümet Peştun asıllı Hamid Karzai’ye verilmişti. Bölgede ve ülkede mağdur olan bir Pakistan, mağduriyet hissi ile farklı stratejik hamleleriyle pusuda bekleyerek Pakistan’ın Afganistan’daki Peştun aşiretlerinin hamiliğine soyunurken Taliban üyeleri ve Peştunları tekrardan örgütlemeye başlamıştır. Pakistan’ın tarihi tecrübelerine dayanarak ABD/NATO Afganistan’dan er ya geç ayrılacağını bilmesi nedeniyle buna yönelik politika geliştirmesine yönelmiştir. 2005 yılına kadar Afganistan’ın her yeri Taliban’dan temizlenerek kadınların seçme ve seçilme haklarının tanınmış ve ABD’nin ülkeyi terörden arındırdığına inandırmıştı (Oğuz, 2021).

Konferans sonrasında benimsenen ortak ilke ve taahhütler aşağıdaki gibidir: “BM’nin uluslararası ilişkilerdeki merkezi rolünün tanınması Afganistan’ın diğer ülkelerle eşit olması, güvenliğine yönelik tehditlerde bulunulmaması ve toprak bütünlüğüne saygı duyulması. Diğer devletlerin içişlerine müdahale etmemesi ve karışmaması, Afganistan’da barışın, güvenliğin ve istikrarın sağlanması, Afganistan devletinin egemenliğine birliğine ve toprak bütünlüğüne saygı

duyulması, Afgan hükümeti ve halkına sağlanan desteğin ve yardımın devam ettirilmesi” (Rauofi, 2019, s. 37).

2. Tokyo Konferansı

Bonn Konferansı'nın sonucu, 1386 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararıyla onaylandı. “2002 yılında BMGK'nın 1453 sayılı kararıyla Afganistan ve komşu ülkeler arasında ‘İyi Komşuluk İlişkileri Konusunda Kabil Beyannamesi’ kısaca ‘Kabil Deklarasyonu’ imzalanmıştır” (Acet ve Doğan, 2017, s. 64). Bu deklarasyon ile Pakistan başta olmak üzere diğer bölge ülkeleri Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Çin ve İran Karzai'yi desteklemiş ve Afganistan'ın yeniden inşası için borç ve yardımlar (560 milyon dolar civarı) toplanmıştır. Deklarasyonda Afganistan'ın komşu ülkeler ile ilişkilerinin geliştirilmesi amaçlanmıştır (Acet ve Doğan, 2017, s. 64). Afganistan'ın yeniden yapılandırılmasına destek konulu uluslararası konferansta Hamid Karzai'nin geçici hükümet yönetiminde özellikle kız çocuklarının eğitimi, sağlık, yol, elektrik ve iletişim hizmetleri gibi konular ele alınmıştır. Tokyo'da Mayıs ayında Chicago'daki NATO Zirvesi'nde Afgan silahlı kuvvetlerinin eğitim ve yapılandırılmasına 401 milyar dolarlık planlı yardım verilmiştir. Afganistan'ın ekonomik, sosyal ve güvenlik alanlarında uluslararası kuruluş ve devletlerin katkı sağlamaları bekleniyordu. ABD Afganistan'ın yeni yapılandırılması ve inşası sürecinde bazı ülkelerin varlığını sürdürürken ABD, Birleşmiş Milletler tarafından görevlendirilen NATO'nun liderliğini de devralmıştır (Oghlu, 2020, s. 111).

C. 2001 sonrası bölgesel politika ve ABD ile ilişkiler

11 Eylül ile uluslararası ilişkilerde yeni bir döneme girildiği değerlendirilmektedir. Afganistan'ın stratejik ve jeopolitik konumundan dolayı ve ülkenin ABD'nin kontrol sağlamak istediği ülkelere yakınlığıyla ilk etapta terörü desteklemesi; kuzeyden Çin ve Rusya, güneyden Orta Asya ülkeleri, doğudan İran ve batıdan Pakistan, Hindistan ve Kore gibi ülkeler kontrol edilmek istenen ülke olarak değerlendirilmişti. Böylece dünyanın en büyük enerji rezervine sahip olan Körfez bölgesine ve Hazar Havzası'nı kontrol etmeyi ve ulaşmayı hedefleyen ABD, siyasi rakibi Rusya ve ekonomik rakibi Çin'i yakından takip

edebileceği öne sürülmüştür. Afganistan'da 11 Eylül 2001 sonrası Taliban rejimini devirdikten sonra ikinci hedefin Irak olacağı iddia edilmektedir. Dönemin ABD Başkanı Bush'un Irak politikasının Körfez bölgesinde ana hedefinin terör kamplarını dağıtmak, terör planlarını püskürtmek ve teröristleri adalet önüne çıkartmak ve kimyasal, biyolojik ve nükleer silahlar elde etmeye çalışan rejimlerin, ABD ve dünyayı tehdidini önlemek olduğu ifade edilmektedir. Teröre destek veren ülkelerin ABD ve ABD'nin müttefiklerine kitle imha silahlarıyla tehdit oluşturduğu gerekçesiyle Kuzey Kore, İran ve Irak'ın isimleri zikredilerek dünya barışını tehdit ettiğini öne sürülmüştür (Çiftçi, 2009, ss. 210-211).

“1980'lerin sonuna doğru Henry Kissinger'ın 'Avrasya Projesi' ve 1997 yılında Zbigniew Brzezinski'nin 'Büyük Satranç Tahtası' ve 'Kontrolde Çıkmış Dünya' adlı kitaplarında açıklanan 'Avrasya stratejisi' ABD hükümeti tarafından üzerinde çalışılan fikirler olmuştur” (Polat, 2006, s. 134). Stratejilerine göre hedef Balkanlar'dan Adriyatik Denizi'ne kadar olan bölgeye hakimiyet sağlaması olarak belirlenmiştir. Böylece Başkan Bush'un ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney tarafından hazırlanan Ulusal Savunma Strateji Belgesi ve Enerji Raporu'na göre ABD'nin amacı zengin petrol ve gaz sahalarını kontrol etmek ve Avrupa'yı korumak, Çin'i, Japonya'yı ve Rusya'yı petrol ve gaz alanlarından uzak tutmaktır (Polat, 2006, ss. 134-135).

Buzan'a göre bölgesel güvenlik; güç dengesi, tarihsel dostluk ve düşmanlık bağlamında oluşturulmuş bir kavramdır. Bölgesel Güvenlik Kompleksi (BGK) yaklaşımı, diğer iki Kopenhag yaklaşımı olan güvenlikleştirme, sektörel analiz gibi başlangıçta askeri ve siyasi güvenlik için geliştirilmiştir (Birdiqli ve gören, 2018, s. 21-14). 1990'larda ise okul temsilcileri BGK'yı ortak bir yaklaşım olarak benimsemiş ve diğer güvenlik unsurlarını bölgesel güvenlik analizlerine dahil etmişlerdir. BGK'nın önceki analiz seviyelerine yaklaşımına yönelik eleştirilerden biri, yeterince açıklayıcı olmamasıdır. Böylece Buzan ve diğerleri, bölgesel güvenliği bir alt sistem olarak tanımlayarak vurgulamıştır. Bölgesel ve küresel yansımaları olan bu güvenlik ikilemi nedeniyle, o dönemde bir örtüşme olarak görülen ABD bölgeye girmiş ve Basra Körfezi'nde ABD ile İran arasında küçük çatışmalar yaşanmıştır. Bölgesel ve küresel etkileri olan bu güvenlik sorunundan dolayı, dönem içerisinde kaplama (*overlay*) olarak

değerlendirilebilecek olan ABD de bölgeye müdahil olmuş ve ABD ile İran arasında Basra Körfezi'nde küçük çaplı çatışmalar çıkmıştır (Alagöz ve Kandemir, 2015, ss. 114-117).

SSCB'nin dağılmasının ardından bölgenin İslamiyet'e yönelişinin alt yapıları daha önceden hazır olan yeni cumhuriyetlerin laik ve bağımsız rejimlerini yakından ilgilendiren ve etkileyen birinci tehdit unsuru durumuna gelmiştir. Bölgedeki İslami hareketlerin destek ve güç merkezi ülkeleri İran, Pakistan ve Suudi Arabistan'dır. SSCB'nin dağılmasından sonraki dönemde Müslüman ittifak sistemi planında Afganistan konumu nedeniyle "Anahtar Ülke" olarak belirlenmiştir. Bölgeden Çin, İran ve SSCB Özerk Cumhuriyet ülkelerini kontrol etmeyi hedefleyen ABD destekli Taliban hareketinin ortaya çıkması bölgede radikal İslamcı grupların artmasına da neden olmuştur (Kodaman ve Birsell, 2006, s. 425). ABD'nin Orta Doğu politikasının arka planını ise enerji kaynaklarına duyduğu ihtiyaç oluşturmaktadır. Bu nedenle enerji kaynaklarının bölgeden Batı'ya ucuz, güvenli, kesintisiz ve sorunsuz bir şekilde aktarılması Amerikan dış politikasının en önemli önceliklerinden biridir. ABD'nin günlük petrol tüketimi 25 milyon varildir. Amerika Birleşik Devletleri petrolünün %30'unu üretiyor ve %70'ini ithal ediyor; bu da ABD'nin petrole olan dışa bağımlılığını göstermektedir. 2003'te varili 25 dolar olan petrol, 2011'de 90-100 dolar civarındaydı. Petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar ABD ekonomisini ciddi şekilde etkilemektedir (Akbaş, 2011, s. 7).

D. Bölgesel güçler (Hindistan, Çin, Rusya, İran ve Pakistan)

Hindistan için Afganistan, Avrasya'daki jeopolitik rekabette iki rakip cephenin nüfuz için mücadele ettiği bir ülkedir. Delhi hükümeti, Çin ve Pakistan eksenine karşı Hindistan ve Rusya eksenini gösterilen bu mücadelede rakip cephenin Afganistan'daki etkisinden derin rahatsızlık duymaktadır. Hindistan'ın Afganistan'daki menfaatlerini koruma ve mümkün olduğunca geliştirme çabasında olması, Hindistan yönetiminin 2007 yılında Güney Asya Bölgesel İşbirliği Örgütü (*South Asian Association for Regional Cooperation-SAARC*)'ne Afganistan'ın tam üye olarak katılması yönündeki verdiği koşulsuz desteğine dayalı stratejik yaklaşımı ve güvenlik kaygıları, Afganistan siyasetinin en önemli ve etkili parametresidir. Afganistan'da çıkabilecek iç savaş ve istikrarsızlığın

devamlılığının getirebilecekleri Hindistan yönetimini etkileyecek faktör olarak değerlendirilmektedir. Hindistan yönetimi Afganistan'a karşı hep ılımlı siyaset ve stratejiler geliştirmiştir. Hindistan'ın Afganistan'da güvenlik ve istikrarlı bir yönetimin iktidara gelmesine yönelik çabaları arasındaki 2015 ve 2019 yıllarında Afganistan hava kuvvetlerine taarruz helikopterleri hibe etmesi ise ülkenin güvenliğine verdiği önemi göstermektedir (Ersoy, 2021).

Hindistan ve Rusya arasında 2000 yılında terörizme ve aşırılığa karşı stratejik bir güvenlik ortaklığı imzalanmıştır; Hindistan ve Çin, 1993 ve 1996 anlaşmalarıyla sınır sorunlarını çözmek için adım atmışlardır (Ermağan, 2013, s. 226). Kissinger, Amerika'nın Asya'daki en büyük çıkarının Çin, Rusya ve Japonya gibi bölgesel aktörlerin egemenliğini önlemek olduğunu iddia etmiş ve ABD'nin Çin'i ve bölge ülkelerini çevreleme politikasında ihtiyaç duyduğu müttefikin Hindistan olduğunu belirtmiştir. Obama yönetimi, Hindistan'ın BMGK daimî üyeliğini destekleyerek Pakistan'ın itiraz etmesine rağmen Hindistan ile daha yakın ilişkiler kuracağına da işaret ederek bir "dünya gücü" olduğunu belirtmiştir (Ermağan, 2013, ss. 226-228).

ABD'nin bölgedeki stratejisinin Çin'i Doğu Türkistan ile baskı altına almak, Rusya ve Çin'in Orta Asya ve Güney Asya'daki ekonomik ve siyasal nüfuzunu baltalamak, Çin'in Kuşak Yol Projesini engellemek, Pakistan ve Çin ekonomik koridorunu sonuçsuz bırakma yönünde olduğu belirtilmektedir. Rusya'nın Büyük Avrasya İşbirliği Girişimi hamlesini pasifleştirmek ve aşırı radikal İslamcı gruplar ve terör dalgasıyla Orta Asya ile Güney Asya ülkelerinin bağlarını koparmayı hedeflediği de iddia edilmektedir. Orta Asya'nın karadan Afganistan ve İran üzerinden Hint Okyanusu'na çıkışını engellemek, Hindistan ve Pakistan arasındaki anlaşmazlığı derinleştirerek sürdürmeyi hedeflediği de dile getirilmektedir (Tutar, 2021).

Hindistan'ın kutupluluğa açılan üç önemli eksenidir: Birincisi, 2000'li yılların başında kurulan ve daha sonra Afganistan'ın eklendiği Rusya, İran ve Hindistan eksenidir. Afganistan, Hindistan'ın Orta Asya'ya açılan kapısıdır. İkinci eksen, 2017 yılında Amerika Birleşik Devletleri, Japonya ve Avustralya ile kurulan ve özellikle Hint ve Pasifik Okyanusu'na odaklanan Dörtlü Güvenlik Diyalogu (*Quadrilateral Security Dialogue-QUAD*)'dur. Üçüncü eksen, 2021

yılında Orta Doğu ve Akdeniz bölgesinde kurulan ve İsrail, BAE ve ABD'yi içeren QUAD koalisyonudur (Tamer, 2021).

Soğuk Savaş sonrasında Afganistan'daki güç boşluğu bölge ülkelerince tehdit olarak değerlendirilerek Taliban örgütünün aşırı radikal İslamcı hareketlerini de beraberinde getirdiği iddia edilmiştir. Afganistan'daki güç boşluğu ekseninde bölgenin enerji kaynaklarına yakınlığı ve stratejik ulaşım hatları üzerinde yer alması AB, Rusya ve Çin üçgenin tam ortasında yer alması ve Orta Doğu'ya açılan kapısı İran ile komşu olmasına dikkat çekilmektedir. Pakistan'ın nükleer gücüne müdahale imkânı veren toprakları ve istikrarsız yapısıyla Afganistan, ABD'nin stratejilerine en uygun konuşlanma bölgesini oluşturmaktadır (Gökırmak, 2011, s. 12). Afganistan'ın ve bölgenin geleceği için toplanan ülkeler (ABD, Rusya ve Çin + Pakistan) ve Moskova Formatı gibi mekanizmaların devreye sokulması gerektiği belirtilmiş; terör ve uyuşturucudan uzak, barışçıl ve bağımsız bir devlet olması için Afganistan'daki sürece destek çağrısında bulunulmuştur. Afganistan'a ilişkin sözde "Moskova Formatı"; Rusya, Afganistan, Çin, Pakistan, İran ve Hindistan'dan özel temsilcilerle altı dayanışma, bir istişare mekanizması temelinde 2017 yılında kurulmuştur (Nogayeva, 2021).

E. ABD'nin Afganistan üzerinden denge politikası

21. yüzyıl politik dengeler açısından son 30 yılda Çin, Hindistan ve diğer Asya ülkelerini yıllık ekonomik, siyasi ve askeri alandaki büyümeleri Batılı ülkelerinin üstünde olmuş; askeri, ekonomik ve siyasi güç olarak ortaya çıkmışlardır. Çin ekonomik, teknolojik ve askeri güç açısından II. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği'ne benzer bir konuma gelmenin eşiğindedir. Amerika Birleşik Devletleri bir süper güç olmasına rağmen hızlı ekonomik büyümesi, nüfusu ve coğrafi avantajı ile Çin, önümüzdeki çeyrek yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri ile rekabet edebilecek bir aşamadır. Bu hızlı gelişmelerle birlikte son dönemde Batı uygarlığının artık siyasi, askeri ve ekonomik gücüyle dünyayı yönlendirme niteliğinin azaldığı iddia edilmektedir (Demir, 2012, s. 211). "Rusya'nın yakın çevre doktrini ile orta Asya'daki etkinliğini devam ettirmek istemesi, AB'nin Avrupa-Kafkasya-Asya Taşıma Koridoru (*Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia-TRACECA*), Avrupa'ya

Devletlerarası Gaz Taşımacılığı (*Interstate Oil and Gas Transport to Europe- INOGATE*) projelerinin geliştirilmesi ve Çin'in bölgede etkin olması, ABD'nin bölgeye ilgisini arttırmıştır” (Çelik, 2012, s. 29). “Bush, terörizmle mücadele ederken ayrıca diğer büyük güçlerle (Rusya Federasyonu ve Çin Halk Cumhuriyeti) ilişkiler kurmayı, ittifakları güçlendirmeyi ve bölgesel çatışmalara son vermek için diğer ülkelerle (Hindistan, Pakistan ve Japonya gibi bölgesel çatışmaların uzlaştırılmasında önemli devletler) iş birliği yapmayı da amaçlamıştır” (Güdek, 2017, s. 151).

ABD'nin yeni stratejisi, Orta Doğu'da bir düşman üretmenin ötesine geçememiştir. Güvenlik ve ahlaki sorumluluk ideolojisine dayanan neo-muhafazakâr zihniyet için Orta Doğu'nun rejimleriyle “özgür dünyaya” uyum sağlayamadığı iddia edilmektedir. ABD bölgeyi değiştirmek adı altında yaptığı uygulamaları mubah görmüş ve “sert gücünü”, saldırgan askeri gücünü kullanmaktan da çekinmemiştir (Öztürk, 2016, s. 6). Obama yönetiminin Afganistan'daki savaşı kazanmaya yönelik stratejisi ve uluslararası çabaları; savunma, diplomasi ve kalkınma alanlarına odaklanmaktadır. Yeni strateji, Afganistan'daki ABD savunma güçlerini artırmayı ve ortak bir bölgesel güvenlik yaklaşımı etrafında Pakistan, İran, Rusya ve Orta Asya'nın diplomatik ittifakı aracılığıyla Afganistan ve Pakistan'a dış yardım sağlamayı amaçlamaktadır (Hurmi, 2010, s. 69). Obama, ABD'nin azalan güç kaynaklarını içeride ve dışarıda yeniden dağıtarak ülkesini yeni şekillenen Amerikan sonrası dünyaya hazırlamaya çalışmıştır. Obama tarihi olaylardan şu sonucu çıkarmış görünmektedir: Doğal sınırlarına ulaştıktan sonra dengeli ve kontrollü bir şekilde geri çekilen imparatorluklar için enerjilerini geri kazanma ve yeni bir imparatorluk atılımı yapma olasılığı (Kocakenar, 2015).

1. Afganistan'da 2001 sonrası siyasal değişim ve Taliban'ın etkisi

Afganistan ile Birleşmiş Milletler arasında istikrarın sağlanması için yapılan bir anlaşma sonucunda, ülkede NATO liderliğindeki barışı koruma güçleri (*International Security Assistance Force- ISAF*) konuşlandırılmıştır. Bonn Süreci'nde, Afganistan'daki BM liderliğindeki dört siyasi grupla müzakereler yapılmıştır. Afganistan'daki bazı partiler, özellikle Taliban ve Hizb-e-İslami gibi radikal militan gruplar Bonn Süreci'ne katılmamıştır. Sonuç olarak, dört grubun

üzerinde anlaşmaya vardığı ittifak, Amerika Birleşik Devletleri'nin onayı ile gerçekleşmiştir. Kuzey İttifakı, Peştun olmayan Hazaralar, Tacikler ve Özbekler'den teşekküldür. Tacikler bu üç ana etnik grupta en önemli rolü oynamıştır. Sürece dahil olmayan diğer Kuzey İttifakı grupları ve Peştunlar savaşımaya başlamıştır. Bonn Anlaşması geçici bir hükümet kurmayı mümkün kılmıştır (Göçer, 2019, ss. 371-372). 11 Eylül 2001 sonrası ABD ve müttefiklerinin Afganistan işgalinin ardından ikinci kez Burhanuddin Rabbani hükümeti kurulmuştur. Taliban rejiminin geri çekilmesinden sonra Afganistan'da hükümetin kurulması, parlamento ve cumhurbaşkanlığı seçimleri, sosyal, ekonomik ve siyasal yaşama dair Afgan halkının yeni tecrübeler elde etmesine fırsat vermiştir; kısa sürede sağlanan bu değişimlerin ne kadar etkili ve olumlu sonuçlar doğurduğuya tartışmaya açık bir konudur. Almanya'nın Bonn kentinde BM öncülüğünde 27 Kasım 2001 yılında 14 gün sürecek olan bir konferans düzenlenerek Afganistan'ın geçici hükümeti Hamid Karzai liderliğinde kurulmuş ve 22 Aralık 2001'de Kabil'de iktidara gelmiştir; 11 Haziran 2002'deyse Karzai'nin geçici cumhurbaşkanlığı döneminde iki yıllık bir geçiş hükümeti yeniden kurulmuştur (Yegin, 2015, s. 31). 7 Aralık 2004 seçimlerinde beş yıllık bir dönem için ilk cumhurbaşkanı seçilmiştir. Anayasa, 26 Ocak 2004'te devletin adını "Afganistan İslam Cumhuriyeti" olarak değiştirmiştir. 2009 yılında ikinci cumhurbaşkanlığı seçimi yapılarak Hamid Karzai yeniden cumhurbaşkanı seçilmiştir. Daha sonra 2014 seçimleri sonucunda bir Peştun olan Eşref Gani Ahmedzai cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir (Tavukçu, 2021).

Karzai yönetiminin iktidara gelmesi Afganistan'da iş imkânları ve güvenliğinin sağlandığı dönem olarak bilinmektedir. Bu yönetim Afganistan'da birçok yeniliklere imza atmıştır; örneğin okul, yol, asker ve ordu yeniden sistematik hala gelmiştir. Ayrıca geleneksel Afgan toplumunda dünyaya ekonomik alanda kuru meyve ihracatı artmış ve bunu müteakiben ülke genelinde fabrikalar açılmıştır. Uluslararası fonların sağladığı yardım ve imkanlar savaşın yeni çıkan halka hayat vermiştir. 2014'te Eşraf Ghani'nin iktidara gelmesiyle Taliban'ın gerilla vur-kaç taktikleri ve bombalı saldırıları her geçen gün artmıştır. Bu da ülke genelinde işsizlik ve güvensizliğin artmasına, tüccarların ülkeden paralarını geri çekmesi ve toplumsal göçün başlamasına yol açmıştır. Bu bölge ülkelerini de olumsuz etkilerken Afganistan'dan ikinci göç dalgası Avrupa'ya

etkilemiştir. Türkiye ve İran, Afganistan ve Pakistan göçmenleri için transit hattın merkezinde yer almaktadır. Diğer taraftan her geçen gün Afganistan’da yerel ve merkezi hükümetten daha çok etki alanına sahip Taliban örgütü faaliyetlerini artırmıştır.

“Afganistan’daki direnişi oluşturan üç ana grup arasında Quetta Şura Taliban, *Hizb-i İslami Gulbeddin* (HİG), ve Hakkani Ağı (*Haqqani Network-HQN*) yer almaktadır. Bu gruplar zaman zaman iş birliği yapmakta ve faaliyetlerini koordine etmekte ve operasyonlarını coğrafi ve demografik alanlar üzerinden yürütmektedir. Bu grupların ortak hedefi, Afganistan’daki yabancı güçlerin sınır dışı edilmesi ve merkezi hükümeti zayıflatmaktır. Diğer taraftan El Kaide, Özbekistan İslami Hareketi (*Islamic Movement of Uzbekistan-IMU*) ve “Tehriki Taliban Pakistan” gibi bazı Pakistan odaklı grupların Taliban’a destek sağladığı ileri sürülmektedir” (Güneş ve Özer, 2016, s. 33). Amerika Birleşik Devletleri, devlet inşa süreci yoluyla Afganistan’da anayasa ve seçimleri hazırlamayı başarırken saha eylemi muhalefet argümanlarını güçlendirmiştir. Bu bağlamda, Afgan halkının gözünde zamanla ABD’ye duyulan sempati azalmıştır. 2012’de dönemin ABD Başkanı Obama’nın 2014 yılında geri çekilme kararının açıklanmasından bu yana Afgan halkı, Taliban ve diğer muhalif grupların yeniden güç elde etmesiyle ABD’ye olan güveni kaybetmiştir (Aslan, 2021).

Pakistan, Suudi Arabistan ile birlikte Taliban gibi diğer aşırı radikal İslami güçleri 2001 sonrası da destekleyen ülkelerden biri olmuştur. ABD ve müttefikleri, 2005 yılının sonlarından bu yana Afganistan’da devam eden savaşın siyasi ve ekonomik toparlanma dönemine girdiğini iddia etse de Taliban’ın durduğu söylenemez. Kırsal bölgelerde faaliyetlerini sürdürürken yerel ve merkezi hükümetin yanı sıra ABD, NATO ve ISAF güçlerinin hakimiyet ve kontrol zafiyetinden kaynaklı Taliban’ın güçlenmesi, halkın hükümet ve uluslararası güçlerden uzaklaşmasına neden olmuştur. Buna karşılık, 2006’dan bu yana Taliban örgütü faaliyetlerini özellikle yoğun nüfuslu Peştun eyaletinin kırsal alanlarında, uzak ve dağlık alanlarda yoğunlaştırmıştır (Önal, 2010, ss. 48-49).

Öte yandan ABD’nin 2006’dan beri NATO’ya devrettiği “güvenliği sağlama sorumluluğu” da istenilen sonucu vermemiştir. Afgan güvenlik kuvvetlerinin Afgan hükümeti muhalif örgütlerine karşı mücadele kapasitesi kazandığına yönelik ABD argümanı NATO’nun Amerikalı komutanlar tarafından

dile getirilirken ABD'nin, Taliban örgütü ile 2012 ile 2020 yılları arasında gizli ve örtülü görüşmeler yapmaya başladığı iddia edilmektedir. Bunun da Afganistan hükümeti ve halkını hayal kırıklığına uğrattığı vurgulanarak Taliban örgütünün güçlenmesiyle Afganistan ve Pakistan'daki Taliban sempatizanlarının açıkça destek vermeye başladığı belirtilmiştir (Aslan, 2021).

F. 2020 sonrası Afganistan'daki gelişmeler

Afganistan, devlete karşı savaşıyor bütün muhalif grupları barışa davet etmiştir. Gülbeddin Hikmetyar, uluslararası yaptırımlar nedeniyle Kabil'e seyahat edememektedir. Afganistan hükümeti ile yaptığı iki yıl süren müzakereler sonucunda ülkedeki krizi muhalif gruplarla yapılan ve yapılacak olan anlaşmalar neticesinde sonlandırmayı hedeflediğini bildirmektedir. Gülbeddin Hikmetyar "Hedeflerinize barış, diyalog ve barışçıl yollarla ulaşmak işe yaramazsa, cihadı ve askeri direnişi kimse durduramaz" sözlerine ilaveten "Suriye, Libya, Irak ve Yemen iç savaşı başlatmalarıyla dış güçlerin müdahalesine açık kapı bırakmıştır" şeklinde değerlendirmelerde bulunmuştur. Cumhurbaşkanı Eşraf Ghani, "Bu anlaşmanın imzalanması, barış için iradeye, yetkiye ve yeterliliğe sahip olduğumuzu gösteriyor" ifadelerini kullanmıştır (BBC Farsi, 2016). Hizb-i İslami mahkûmlarının bırakılması, Afgan hükümeti ile Hikmetyar arasında imzalanan barış anlaşması kapsamında yapılmaktadır. Hizb-i İslami mahkûmları hükümet tarafından teşhis edilerek serbest bırakılmaktadır. Afganistan Cumhurbaşkanı Muhammed Eşraf Ghani ile Hizb-i İslami lideri Gülbeddin Hikmetyar arasında 28 Ekim 2016 tarihinde barış anlaşması imzalanmıştır (BBC Farsi, 2017). Taliban ile Afgan hükümeti tarafından Pakistan'a gönderilen resmi bir heyet arasındaki ilk barış görüşmeler Çin ve ABD temsilcilerinin de katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Heyetler ve Pakistan Dışişleri Bakanı, Afganistan ve bölgede kalıcı bir barışın sağlanması için tarafların sürece bağlılığı ve güven inşasına değinerek tedbirlerine önemine değinmiştir. Afganistan ve Pakistan Dışişleri Bakanları, Afganistan'daki saldırıların bir an evvel durdurulması çağrısı üzerinde durmuştur. Hizb-i İslami, Kabil'deki bombalı saldırıları gerçekleştirdiklerini teyit etmiştir. Pakistan'daki Afgan hükümetine muhalif gruplar sınır ötesinde her türlü terör eylemini gerçekleştirebilmekteydi. İSİ'in desteklediği iddia edilen terör örgütleri Afganistan'da çok rahat eylemlerini gerçekleştirmesinin nedeni olarak ise sınırın

iki tarafındaki Peştunları maşa olarak kullanması öne sürülmektedir (BBC Farsi, 2015).

ABD özel temsilcisi Zalmay Halilzad, ABD’li diplomatlar ve Taliban temsilcileri arasında dört görüşme gerçekleşti; Doha, Katar’da üç toplantı ve BAE, Abu Dabi’de de bir toplantı gerçekleştirilmiştir. İlk toplantı 12 Ekim 2018’de Doha, Katar’da gerçekleştirildi; aynı şehirde 16 Kasım 2018’de ikinci toplantı; diğer toplantılarsa 17 Aralık 2018’de Birleşik Arap Emirlikleri’nin Abu Dabi kentinde ve 19 Ocak 2019’da Katar’ın Doha kentinde gerçekleştirilmiştir (BBC Farsi, 2019). Ancak Birleşmiş Milletler, Afgan hükümeti ile Taliban arasındaki görüşmelerin Doha’da devam etmesinden yana olduğuna vurgu yapmıştır. Görüşmeler, Afganistan Devlet Başkanı Eşref Ghani’nin Taliban’ın barış için bir iradesi olmadığını ve Katar’a bir Afgan siyasi heyeti göndermenin onlarla tartışmanın sonu olduğunu ifade etmiştir (İbrahimkhalil, 2020). Eşraf Ghani’nin Taliban mahkumlarını serbest bırakması hükümetin meşruiyetini toplum nezdinde kaybetmesine neden olmuş ve kurban bayramı ateşkes anlaşmasında 7.000 Taliban militanının üç günlük bayram ateşkesi sonrası serbest bırakılan Taliban militanları cephede hükümete karşı savaşmaya başlamıştır. Birçok terör saldırılarının serbest bırakılan mahkum tarafından gerçekleştirildiği iddia edilmiştir.

ABD’nin Afganistan işgali ve başarısız diplomatik çabaların ardından devlet yönetimi Afganistan’da 17 yıl süren kanlı savaşın ardından ABD ile Taliban arasında yapılan müzakereler sonucunda imzalanan anlaşmayla Kasım 2018’de dönemin Cumhurbaşkanı Donald Trump tarafından seçim kampanyasında Amerika’nın Afganistan’dan geri çekileceğini duyurmuştur. Dokuzuncu müzakereden sonra, Şubat 2020’de ABD’nin Afganistan Özel Temsilcisi Zalmay Halilzad ve Taliban’ın siyasi yardımcısı Abdul Ghani Baradar tarafından Trump’ın Dışişleri Bakanı Mike Pompeo’nun katılımıyla bir anlaşma imzalanmıştır (Fars, 2021). 2019 yılında Taliban heyetiyle ABD arasında yaklaşık 18 maddelik bir barış anlaşması metni imzalanmıştır (Nowandish, 2019). İran Dışişleri Bakanı Muhammed Javad Zarif, Afgan hükümeti ve Taliban arasındaki müzakerenin sonucunda barışın tesis edilmesinden sonra Afganistan’ın kapsamlı siyasi, ekonomik ve sosyal gelişimine katkıda bulunma taahhüdünü vermiştir (Muhammediyen, 2021). Donald Trump yönetiminde 2018 yılında

Taliban ile başlatılan müzakereler ancak 29 Şubat 2020'de Katar'ın Doha kentinde anlaşmayla sonuçlanmıştır. ABD'nin Afganistan'dan güçlerini kademeli olarak çekme taahhüdü Taliban'ın kontrolü altındaki bölgelerde El Kaide'yi durdurma taahhüdü sonrasında hızlandırılmıştır. Taliban'ın yeniden ortaya çıkması öncelikle bölgesel güç olarak Çin, İran, Hindistan ve Pakistan'ın konumu üzerinde ve bu grubun Çin-ABD rekabetindeki rolü üzerinde etkili olmuştur (Baqirnia, 2021).

Afganistan'daki cumhurbaşkanlığı seçimlerinden yaklaşık sekiz ay sonra, iki büyük siyasi rakip gücün nasıl paylaşılacağı konusunda anlaşılmıştır. 2020 yılında Afganistan Devlet Başkanı Eşref Ghani ve rakibi Abdullah Abdullah, bir güç paylaşımı anlaşması imzaladılar. Abdullah Abdullah, kabine bakanlarını belirleyecek olan Yüksek Ulusal Uzlaşma Konseyi adlı bir konseye başkanlık edecekti. Barış görüşmeleri sırasında Afgan hükümetinden görüşmelerin başlaması için ateşkes ilanı şartı olarak Taliban yaklaşık 5.000 mahkumun serbest bırakılmasında ısrar etti. Hükümet ile Taliban arasındaki görüşmelerin başlamasından bir ay önce Afgan hükümet yetkilileri serbest bırakılmaları yüz yüze barış görüşmelerinin önünü açacak olan 400 Taliban mahkumundan oluşan ilk grubun serbest bırakıldığını duyurmuştu (AVA, 2021). Afganistan Cumhurbaşkanı Eşraf Ghani, iç çekişmelerden dolayı başkent Kabil'in kapılarına kadar dayanan Taliban güçlerini iktidarda kalabilmek için lehine kullanmıştır. Müzakereler sürecinde de Taliban ülkenin her yerinde bombalı ve bireysel terör eylemleriyle etkili olmaya başlamıştır. Taliban örgütünün Afgan hükümetinin gizli desteğini almasıyla her geçen gün hâkimiyet sağladığı bölgelerde baskı ve korku politikasını yürürlüğe koymuştur. Halkın mevcut hükümete karşı güvensizliği ve Taliban'ın baskıcı politikaları neticesinde göçü de beraberinde getirmiştir. Ancak iki taraf arasında başlayan güç kavgası, güç boşluğu ve hükümetin seçim sonuçlarıyla oynaması ise diğer bir sorun olarak ortaya çıkmıştır.

G. ABD'nin Afganistan'dan geri çekilmesinin nedenleri

Trump yönetimi, Afganistan'dan geri çekilme görüşmeleri için 2019'da Doha'da Taliban ile bir araya gelerek ABD birliklerinin sayısını 15 Ocak 2021'e kadar 2.500'e düşürmeyi ve Mayıs 2021'e kadar ülkeyi tamamen terk etmeyi

kabul etmiştir. Bu süreçteki en büyük sorun, ABD hükümetinin sadece Taliban ile görüşmesi ve Afganistan'ın meşru hükümetinin müzakerelere dâhil edilmemesidir (Türkmen, 2021, s. 2). Taliban, ABD'nin geri çekilme kararını bir zafer olarak nitelendirerek saldırılarını yoğunlaştırmıştır. Ülkenin kontrolünü ele geçirmek için saldırılarına devam eden Taliban'ın Afganistan'da ortak bir yönetim kurulmasından muhaliflerini etkisiz hale getireceği anlaşılmaktadır. ABD'nin Afganistan'dan geri çekilme kararının birçok boyutuyla bölgedeki aktörleri etkileyeceği açıktır. Afganistan hem Rusya ve hem de ABD için büyük önem taşımaktadır. Afganistan, Rusya için Hint Okyanusu'na ulaşmak için önemlidir. Pakistan, coğrafi olarak İran ve Hindistan arasında yer almakta ve Çin'e olan ekonomik bağımlılığından rahatsızlık duymaktadır. Bu bağlamda İslamabad yönetiminin Rusya gibi bir ülke ile kesintisiz bir ulaşım ağı kurmak istediği söylenebilir. Ancak istikrarsız Afganistan, Rusya'nın güneye hareket etmesini ve nüfuzunu genişletmesini engellemektedir. Bu nedenle ABD, Afganistan'ı istikrarsızlaştırarak Rusya'nın hedeflerini baltalamayı amaçlayabilir (Kaya, 2021). Moskova'nın Afganlar arası barış görüşmesine ev sahipliği yaparak ülkede iktidar boşluğuna yol açacak faktörleri masada çözmeye çalışmaktadır. Rusya, ABD'nin geri çekilmesini, Moskova'nın Sovyet sonrası dönemdeki etkisini yeniden inşa etmek için önemli bir fırsat olarak görmektedir. Öte yandan da bu geri çekilmenin yarattığı boşluğun etrafındakiler için bir tehdit haline gelmesini istememektedir (Uygur ve Farzam, 2021). ABD, Rusya'ya karşı Afganistan'ı istikrarsızlaştırarak Orta Asya ülkelerinde üs kurma çabası Rusya'yı içten çevreleme politikası ile kontrol edebilmeyi hedeflemektedir.

ABD'nin hem kuvvetlerini geri çekebilecek hem de geri çekilirken bölgede varlığını sürdürebilecek bir üsse ihtiyacı vardır. Dolayısıyla yukarıdaki çekilmeye dayanarak Washington'un Rusya'nın arka bahçesi olarak gördüğü Orta Asya'ya girmeye çalıştığı söylenebilir. Afganistan'ın komşuları Çin, İran, Türkmenistan, Pakistan, Tacikistan ve Özbekistan'dır. ABD; Çin'den, İran'dan ve Türkmenistan'dan bir üs talep etmeyi düşünemez. Pakistan, yabancı üslerin topraklarına girmesine izin vermeyeceğini açıklamıştır. Bu nedenle Tacikistan, Şevkat Mirziyoyev yönetiminde dünyaya açılan ve daha liberal politikalar izleyerek Afganistan ve Özbekistan ile 1357 kilometrelik sınıрыyla öne çıkmaktadır. Bu bağlamda ABD'nin Afganistan Özel Temsilcisi Zalmay

Halilzad'ın Taşkent'e gitmesinin nedenlerinden birinin de bu üssün olduğu iddia edilirken Tacikistan'ın Rusya ile askeri ve siyasi ilişkilerinde yaşanan yakınlaşmanın işleri zorlaştıracağı söylenebilir. Ayrıca Çin'in Tacikistan'da artan nüfuzu ve askeri üs kurma iddiası da ABD'nin beklentilerine engel olmaktadır. ABD'nin Özbekistan'a yönelmesini sağlarken Taşkent hükümetinin de Rusya'nın güneye hareket etme politikasının bir parçası olarak Özbekistan üzerindeki baskısının artması nedeniyle ABD tarafından üs talep edilirse soğuk yaklaşabilir. Zira Mirziyoyev'in denge politikasına dayalı pragmatik bir politika izlediği görülmektedir (Kaya, 2021).

Yukarıda zikredilen ülkelerin yanı sıra Kazakistan toprak büyüklüğü ve jeopolitik konumu nedeniyle Çin ve Rusya için stratejik öneme sahiptir. Kazakistan'ın yeraltı zenginliği dolayısıyla ABD'nin ülkedeki devlete karşı olan bazı küçük grupları bölgede varlığını göstermek amacıyla kullandığı iddia edilmektedir. Ekonomik olarak Çin'e, siyasi olarak da Rusya'ya bağımlı olan Kazakistan'ın tehlike anında tek güvencesi Rusya'dır. Kazakistan Rusya'yı askeri ve siyasal olarak ve Çin'i ise parasal güç olarak değerlendirmektedir. Çin'in Kazakistan'da büyük yatırımları mevcuttur ve Rusya, Çin ve Belarus ile birlikte üçlü gümrük birliği içerisinde bulunmaktadır. Bu nedenle Kazakistan'da statükonun korunması Çin ve Rusya'nın çıkarıdır. Ancak Kazakistan gibi 2,7 milyon kilometrekarelik istikrarsızlığın, Çin ve Rusya'yı tedirgin etmesi, Batı'nın işine gelmektedir (Oğuz, 2022).

1. ABD'nin Afganistan'a yönelik yeni politikası

ABD'de yaşanan 11 Eylül saldırısının faili olarak El Kaide elebaşı Usame Bin Ladin'i suçlayarak ABD yönetimi Taliban'dan teslim etmesini istemiştir. Ancak Taliban lideri Ladin'in misafir olduğu gerekçesiyle teslim edilmeyeceğini bildirmiştir. ABD, 7 Ekim 2001'de Kuzey İttifakı'nın desteğiyle Taliban'a karşı operasyon başlatmıştır. Kısa sürede Afganistan'ın tamamını ele geçirerek Taliban rejimini sonlandırmıştır. Ancak 2001 Afganistan işgali sonrası Taliban ülkenin farklı bölgelerinde varlığını sürdürmüştür. Taliban örgütü 2002'den sonra ABD'nin desteğiyle kurulan yeni hükümete karşı gerilla taktiği ve intihar saldırılarını artırarak savaşını devam ettirmiştir. Amerikan işgalinden 20 yıl sonra dünya sahnesine bir kez daha çıkan ve adı anılmaya devam eden Taliban, ABD

varlığının sona ermesini ve tüm yabancı güçlerin ülkeden çekilmesini talep etmesi sonrasında bir barış anlaşması imzalanmıştır. Örgüt, anlaşmayı dönemin ABD Başkanı Donald Trump yönetimi ile Şubat 2020'de imzalanmıştır. Devrildikten sonra tekrar ABD'nin desteğiyle, Pakistan istihbaratının himayesiyle iktidara gelen Taliban, 15 Ağustos 2021 tarihi itibarıyla Afganistan'ın tamamını geri almasıyla Afganistan Cumhurbaşkanı Eşraf Ghani ülkeden kaçmıştır (Bağ, 2021).

Küresel terörün savunma alanındaki etkileri devletleri modern kitle imha silahları geliştirmeye yönlendirmiştir (Küçükaltan ve Mil, 2016, s. 146). 11 Eylül terör saldırısı BM üyeleri üzerinde birleştirici bir etki yaratarak terör, BM'nin bu konudaki çalışmalarını hızlandırmasına neden olmuş ve BM'nin kararlılığını etkilemiştir. ABD'nin 11 Eylül'den sonra başlattığı doktrin aslında “öncelikli” değil, “sezgisel olarak önleyici” niteliktedir. Bu, ABD'nin tehdit olarak görülen ülkelere karşı saldırı beklemeden harekete geçebileceğini ifade eden bir terimdir. Amerika Birleşik Devletleri, gerektiğinde tek başına hareket etme hakkına sahip olduğunu ileri sürerek hem teröristlerle bağlantılı hem de kitle imha silahları peşinde koşan ülkeleri tehdit ediyor (Özer, 2010, ss. 107-237).

“1980'lerin sonunda doğru, NATO toplantılarında Henry Kissinger tarafından sunulan “Avrasya Projesi” ve 1997 yılında Brzezinski'nin “Büyük Satranç Tahtası” ve “Kontrolden Çıkmış Dünya” adlı kitaplarında açıklanan “Avrasya Stratejisi” ABD hükümeti tarafından üzerinde çalışılan fikirler olmuştur” (Polat, 2006, ss. 134-135). Stratejilerine göre hedefi Balkanlar'dan Adriyatik Denizi'ne kadar olan bölgelere hakim olmaktır. Ayrıca dönemin ABD Başkanı Bush'un Başkan Yardımcısı Dick Cheney tarafından hazırlanan Ulusal Savunma Strateji Belgesi ve Enerji Raporu'na göre ABD'nin amacı Çin'in zengin petrol ve gaz sahalarını kontrol etmek ve Avrupa'yı korumak olarak ifade edilmiştir. Japonya Rusya'yı petrol ve gazdan uzak tutmayı hedeflemektedir (Polat, 2006, ss. 134-135). ABD Afganistan'dan çekilip Taliban'ı iktidara getirerek komşuları İran-Rusya ve Çin'in yanı başında istikrarsızlaştırdığı Afganistan'da az maliyetle terör eylemleri gerçekleştirilmesine yol açarken bölge ülkelerine Taliban örgütünü hedef göstermektedir (Tavukçu, 2021). Bölgede Afganistan'da devam eden vekalet savaşını ABD, Pakistan üzerinden yürütmektedir. Bölgenin terör eylemlerinin hepsi Pakistan'da organize ve kontrol edildiği iddia edilmektedir. ABD, Orta Asya ülkelerinde Taliban tehdidini bahane

ederek fırsat yaratma çabasıdır. Bu da Çin, Rusya ve İran'ı tedirgin etmektedir. Bunlardan ilki Kazakistan'da baş gösteren protestolar ve Afganistan'da Taliban'ın hükümeti ilan sonrası Tacikistan sınırında çatışma yaşanmasıdır. Afganistan'ın komşularıyla Taliban rejimi ile İran'ın sınırı ihlal ettiği gerekçesiyle çatışma yaşanırken Pakistan sınırında da çatışma olmuştur. Tarafsız devlet Türkmenistan askeri korumalarının Afganistan'ın toprağına girdiği gerekçesiyle çatışmaların yaşandığı her gün Afganistan sosyal medyada paylaşılmaktadır. İSİ tarafından eğitildiği iddia edilen Taliban örgütü üyelerinin örgüt tarafından ABD'nin tahliyesi sırasında Avrupa ülkelerine yerleştiği ABD ve Pakistan istediğinde Avrupa ülkelerinde de eylemlerini kolaylıkla gerçekleştirebilecekleri de iddia edilmektedir. Böylece yıkıcı terör faaliyetleri sadece Afganistan'ı değil, bölge ve bölge dışı ülkeleri de tehdit edecektir.

11 Eylül saldırılarının hemen ardından ABD'nin Orta Asya'daki güvenlik çıkarları veya Orta Asya siyasetinin kilit parametreleri şu şekilde özetlenebilir: "Hazar enerji kaynaklarına güvenli ulaşım ve bunun korunması; Orta Asya'da bir başka gücün hegemonyasının önlenmesi; Orta Asya'daki sorunların diğer bölgelere sıçramasının önlenmesi; bölge içi çatışmaların ve/veya iç savaşların çıkma olasılığının azaltılması; itle imha silahlarının yayılmasının önlenmesi; radikal dini grupların bölgeyi kullanmasına izin verilmemesi" (Arı ve Pirinççi, 2010, ss. 299-300).

ABD'nin Orta Asya'daki emelleri iki ana strateji üzerinden analiz edilebilir: Birincisi, ABD'nin bir dünya gücü olarak rolü ile ilgilidir. ABD, iki büyük bölgesel güç olan Rusya ve Çin'in Orta Asya bölgesindeki hâkimiyetini ve etkisini en aza indirmek ve kendi hâkimiyetini artırmak istemektedir. Diğeriyse Orta Asya coğrafyasındaki yeraltı ve yerüstü zenginliklerine kolaylıkla erişim sağlamaktır (Suyundikov, 2020).

2. ABD'nin geri çekilmesi sonrası bölgede küresel güçlerin çıkarları

Orta Doğu'daki insanların ve seçkinlerin çoğunluğu, reform ve dönüşüm için Batılılar tarafından bölgenin kültürel değerlerine aykırı olduğu iddia edilmektedir. ABDüçüncü dünya ülkelerinde demokrasiye destek konusundaki tarihi geçmişi, Afganistan'da yaptığı operasyon ve eylemler ile bölgede batı karşıtı olan grupların yükselişini engelleyerek bastırmaktadır. Filistin-İsrail

ihtilafında İsrail'e açık ABD desteği bölgede büyük tepki çekmesine rağmen görmezden gelinmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nin Büyük Orta Doğu Girişimi'ndeki hedefleri aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- İsrail'in güvenliğinin sağlanması,
- Enerji akışının devamlılığının sağlanması,
- İslamcı akımların büyümesine karşı koymak,
- Bölgede laik rejimleri iktidara getirme (Paydar ve Fam, 2012, s. 78).

ABD'nin bu plan için öncelikleri şunlardır: ülkeleri Amerikan liberal demokrasisine doğru teşvik ederek ve yönlendirerek liberal bir toplum inşa ederek bilimsel gelişim, ekonomik fırsatlar yaratarak ekonomik kalkınma, liberalleşme ve özelleştirme, neo-liberal ekonominin yönünü geliştirmeyi hedeflemektedir. Ancak ABD'nin ulaşmaya çalıştığı ana hedefler şunlar olduğu ileri sürülmektedir: bölgede Amerikan merkezli bir güvenlik düzeni kurmak, bölgesel hegemonyasını uygulamak, güvenliği sağlamak ve Siyonist rejimin bekasını korumak, Orta Doğu'dan Batı'ya serbest enerji transferi ve enerji kaynaklarının kontrolü, ABD'nin bölgesel hegemonyanın ortaya çıkması ve İran İslam Cumhuriyeti'nin kontrolü. Büyük Orta Doğu Girişimi'nin ABD hedeflerine ulaşmaması, neo-muhafazakarları bölgede yeni bir Orta Doğu projesini ortaya çıkarmaya yöneltmesine rağmen proje başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Firoozabadi, 2021).

Afganistan uzun zamandır Hindistan'ı fethetmenin anahtarı olarak önemli olmuştur çünkü Hindistan doğu, batı ve güney olmak üzere üç taraftan çevrilidir ve kuzeyde Karakorum Dağları ve Himalayalar ile çevrilidir. Ayrıca Afganistan, Sovyetler'in sıcak sulara ulaşmasının en yakın yolu iken Orta Asya'ya hakim olmanın yollarından biridir. Barış içinde istikrarlı bir Afganistan, dünya ticareti ve ekonomisi için önemli bir geçiş rotası olabilir. Bu ülke Büyük İskender, Cengiz Han, Timur, Babür, Nadir Şah Afşar gibi çeşitli güçlü kişiler tarafından işgal edilmesi ve İngiltere ile yapılan üç kanlı savaşta Rusya ile İngiliz ve Hindistan arasındaki kalpgah yani merkezdir. Afganistan, Asya'daki Mackinder'in Kara Hakimiyet Teorisi'nde de yer alır ve stratejik koşullara sahiptir. ABD'nin özellikle Soğuk Savaş sırasında yeni bir güç olarak ortaya çıkmasıyla birlikte Afganistan Mackinder ve Spykman'ın perspektifinde

araştırma konusudur (Arjmandi ve diğeri, 2015, s. 37). İran, hassas jeopolitik transit konumu ve bölgesel mübadelelerde oynadığı önemli rolü yanı sıra Orta Asya, Hint Yarımadası ve Akdeniz, Mezopotamya ve Anadolu gibi geniş alanlardaki siyasi ve ekonomik gelişmeler üzerindeki derin etkileri nedeniyle önem kazanmıştır. Öte yandan da Basra Körfezi ve bölgenin derinliklerinde devasa fosil yakıt rezervlerinin bulunması ve sanayi dünyasının bu kaynaklara ihtiyaç duyması, Basra Körfezi ve Hürmüz Boğazı Jeopolitiği İran'ı dünyada jeostratejik bir konum haline getirmiştir. Böylece İran'ın bu bölgedeki ayrıcalıklı jeopolitik ve jeostratejik konumlarının etkileşimi ve adaptasyonu, İran'ı dünyanın en önemli bölgelerinden biri haline getirmiştir (Zolfiqari, 2007). ABD'nin geri çekilmesinden sonra Afganistan'ın iktidar boşluğunun yaratacağı güvensizlikle terör eylemlerinin artması, işsizlik ve istikrarsızlıkla birlikte terörün yuvası konumunu alacağı iddia edilmektedir (Babak, 2021). Taliban'ın deneyimsiz yöneticilerinin bölgesel istihbarat arenasına dönüşme riskini getireceği ve bölgesel güçlerin çıkar hesaplaşmasının da Afganistan'da gerçekleştirileceği iddia edilmektedir. Bunun da ülkede iç savaşa yol açması sonrasında vekalet savaşının sürdürülmesine müsait kılınan altyapısıyla Rusya, Çin, İran ve Hindistan için tehdit oluşturduğu iddia edilmektedir. Afganistan'dan ABD'nin geri çekilmesi ile bölgesel rakipler arasındaki güç mücadelesi maliyetli olacağı belirtilmektedir.

H. 2021 sonrası ABD'nin geri çekilmesiyle başlayan sorunlar

Afganistan'ın terörist gruplar için güvenli bir sığınak olmasını önlemek için Taliban'la savaşan ABD ve NATO güçleri 20 yıl sonra geri çekilmeye karar vermiştir. Afganistan'da 2011 yılında, dönemin ABD Başkanı Barack Obama 100.000'den fazla askerinin olduğunu belirterek Afganistan'daki askerlerinin sayısını azaltacağını açıklamıştır. ABD ve NATO güçleri, Afgan ordusuna güvenlik sorumluluğunu 2014 yılının sonlarında devretmeyi amaçladıklarını belirtmiştir. ABD ve NATO güçlerinin ülkeden tamamen çekilme süreci 30 Ağustos 2021'de gerçekleşmiştir (Dashti, 2021, s. 202). ABD Başkanı Biden'ın ABD'nin Afganistan'dan aceleyle ayrılma kararı bir yana 5 Temmuz gecesi ABD, Afganistan hükümetine önceden haber vermeksizin Bagram Üssü'nü tahliye etmiştir. ABD istihbaratı geri çekilmeden sonra Taliban örgütünün Afganistan'ı

6-12 ay içerisinde ele geçireceğini belirtirken 15 Ağustos'ta Kabil'i ele geçirerek zaferini beklenenden daha erken ilan etmiştir. 16 Ağustos günü Biden Ulusa Sesleniş konuşmasında ABD'nin Afganistan'daki terörizmle mücadele misyonunu tamamladığını, askeri müdahaleyi sona erdirmek için doğru kararı verdiğini ve Taliban tarafından mağlup edilen Afgan güvenlik güçlerinin geri çekilmesini askıya aldığını söylemiştir (Seren, 2022). 2021'den itibaren Taliban ülkenin kırsal bölgelerini birer birer kontrol etmeye başlarken Ağustos 2021'e geldiğinde Taliban ülkenin 20 ilinde kontrolü tamamen sağlamıştır. Büyük şehirleri ani baskınlarla ele geçirmiş ve merkezi hükümete geri çekilin çağrısı yapmıştır (Oğuz, 2021, ss. 207-208).

Afganistan'da Taliban örgütünün ülkeyi ikinci kez ele geçirmesiyle insan hakları ve özellikle kadın hakları ihlal edilmektedir. Taliban hükümetinin güven verici açıklamalarına rağmen şeriat çerçevesinde baskı ve ayrımcılık hızla yayılarak kadınlar sanat, spor, eğitim ve giyim sınırlamalarıyla faaliyetlerinden mahrum bırakılmıştır. Bu konuda Kabil ile civardaki iller arasında açık bir fark bulunurken başkent Kabil'de uluslararası kamuoyunu medya aracılığıyla yeni yönetimin değiştiğini göstermek için kadınlar iş hayatına sınırlı oranda dahil edilirken Kabil dışında 12 yaş üstü kız çocukların okula gitmesi yasaklanmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı (*United States Agency for International Development-USAID*) tarafından sağlanan kar ve zarar rakamları çok açıktır. 2001'de Taliban rejiminde ülkede toplam 900.000 erkek öğrenci varken 2021'de Taliban 20 yıl sonra geri döndüğünde ise toplam öğrenci sayısı 8 milyondur ve bunların %37'si kız öğrencilerden oluşmaktaydı. Ancak son 20 yıldır bilinçlenmiş kadın nüfusu Taliban'ın her türlü baskısına rağmen sosyal medyada, ulusal ve uluslararası forumlarda sesleri duyurmaya çalışmaktadır (Türkmen, 2021, s. 4).

Büyük ve orta ölçekli aktörlerin her biri, nüfuzunu artırmak ve bölgesel politika önceliklerini gerçekleştirmek için farklı etki alanları yaratma eğilimindedir. Geçmişte ülkeyi işgal eden Rusya, Kuşak-Yol Projesi ile Afganistan çevresindeki coğrafyasını genişleten Çin, iktidar boşluğunu kullanmak isteyen ikincil güçler olarak Hindistan ve Pakistan, ülkedeki ulusal çıkarları için istihbarat savaşı vermektedir (Sönmez, 2021). Afganistan, Orta Asya'nın kalbinde yer alır ve eski Orta Asya ülkeleri olan Sovyetler Birliği, Çin, Pakistan

ve İnan ile komşudur. Ayrıca Hindistan ve Arap Denizi'ne de yakınlığıyla Asya kuvvetleri için bir "tampon bölge" olarak da görülebilir. Hindukuş Dağları Afganistan'ı kuzey ve güney olarak ikiye ayırmaktadır. Sovyetler Birliği uzun zaman boyunca Afganistan'daki bir ayaklanmanın Sovyetler Birliği'nin en kritik noktası olan tüm Orta Asya'yı etkilemesinden endişe duymaktaydı. Sovyetler Birliği, Hint Okyanusu'na erişime büyük önem verdiği için sürekli olarak bölgedeki komşu ülkelere, özellikle Hindistan ve Pakistan'a sızmaya çalışmıştır ve Afganistan bunun için doğal bir sıçrama tahtası olmuştur (Damao, 2021). Bölgesel ve uluslararası güçler, Afganistan'daki siyasal ve iktidar boşluğundan faydalanabilecek stratejik hamleler yapmaktadır.

Afganistan hükümetinin 15 Ağustos'ta düşmesi ile artan ekonomik ve güvenlik endişeleri göçü etkilemiştir. Uluslararası Göç Örgütü, 2021 yılı sonuna kadar yaklaşık 1,5 milyon Afgan'ın güvenlik ve ekonomik sorunlar nedeniyle Afganistan'ı terk ederek Avrupa'ya gidebileceği tahmin edilmektedir. Ülkede büyüyen ekonomik kriz ve Taliban'ın tekrardan 20 yıl sonra iktidara gelmesi ile başlayan sorunlar ve baskılar, Afgan göçünün ana nedenleri olarak gösterilmektedir (Dashti, 2021, ss. 394-395).

20 Ağustos'ta Afganistan'ın tamamının kontrolünü elde ettikten sonra Gazne ilinde 9 Hazara etnik grubuna mensup kişiyi acımasızca öldürüldüğü belirtilmiştir. Uluslararası Af Örgütü Genel Sekreteri Agnes Kalamar yaptığı açıklamada "Bu hedefli cinayetler, Afganistan'da Taliban kontrolündeki etnik ve dini azınlıkların özellikle risk altında olduğunu gösteriyor. BM Güvenlik Konseyi'ni, Taliban'ı uluslararası insan hakları hukukuna saygı göstermeye ve etnik kökenleri veya dini inançları ne olursa olsun tüm Afganların güvenliğini sağlamaya acil bir kararı kabul etmeye çağırıyoruz" ifadelerini kullanmıştır (Dashti, 2021, s. 205).

1. Güvenlik sorunu

Afganistan'da yaşanan son olaylar Rusya'nın Orta Asya sınırlarını ihlal etmeyeceğine yönelik diplomatik güvencenin yanı sıra uyuşturucu kaçakçılığının bitirilmesine yönelik taahhüdü 8 Temmuz'daki görüşmelerde Moskova'da temelleri atılan anlaşmayla Rusya'nın Afganistan Özel temsilcisi Zamir Kabulov tarafından ifade edilmiştir. Temmuz ayında verilen güvenceler aslında Rusya'nın

Taliban'a karşı çizdiği kırmızı çizgilerdir. Ancak Rusya ile Taliban arasındaki ilişkilerin gidişatını belirlemede kilit faktör, Orta Asya'yı istikrara kavuşturma ve terör tehdidinin yayılmasını önleme taahhütlerini yerine getirip getirmeyecekleri olacaktır. Böylece Rusya'nın tanıma için acele etmeyeceğiz açıklaması, Taliban'ın sözünü tutup tutmadığını görmek ve tanımanın Taliban'ın hareket ve izlenimlerine göre karar verileceğinin mesajıdır (Güler, 2021).

Pakistan, Hindistan ve Çin'in coğrafi yakınlıkları nedeniyle Afganistan'ın dış ticaret pazarıyla ilgilendikleri söylenebilir. Çoğunlukla Batı Asya ülkeleriyle ticari ilişkileri bulunan Afganistan, ihracat avantajlarından yararlanamıyor. Özellikle merkezi hükümetin zayıf sınır ve gümrük denetimi, ülkenin ekonomik kalkınmasını ve güvenliğini olumsuz etkilemektedir. Güvenlik ve ekonomi arasındaki ilişki, ülkenin en büyük sorunlarından biridir (İstikrar, 2021). Afganistan'ın 20 yıllık ABD ve NATO himayesi altındaki Afgan hükümeti ülkede istikrar ve güvenliği sağlayamadığı gibi kabile yönetimiyle merkezi hükümetten bağımsız bir şekilde yönetilmiştir. Kabil'in dışında merkezi hükümetin etkisinin az olduğu, etkili kararların kabile liderleri tarafından verildiği iddia edilmektedir. Ülke de uyuşturucu, silah ve insan kaçakçılığı Eşraf Ghani'nin ekibi tarafından organize bir şekilde yapıldığı da iddia edilmektedir.

Eşraf Ghani ön saflarında savaşan komutan ve askerlerle yakın ve güçlü bir ilişki kuramamış, cephedeki askerler ekipmansız ve desteksiz kalmıştır ve bu ihmal Afgan askerlerinin psikolojisini olumsuz etkilemiştir. Diğer yandan asker ve komutanlarının cumhurbaşkanının emri olmadan savaşmaları kanuna karşı hareket olarak nitelendirilerek güvenlik güçleri tesis yetersizliği ve hükümetin yetersizliğinden dolayı güvenlik tesisinin başarısız sonuçlandığı iddia edilmiştir (Shifayi, 2021). Üstelik merkezi hükümet tarafından ikmal edilmediği gibi 2021 yılında Taliban ile gizli yapılan anlaşmalar neticesinde birçok ordu ve askeri karargahlar ve karakol komutanlarına direniş göstermeden geri çekilmesi emri verildiği belirtilmiştir. Böylece Taliban'ın Afganistan'ın bütün illerini tek bir mermi atmadan ele geçirdiği belirtilmiştir. Eşraf Ghani bir televizyon konuşması sırasında savaşın neden Afganistan'ın Peştunların yoğun olarak yaşadığı güneyde olup ülkenin kuzeyinde olmadığı açıklamasından yaklaşık bir ay sonra kuzeyde Taliban örgütü faaliyet göstermeye başlamıştır. Sürecin hazırlığı Eşraf Ghani'in çekişmeli cumhurbaşkanlığı seçiminden sonra Afganistan'ın kuzeyinde başlayan

savaş sonrasında Peştunların azınlık ve diğer etnik gruplarının yoğun olduğu ilçelerde okullar kapatılarak halkı eğitimsiz bırakma politikası başlamıştır. Rusya'nın arka bahçesi Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan'ın sınırlarını Taliban örgütü gerilla savaş taktığıyla kontrol etmeye başlamıştır. Rusya'nın etkinliği ve Taliban temsilcileri ile görüşmeler yaptığı ve daha sonra ABD savaş uçaklarıyla sivillerin evleri hedef alındığı etnik temizleme süreci başlamıştır. Taliban örgütü Peştun olmayan diğer etnik gruplardan asker toplarken bunların komutası hep Peştun komutanların kontrolündeydi.

İran, öncelikle ABD'nin Afganistan'daki başarısızlığı ve yenilgisi üzerinden kendi pozisyonunu formüle etme çabasındadır. ABD'nin bölgeden çekilmesi İran'ın uzun zamandır beklediği bir durum olsa da "ABD'nin başarısızlığı" argümanının anahtar olduğu ve İran'ın temel motivasyonunun çok daha acil sorunlardan kaynaklandığı göz ardı edilmemelidir. Afganistan'ın İran için riskli ve tehdit teşkil edecek faktörlerden biri bölgedeki istikrarsızlık ve güvenlik sorunu DAESH gibi terör örgütlerinin de yapılanmasına zemin hazırlayacaktır. İran için DAESH'in Irak'ta Şii'lere yönelik yaptığı katliamları İran için de tehlike arz etmektedir. Ayrıca Afganistan, İran'ın Sistan ve Belucistan eyaletleriyle sınır komşusudur. Bölgede faaliyet gösteren Ceyş-i Adl örgütü, yıllardır İran güvenlik güçlerine saldırmakta ve saklanmak için Afganistan ve Pakistan topraklarını kullanmaktadır (Caner, 2021).

Güvenlik açısından bakıldığında, iki ülke ilişkilerinde Afgan sürecine en fazla etkiyi Pakistan'ın yaptığı söylenebilir. Ayrıca birçok uzmana göre Afganistan'daki istikrarsızlık ve iç savaş Pakistan'ı hem güvenlik hem de ekonomi açısından olumsuz etkilemiştir. Rusya'nın Afganistan'a yönelik saldırının ülkenin toprak bütünlüğüne ve ulusal güvenliğine doğrudan bir tehdit oluşturduğu ve Pakistan'ın o dönemde Sovyet baskısını hissettiği söylenebilir. ABD'nin Afganistan işgali sırasında da aynı durum sonucunda *drone* saldırısının Pakistan'a ağır kayıplar verdirdiği belirtilmiştir (Naseem, 2021). Pakistan, Afganistan üzerinden bölgede istihbarat denge stratejik hamlelerini Hindistan ve İran'a karşı kullanmaktadır. Böylece Pakistan sürekli ABD ve BAE desteğini alarak Afganistan'da gerçekleştirilen terör eylemlerini ve ülkenin istikrarsızlığının ve iç savaşının sürdürülmesi hususunda büyük çabalar sarf ettiği iddia edilmiştir. Böylece Pakistan'ın bölgedeki ABD ve BAE'nin menfaati

gereğini gerçekleştirdiği terör faaliyetlerine bakıldığında ve aşırı radikal İslami grupların terör eylemlerini rahatça Afganistan gibi ülkelerde gerçekleştirmesine olanak sağladığı belirtilmektedir.

2. Eğitim sistemindeki değişiklikler

Afganistan'da geleneksel eğitim, eski toplumların ihtiyaçlarını karşılaması ve tüm Müslüman ülkelerde yaygın olması nedeniyle küresel bir anlayışı temsil etmekteydi. Geleneksel eğitimin yapısı çağdaş eğitimin yapısından çok farklı olsa da ilk, orta, mesleki ve yükseköğretim kademeleriyle benzer yapılara sahiptir (Rasekh ve Yahya, 2017, s. 16). Afganistan 1839'da İngilizler tarafından işgal edilmiş ancak 19 Ağustos 1919'da bağımsızlığını İngilizlere karşı ilan etmiştir. Ülkenin İngilizler ve Ruslar arasında tampon bölge konumunda olması sürekli çatışmaların yaşanmasını da beraberinde getirmiştir. Rusya'nın Afganistan'ı işgal ettiği 1978-1989 yılları sonrasında 23 yılı iç savaş ve çatışma ortamında geçirmiştir. 2002 yılından sonra ABD'nin varlığı ve işgaliyle kısmen sağlanmış olan huzur ve güvenliği ülkede süren terör eylemleri yoğun olarak etkilemiştir (Kazu ve Güleçen, 2008, s. 25).

ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı (*The United States Agency for International Development/USAID*), 1986'dan 1992'ye kadar ilköğretim seviyesindeki okul kitapları için yedi Afgan direniş örgütünün ortak kuruluşu olan Peşaver'deki Afganistan Eğitim Merkezi'ne (*Education Center for Afghanistan-ECA*) 50 milyon dolar yardımda bulunduğu belirtilirken bu kitapların yoğun olarak Sovyet karşıtlığı ve Sovyetlere yönelik "cihat" çağrılarını içerdiği ifade edilmektedir. Nebraska Üniversitesi tarafından desteklenen kitap içeriklerinde, örneğin harflerin öğrenimini kolaylaştırmak için *elif Allah, cim cihad* ve -kılıcıyla savaşan manasında- *şin ve Şakir* gibi kodlamaların yanı sıra "Allah'ın Rusların geri püskürtülmesiyle mutlu olacağı" gibi ifadeler yer aldığı iddia edilmektedir (Çebi, 2019). İç savaşın halka verdiği darbelerin yerini Taliban rejiminin baskısı almıştır. Dini köktencilik altında ortaya çıkan ancak etnik köktencilik politikasıyla halkı yönetmeye çalışan Taliban, ülkeyi dünyadan izole ederek Afgan halkına ilkel bir yaşamı dayatmaktaydı. Taliban örgütüne uluslararası toplumda insan hakları ve demokrasinin önde gelen savunucuları müdahale etmemiş ve aksine desteklediği belirtilmiştir. 1998'de ülkenin yüzde

90'ını kontrol eden Taliban hareketi, yönetimi sırasında medrese usulüne uygun bir eğitim sistemi kurmaya çalışmıştır. Kız çocuklarının eğitimini yasaklayan Taliban, erkek öğrencilerin okullarında da önemli değişiklikler yapmıştır. Ülkede ilkokul birinci sınıftan itibaren Arapça dersleri ve sarık zorunlu hale getirilirken dine dayalı bir müfredat uygulanmıştır (Begzad, 2012, s. 39). 1999'da yapılan bir araştırmada nüfusun yaklaşık yüzde 36'sının okuryazar olduğu belirtilmiştir. 2001 yılındaki müdahaleden bu yana eğitim alanında önemli ilerleme kaydedilmiştir. 2001 yılında bir milyon olan öğrenci sayısı 2007 yılında 5,7 milyona yükselmiştir. 15 yaş ve üzeri nüfusun yüzde 28,1'i okuryazar iken ülkede kadınların 12,6'sı ve erkeklerin yüzde 43,1'i okuryazardır (Arslan, 2016, s. 54). 2008 Eğitim Yasası ile hükümet ilk ve ortaöğretimi zorunlu kılmıştır. Taliban rejiminin yıkılmasından bu yana eğitimi 2002'den sonra yabancı kuruluşlar için bir öncelik haline getirilerek okuryazarlıkta olumlu sonuçlar elde edilmiştir. Afganistan Eğitim Bakanlığı'nın resmi verilerine göre 2014-2015 eğitim öğretim yılında ülke genelinde yaklaşık 15479 okul faaliyet göstermekteydi. "Kayıtlı olan toplam öğrenci sayısı 9.056.369 öğrenci içinde kız öğrenci sayısı 3.552.306 idi. Ülke genelinde 537 fakülte bulunmaktadır. Tıp fakülteler, ülkenin dokuz büyük şehirlerinde toplam öğrenci sayısı 256.140 kişi iken bunlardan 52.832'si kız öğrencilerdir. Kız öğrenci sayısı bir önceki yıla göre yüzde 34,1 artış göstermiştir" (Sadid, 2019, ss. 37-38). Afganistan'da 2001 yılında sadece 7 üniversite ve yüksekokul varken 2016 yılında ülke genelindeki üniversite ve yüksekokulu sayısı 150'nin üzerindedir (Sivrioğlu ve Türkoğlu, 2017, s. 309).

Taliban örgütü 2021 yılında ülkeyi tekrardan ele geçirince kız öğrencilerin okula ve üniversitelere gitmeleri ve kadın öğretmenlerin görevlerine dönmeleri yasaklanmıştır. Erkek öğrenciler için okulların açıldığı açıklandı ancak kız öğrenciler için herhangi genelge yer almamıştır. Afganistan'daki kız öğrencileri BBC'ye verdiği röportajda geleceklerine yönelik "her şey çok karanlık görüyor" ifadelerini kullanmıştır. Taliban iktidara geldiğinde değiştiğine vurgu yapmasına rağmen son hükümet kararları 1996'daki katı şeriat kurallarına dönüşüne işaret etmektedir (BBC, 2021). Başkent Kabil ve benzeri büyük şehirlerin dışında kız öğrencilerin okula gitmeleri yasaklanmıştır. Sosyal medya ulaşımından uzak il, ilçe ve köylerde çok ağır ve katı kurallar uygulanmaktadır. Bu da toplumsal göçü beraberinde getirmektedir. İç ve dış göçün yoğunlaşmasındaki ana nedenleri ise

katı kurallar ve işsizliktir. Üniversite ve okullarda kız öğrenciler için kadın öğretmenlerin yetersizliği sonrasında Taliban kadın öğretmenler olmadan kız çocuklarının eğitimlerine devam edemeyeceğini belirtmiştir.

VI. SONUÇ

Hükümet kavramı üzerinde uzlaştığı üç unsur şunlardır: ‘ülke’, ‘insan toplumu’ ve ‘iktidar (egemenlik)’. Egemenliğin kurumları (hükümet, ordu, polis, mahkeme, parlamento vb.) aracılığıyla uygulayan bir hükümetin üç temel unsuru olmalıdır. Adam Smith’in savunduğu devlet, mülkiyetin çıkarlarını savunmalıdır. Özel teşebbüsün yararına çalışmalıdır. Devletin işlevleri savunma, adalet ve altyapı bayındırlık işleridir. Devlet, bireyin özel ekonomik çıkarlarını korumakla yükümlüdür. Modern dünya, elçilikler, antlaşmalar, ani göç politikaları, dünya siyasetindeki düzensizlikler ve bölgesel idealinin doğal kabulü yoluyla ulus-devletler arasındaki sık etkileşimler, dünyanın hala farklı hükümetlerden oluştuğunu göstermektedir.

Afganistan’ın jeopolitik konumu, Orta Asya enerji kaynakları, güneye Afganistan’dan uzanan karadan transit hatları ile Mackinder’in Kara Egemenliği Teorisi bağlamında birçok ülkenin dikkatini çekmiştir. 1979’da Sovyetler Birliği’nin işgali ve Afgan halkının direnişi ciddi tahribatlara neden olması sonrası Sovyetler Birliği Afganistan’dan ayrılma kararı almıştır. SSCB’ye karşı birleşen Afgan gruplar, SSCB’nin Afganistan’dan geri çekilmesiyle hükümeti ele geçirmek için güç mücadelesiyle iç savaşı başlatmıştır. Afganistan’da mücahitler arasındaki iç kargaşa, Taliban’ın ortaya çıkmasına ve yükselişine neden olmuştur. Ülkeye hâkim olan istikrarsızlık ve iç savaş, terörizm ve sempatanları için vazgeçilmez bir sığınak haline gelmesine yol açtığı iddia edilmiştir. ABD, bölgede hâkimiyetini sağlamak için Afganistan’daki iç savaş ve kargaşayı kullanarak Orta Asya ve Orta Doğu bölgesine girmeyi hedeflediği iddia edilmektedir. El Kaide gibi terör örgütlerine ev sahipliği yapan Afganistan’da radikal gruplar, teröristler, suçlular, silah ve uyuşturucu tüccarlarının özgürce faaliyet gösterebildiği belirtilmektedir.

ABD hükümetinin genel enerji politikasında Orta Doğu ve Hazar bölgesindeki enerji kaynakları üzerinde tam kontrole sahip olması için bölgenin merkezi konumunda Afganistan’ın yer aldığı iddia edilmektedir. ABD

hükümetine göre Afganistan, sahip olduğu potansiyel enerji kaynakları nedeniyle hem jeopolitik hem de jeostratejik açıdan kritik bir noktada bulunmaktadır. Afganistan'da 30 yılı aşkın süredir iç savaş, kargaşa ve istikrarsızlık, ülkenin altyapı projelerinin tahrip edilmesi ve yeraltı kaynaklarının kullanılmamasına neden olmuştur. Tarihsel olarak Orta Asya hanlıkları ve Hindistan'daki tüccar kervanları Afganistan'dan geçmekteydi. Çin, ticaret mallarını Avrupa ve İran'a göndermekteyken Soğuk Savaş sırasında Ruslar Afganistan üzerinden sıcak deniz sularına inme stratejilerini izlemekteydi. Sovyetler Birliği'nin sıcak denizlere inme planında ideal olarak konumlanan Afganistan'a Sovyetler Birliği'nin artan ilgisi, ABD'nin Afganistan ve Sovyetler Birliği'ne yönelik ulusal güvenlik politikalarını genişletmeye teşvik ettiği iddia edilmiştir. İngilizlerin Afganistan üzerinde büyük oyunlar oynayarak Peştunistan (Durand Hattı) meselesini ortaya koydukları belirtilmektedir. Bu mesele günümüzde Afganistan ve Pakistan arasındaki sıcaklığı korumaktadır. Afganistan'ın istikrara kavuşmasını Pakistan'ın istememesinin göstergesi ise Durand Hattı meselesinin çözülmemesidir. Bölgesel ve bölge dışı güçlerin desteğiyle Pakistan topraklarından Deobandi Medreseleri üzerinden Afganistan'da terör eylemlerinin gerçekleştirildiği iddia edilmektedir. Pakistan, Afganistan'daki savaşta mücahitlere aktif olarak lojistik destek sağladığı söylenmektedir. Ancak Afganistan'daki Sovyet müdahalesi arttıkça mücahitler ABD, Çin, İran, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri aracılığıyla Pakistan üzerinden destekleyerek Afgan krizindeki katılımını genişletme fırsatını yakaladığı iddia edilmektedir.

Afganistan'daki Sovyet işgali hem tarihsel olarak hem de günümüz Afganistan'ı açısından önemlidir. Taliban'ın tohumları bu dönemde atılmış ve kökleri bugüne kadar güçlü bir şekilde büyüyerek uzamıştır. Taliban ve ABD yanlısı hükümetlerin bu olaylarda önemli bir rol oynadığı iddia edilmektedir. ABD, 'meşruiyet' çerçevesinde hareket ettiğini ilan ederek ve dünyanın geri kalanını geride bırakarak, müdahale için büyük bir kılıf bulmuş ama bu sefer kendi elleriyle yarattığı canavarı yok edememiştir.

Yaklaşık 20 yıldır devam eden 'terörizmle mücadele' operasyonu henüz bitmezken kırsalda yeni bir dünya yaratan Taliban amacına ulaşamamıştır. 2021'den sonra ABD'nin Afganistan'a yönelik politikasının değişmesi ile ülkeyi

ikinci kez Taliban'a bırakarak ülkeyi terk etmiştir. Bu durumdan en çok Afgan halkı zarar görmüştür. Taliban döneminde ciddi şekilde zulümlere maruz kalan ve ABD müdahalesinden sonra da Afgan toplumunun yapısına uymayan Afgan halkı ABD güçleriyle uğraşmıştır. Dağlarda ve kırsallarda saklanan Taliban, halkı tehdit etmeye devam etmiştir ve son olaylara bakıldığında hemen her gün çatışmaların yaşandığı ve onlarca sivilin hayatını kaybettiği görülmektedir. ABD'nin 11 Eylül saldırıları sonrası Afganistan'a müdahalesi terörizmle mücadele kapsamında gerçekleşmiştir. Afganistan'ın jeopolitik konumunun önemi ve bölgedeki değişimin ana faktörleri incelenirken ABD, İran, Çin, Suudi Arabistan ve Pakistan gibi bölgesel ve uluslararası üçüncü tarafların tepkileri ele alınmalıdır. Bu, Afganistan'daki çatışmanın jeopolitik ve jeostratejik doğasını giderek daha fazla ön plana çıkarmaktadır.

Afganistan'ın işgali, İran İslam Devrimi ve Pakistan'daki ABD Büyükelçiliği'nin işgali, ABD'nin bölgede büyük bir sorunla karşı karşıya olduğu algısını güçlendirmektedir. Bu koşullar altında, dönemin ABD Başkanı Carter'ın Ulusal Güvenlik Danışmanı Brzezinski'nin Afganistan'ın Sovyetlerin Vietnam'ı olduğunda ısrar etmesine rağmen, ABD sonunda Suudi Arabistan, Pakistan, Çin ve İsrail ile savaşa karışarak mücadele başlatmıştır. Bölgede ekonomik olarak ABD'ye karşı rakip olarak hazırlanan Çin'i çevrelemesi politikasını devreye sokabilmek için Afganistan'ın kontrol edilmesi gerektiği belirtilmektedir. Küreselleşme sürecinde Çin ekonomisinin kademeli olarak genişlemesi ve Çin'in Amerikan çok uluslu şirketlerinin arz ve talep zincirinin en önemli halkası haline gelmesi, iki ülkenin ekonomik bağımlılığının temelini oluşturmuştur. Çin'in hızlı büyüyen ekonomisinin yanı sıra askeri alanında da büyük yatırımlar sürdürülmektedir. ABD için Çin ekonomik ve siyasal alanda da tehdit oluşturmaya ve güçlü bir rakip olmaya devam etmektedir. Küreselleşme ve ekonomik gelişmelerle birlikte demiryolları, limanlar ve boru hatlarının inşası, küresel bir altyapı ağının oluşturulması veya ekonomik hakların kullanılması ile başta Afrika olmak üzere dünyanın birçok yerine yayılan Çin'in bölgesel olarak Asya, Orta Asya ve Orta Doğu ve bölge dışı Avrupa ve Afrika ekonomisini de kontrol etmeye başlaması ABD için büyük risk teşkil etmektedir. Üstelik Çin'in dünyada çizmeye çalıştığı imaj ABD'yi endişelendirmiştir. ABD'nin bölgedeki stratejileri arasında Rusya ve Çin'in Orta Asya'daki ekonomik ve siyasi etkisini

zayıflatmak, Çin Kuşak Yol Projesi'ni engellemek ve Pakistan-Çin ekonomik koridorunu etkisiz hale getirmenin yer aldığı belirtilmektedir. Rusya'nın Avrasya'da işbirliği yapma çabalarını yatıştırmak, Orta Asya ile Güney Asya ülkelerini Afganistan ve İran üzerinden Hint Okyanusu'na girişini engellemek ve Hindistan ile Pakistan arasındaki çatışmayı derinleştirmek istemesi de sıralanmaktadır.

ABD'nin 2001 yılındaki Afganistan'a müdahalesi sonrası Taliban ülkenin çeşitli yerlerinde varlığını sürdürmüştür. Taliban, 2002'den sonra kurulan ABD destekli yeni hükümete karşı gerilla taktiklerini ve intihar saldırılarını artırarak istikrarsızlık ve iç savaşı devam ettirmiştir. ABD müdahalesinden 20 yıl sonra bir kez daha Taliban yeniden dünya sahnesine çıkarak ve ABD varlığına son verilmesi ve tüm yabancı birliklerin geri çekilmesi çağrısında bulunarak bir barış anlaşması imzaladı. Anlaşma Şubat 2020'de ABD Başkanı Donald Trump yönetimiyle imzalandı. 11 Eylül 2001 saldırılarının ardından ABD desteği ve Pakistan istihbaratının gözetimi ile iktidara döndüğü iddia edilen Taliban'ın 15 Ağustos 2021'de Afganistan'ın tamamını geri ele geçirmesi sonrasında Afganistan Devlet Başkanı Eşref Ghani ülkeyi kaderine terk ettiği iddia edilmiştir. ABD'nin Afganistan'daki başarısızlığı bölge ülkelerini de tehdit etmektedir. Bilhassa İran ve Rusya'yı radikal İslamcı grupların Afganistan üzerinden bölge ülkelerini huzursuz etmesinin ilk fitili olarak Taliban'ın ikinci kez ülkeyi ele geçirdikten sonra Tacikistan, Türkmenistan ve İran sınırında Taliban militanlarıyla komşu ülkelerin sınır güçleri arasında çatışma yaşanmasıdır. Pakistan ile Taliban militanları arasında çatışmaların yaşandığına dair haberlerin çıkması ise toplum tarafından Pakistan'ın yarım asırlık Afganistan politikası ile ilgilidir.

Taliban örgütünün yönetimi Afganistan'daki kültürel, eğitim, sanat, din, mezhepsel ve ekonomi alanlarında büyük değişiklikleri getirmiştir. Böylece ülke genelinde her alanda değişimlerin gözle görülür halde hızla değişmeye başlamıştır. Bu da toplumun üzerinde olumsuz etkilerin oluşmasına neden olmuş ve toplumsal göçe yol açmıştır. Ülke içinde işsizlik ve farklı faktörlerden dolayı iç göç artması ise ekonomi ve güvenliği olumsuz yönde etkilemiştir.

Çalışmada, 1990 Sonrası Afganistan'da yaşanan iç savaş ve bunun arka planında yer alan Taliban örgütünün faaliyetlerine değinilmiştir. Diğer

Çalışmalardan farklı olarak Afganistan'daki olayların geçmiş ve günümüzde i ve dış glerin etkisiyle ön plana çıkarılmayan, göz ardı edilen konular derinlemesine işlenmiştir. Bunun altında yatan sebepler sorularla değerlendirilip analiz edilmiştir. Afganistan ve Taliban hakkındaki verdiğimiz bilgiler neticesinde farklı çalışmalarda yer almayan sorunları ele alınması bakımından önemlidir.

VII. KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- AFZALİ, E. VE KATMAN, F. (2019). Impact of the Taliban Reappearance on Afghanistan's Foreign Policy Toward Pakistan, **European Researcher. Series A**, Volume:10, Issue:1, pp. 4-15.
- AHMADİ, H. (2002). **Tahavilat Mantiqayi Afghanistan**, Hazar Naqish Yayınevi.
- AKTAŞ, A. (2019). Başarısız Devletler Söyleminde Uluslararası Hiyerarşi Algısı, **The Turkish Yearbook of International Relations**, Volume: 50, pp. 139-170.
- ARI, T. VE PİRİNÇÇİ, F. (2010). 11 Eylül'ün Gölgesinde Orta Asya'ya Yönelik Amerikan Politikası, **Orta Asya ve Kafkasya**, Bursa: MKM Yayıncılık, ss. 295-328.
- COLLINS, J. J. (2017). **Baz Nishani Jang Der Afghanistan**, Çeviren: Ahmad Reza Danish, Basım Al Rassam Yayınevi.
- GÜZEL, N. (2010). **Bölgesel Anlaşmazlıklar ve Çatışmalar: Türkiye ve Pakistan Vizyonu**, Harp Akademileri Basım Evi.
- KATMAN, F. (2018). **Great Transformation in Eurasia**, Cambridge Scholars Publishing, UK, ISBN: 1- 5275-0633-9, ISBN13: 978-1-5275-0633-6, p. 120.
- KHALND, S. M. VE KATMAN, F. (2019). The Impact of Ethno-Politics in Iraq, **European Researcher. Series A**, Volume:10, Issue:1, pp. 50-58.
- KÜÇÜKALTAN, D. VE MİL, B. (2016). Terör ve Turizm, **Uluslararası Güvenlik Yeni Politikalar, Stratejiler ve Yaklaşımlar**, 1. Baskı, Beta Basım Yayınları, İstanbul.

- MANSFIELD, D. (2008). *Qatir Ha, Paikap Ha ve Kantinar Ha: Tavlit ve Ticaret Faramarzi ve Shakil Giri İktisadi Siyasi Der Valayet Nengarhar*, Çev. Faraidun Sharq, AREU, Drugs & (Dis) Order Yayınları.
- MARSTAN, P. (2000). **Taliban**, Çev. Kazim Ferozmand, Tahran Nashir Merkez Yayınları.
- MUZHDA, V. (2003). **Afganistan ve Panj Sal Saltai Taliban (Afganistan Beş yıllık Taliban yönetiminde)**, Tahran Ghazal Yayınları.
- MUZHDA, W. (2004). **Afganistan ve Panj Sal Saltayi Taliban**, Ghazal Yayınevi, Tahran.
- OĞUZ, E. (2001). **Hedef Ülke Afganistan**, İstanbul: Doğan Kitapçılık A. Ş. Yayınları
- OĞUZ, E. (2021). **Ülkem ve Ben**, 2. Baskı, Truva Yayınları, İstanbul.
- ÖZALP, O. N. (2014). Uluslararası İlişkilerde Başarısız Devletler Sorunsalı ve Bu Sorunsalın Uluslararası Hukukta Etkileri, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 72, Sayı: 1, ss. 349-362.
- ÖZER, Y. (2013). **Çatışma Sonrası Ulus/Devlet İnşası: STTK Afganistan Modeli, Barışı Konuşmak**, ODTÜ Yayıncılık.
- PEN, D., KARAI, K. VE NEMAT, O. (2021). *Movat Mokhadar ve Tavsiye der Afghanistan tahlil palisi milli ve bazıgaran*, Çev. Azizullah Asfand Yari, AREU, Drugs & (Dis) Order Yayınları.
- RAHİMİ, M. (2008). **Naqdi Bar Sakhtar Nizam Der Afghanistan**, 2. Baskı, Saeed Yayınevi, Kabul/Afganistan.
- SAHAR, S. VE KATMAN, F. (2019). Afghan Women's Viewpoint about Bringing Peace and Security in Afghanistan with Emphasis on Regional Convergence, **European Researcher. Series A**, Volume: 10, Issue: 4, pp. 230-236.
- SEREN, M. VE ÖZER, Y. (2013). Çatışma Sonrası Ulus/Devlet İnşası: STTK Afganistan Modeli, **Barış Konuşmak Teori ve Pratikte Çatışma Yönetimi**, ODTÜ Yayıncılık ss. 131-157.

- SHARON, G. (2014). **Chi Gona CIA Ameliyat Bar Andazi Taliban Ra Der Afghanistan Rahbari Kard?**, Çeviren: Asadullah Shefayi, 3. Baskı, Merkez Mutaliaat Sulh ve Tavsiye Yayınevi, Kabul.
- SİNKAYA, B. (2016). Ortadoğu Siyasetine Giriş: Temel Faktörler, Aktörler ve Dinamikler, **ORSAM**, No: 1 Nisan 2016.
- SİVRİOĞLU, T. VE TÜRKOĞLU, A. J. (2017). **Başlangıçtan Günümüze Afganistan Tarihi**, Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- SOSHUTFİCY, M. (2005). **Jang ve Jahani Shodan Taryak ve Hiravin Tavlit Anboh Margbartarin Salah Der Afghanistan**, Çeviren: Jaffar Poya, Narkotikle Mücadele Karargahı Sekterliği Yayınları.
- TANİN, Z. (2005). *Afghanistan Der Qarn Bistim 1900-1996*, Mohammad İbrahim Shariyati Afghanistani Yayınevi.
- YEGİN, A. (2015). **Afganistan Siyasetini Anlama Kılavuzu**, İstanbul, 1. Baskı, SETA Yayınları,

DERGİLER

- ACET, G. S. VE DOĞAN, F. (2017). 11 Eylül Olayları Sonrası ABD-Afganistan İlişkileri: İstiladan İşbirliğine, **Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 33, ss. 59-76.
- AĞIR, B. S. (2015). Güvenlik Kavramını Yeniden Düşünmek: Küreselleşme, Kimlik ve Değişen Güvenlik Anlayışı, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 22, ss. 97-130.
- AHMADİ, A. (2017). Dinsel Şiddetin Sosyo-Politik Kaynakları: Taliban Örneği, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 26, Sayı: 1, ss. 117-132.
- AKBAŞ, Z. (2011). ABD'nin Ortadoğu Politikalarının Sürdürülebilirliği ve Ortadoğu'da Güç Mücadelesi, **History Studies Dergisi**, Cilt: 3, Özel Sayı, ss. 1-18.

- AKSU, M. VE TURHAN, F. (2012). Yeni Tehditler, Güvenliğin Genişleme Boyutları ve İnsani Güvenlik, **Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi**, Cilt: 4, Sayfa: 2, ss. 69-80.
- ALAGÖZ, B. VE KANDEMİR, E. (2015). 11 Eylül Sonrası Dönemde Bölgesel Güvenlik ve İran'ın Afganistan Siyaseti, **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, ss. 109-140.
- ALGÜR, B. VE ERCAN, M. (2021). Deniz Hakimiyeti Teorisi Kapsamında Doğu Akdeniz ve Kıbrıs Jeopolitiğinin Türkiye'ye Etkileri, **Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2 Ss. 192-206.
- ARJİMAND, J. M. J. (2009). *Tahrak Hai Taliban ve Tasir an Der Rovabit Pakistan, Afganistan ve Amerika* (Taliban Hareketi Pakistan, Afganistan ve Amerika Arasındaki İlişkilere Etkisi), **Mutaliat Avrasyayı Merkezi Dergisi**, Sayı: 3, ss. 97-34.
- ARJİMAND, J. M. J., KARİMİ QAHARVARDİ, M. VE AKHBARİ, M. (2015). "Sair Tahavul Siyaset Khariji America Nisbat Ba Afghanistan Bar Asas Nazariat Jeopolitik", **Fasilname Takhasusi Olum Siyasi (İlmi-Prohishi Danishgah Azad İslami) Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 32, ss. 33-52.
- ARSLAN, M. (2016). Afganistan'da İstikrarsızlık ve Temel Sebepleri, **IJBEMP Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, ss. 47-63.
- AY, H. VE UÇAR, Ö. (2015). Devletin Gelişim Süreci, **İşletme Fakültesi Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 2, ss. 195-206.
- BAĞBAŞLIOĞLU, T. (2018). Ulus-Devlet Kurgusunun Başarısız Bir Versiyonu, **Social Sciences Studies Journal**, Cilt: 4, Sayı: 20, ss. 2843-2849.
- BAKAN, S. VE ŞAHİN, S. (2018). Uluslararası Güvenlik Yaklaşımlarının Tarihsel Dönüşümü ve Yeni Tehditler, **The Journal of International Lingual, Social and Education Sciences, JILSES Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 2, ss. 135-152.
- BATIR, K. (2017). Uluslararası Hukukta Devlet ve Başarısız Devletler: Somali Örneği, **Çanakkale Ondokuz Mayıs Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 4, ss. 81-102.

- BİRDİŞLİ, F. VE GÖREN, M. (2018). Bölgesel ve Güvenlik Kompleksi Teorisi Bağlamında Türkiye-İran Arasında Göç ve Sınır Güvenliği, **İran Çalışmaları Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2 ss. 11-38.
- BOZATAY, D. A. VE MERİÇ, İ. (2013). Afganistan'da Şiddet ve Terörün Toplumsal Arka Planı, **Akademik Ortadoğu Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 14, ss. 149-173.
- BUZ, S., CANLI, M. VE AYGÜLER, E. (2021). **Trabzon'da Yaşayan Afgan Sığınmacılar Profili ve Gereksinimleri**, Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları.
- CANKARA, Y. VE ÇEREZ, O. (2020). Tarihsel Süreç İçerisinde Afganistan'ın Göç Sorunu ve Türkiye'ye Yansımaları, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 124, Sayı: 245, ss. 447-460.
- ÇELİK, T. (2012). "Orta Asya Güvenlik Sorunları ve NATO'ya Yansımaları", **Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 2, ss. 27-50.
- ÇINARLI, Ö. (2016). İran'ın Afganistan'daki İç Savaşa Yönelik Dış Politikası, **Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 2, ss. 75-84.
- ÇİFTÇİ, K. (2009). "Soğuk Savaş Sonrasında ABD: "Rıza"ya Dayalı "Hegemonyadan "İmparatorluk" Düzenine", **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 10, 2009, ss. 203-219.
- DASHTİ, Z. (2021). ABD'nin Afganistan'dan Çekilmesi ile Taliban'ın Yeniden İktidara Gelmesi, **Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 2, ss.195-212.
- DASHTİ, Z. (2021). Afganistan'da Taliban'ın İktidara Gelmesi ile Yaşanan İç ve Dış Göç Krizi, **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 4, ss. 381-403.
- DEMİR, S. (2012).20. ve 21. Yüzyılların Başlangıç Dönemlerinin Karşılaştırılması: Örtüşen ve Ayrışan Olguların Bir Analizi, **Akademik Bakış Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 10, ss. 207-228.

- DÜVENCİ, S. (2018). Kuvvet ve Mücadele Teorisine Göre Mezopotamya'da Devletin Ortaya Çıkışı, **Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1 ss. 106-117.
- ERDİN, Ç. (2017). Radikal Selefi Örgütlerin Sosyal Medya Kullanımı: IŞİD Örneği, **Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, ss. 124-130.
- ERMAĞAN, İ. (2013). Hindistan'ın Orta Doğu Politikası, **CBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 2, ss. 220-241.
- FARJİRAT, A. R., DARKHOR, M. VE SADATİ, S. H. (2011). *Bar Rassi Risha Hai Adam Moqiyat Der Jilavgiri Az Kisht Movat Mokhadar Der Jonub Asya*, **Cografyayı Ser Zamin İlmî Dergisi**, Sayı: 32, ss. 33-42.
- GÖÇER, M. (2019). Afganistan'da Taliban Sonrası Sosyal Değişim, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 46, ss. 369-381.
- GÖKIRMAK, M. (2011). Afganistan: Bölgesel Rekabet ve Yeni Açılımlar, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 13, ss. 7-42.
- GÜDEK, Ş. (2017). ABD'nin Zora Dayalı Dış Politikasında Söylemsel Bir Değişim: 11 Eylül Terörü, **Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 4, ss. 143-158.
- GÜNEŞ, M. VE ÖZER, Ö, (2016). Direniş ve Karşı Direniş Harekâtı Örneği Olarak: Afganistan, **Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 9, ss. 23-44.
- HAN, A. K. (2011). Sovyet İşgali ve Sürekli Özgürlük: Afganistan'da Süpergüç Müdahalelerinin Uluslararası Sisteme Etkileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Jeopolitik İnceleme, **Ortadoğu Etütleri Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, ss. 57-95.
- HURMİ, A. B. (2010). Bush ve Obama Karşılaştırması Çerçevesinde Amerikan Dış Politika Analizi, **Alternatif Politika Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, ss. 56-81.
- İYİKAN, N. (2009). ABD'nin Azerbaycan İlişkilerine Etki Eden Parametreler, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 21, ss. 255-267.

- KARAÇUKA, M. VE ÇELİK, N. (2016). Kırılğan–Başarısız Devlet Olgusu ve Terörizm İlişkisi, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 1, ss. 20-41.
- KAZU, İ. Y. VE GÜLECEN, S. (2008). Afganistan Eğitim Sisteminin İncelenmesi, **Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 3, ss. 25-31.
- KODAMAN, T. VE BİRSEL, H. (2006). Bağımsızlık Sonrası Özbekistan ve Dış Politikası, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 2, ss. 413-442.
- KÖÇER, M. (2019). Afganistan’da Taliban Sonrası Sosyal Değişim, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 46, ss. 369-381.
- KULOĞLU, E. T. A. (2011). El Kaide Lideri Bin Ladin Operasyonu ve Sonuçları, **Ortadoğu Analiz Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 30, ss. 74-81.
- MİŞ, N. (2011). Güvenikleştirme Teorisi ve Siyasal Olanın Güvenikleştirilmesi, **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 2 ss. 345-381.
- MOTAFAKER, M. J. (2018). Post-Taliban Dönemi Afganistan’daki Terör Gruplarının Sosyal Boşluk ve Ayrışmalar Bağlamında İncelenmesi: Taliban Örneği, **Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 61, ss. 583-595.
- OBAYD, A. J. VE KARATAŞ, A. (2021). Afganistan’da Göç Hareketliliğinin Neden ve Sonuçları, **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi**, Sayı: 50, ss. 75-91.
- OGHLU, S. (2020). Afghanistan Policy of the USA: Obama and Trump Era, **Pearson Journal of Social Sciences & Humanities**, Volume: 5, Issue: 8, pp. 109-119.
- OĞUZLU, H. T. (2007). Dünya Düzenleri ve Güvenlik: Ulus-Devlet Güvenlik Anlayışı Aşılıyor Mu?, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 6, ss. 1-35.
- ÖĞÜT, S. (2013). Başarısız Devlet Kavramının İncelenmesi, **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 3, ss. 163-177.

- ÖNAL, H. (2010). ABD'nin Afganistan Politikasının Açmazları: Bölgesel Bir Analiz, **Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 23, ss.43-71.
- ÖRNEK, S. (2012). Onbir Eylül Olayları ve Afganistan Operasyonu, **Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Sayı: 1, ss. 107-134.
- ÖZKAYA, Ö. (2020). Devlet Olgusu Üzerine Bir Değerlendirme, **Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 16, ss. 317-352.
- ÖZTÜRK T. VE İRFANOĞLU, E. (2021). Amerikan Dış Politikasında Jeopolitiğin Önemi, **Akdeniz İİBF Dergisi**, 21(1), ss. 17-27
- PAYDAR, F. VE FAM, M. T. (2012). Strateji America Der Afghanistan ve Tasir An Ber Emniyet Milli İran, **Fasilname Mutaliaat Rovabit Binalmilal Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 20, ss. 65-97.
- RABİİ, H., HİYODİ, M. R., DASTNAYİ, A. M. VE AHMADİYAN, B. A. (2019). *Tahlil Rahbort Federasyon Rusya Der Qibal Hamsayagan Az Nazar Cografiyayı Stratejik*, **Pizohish Hai Cografiyayı İnsani Dergisi**, Cilt: 52, Sayı: 3 ss. 833-849.
- SANCAK, K. (2013). Güvenlik Kavramı Etrafındaki Tartışmalar ve Uluslararası Güvenliğin Dönüşümü, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 6, ss. 123-134.
- SAYGILI, A. (2010). Modern Devlet'in Çıplak Sureti, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (AUHFD)**, Cilt: 59, Sayı: 1, ss. 61-97.
- SÖNMEZ, G., BOZBAŞ, G. VE KONUŞUL, S. (2020). Afgan Talibanı: Dünü, Bugünü ve Yarını, **Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, ss. 59-77.
- ŞAHİN, D. (2016). Taliban'ın Ortaya Çıkışı ve ABD'nin Örgütün Gelişim Sürecindeki Etkisi, **Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 1 ss. 226-245.
- TELLİ, A. (2020). Başarısız Devlet Terminolojisi Üzerinden Arap Baharı'nı Okumak: Libya, Mısır ve Suriye, **Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 3, ss. 1271-1285.

- TİRAB, T. A. (2017). Küreselleşme Asrında Ulusal Güvenlik Perspektifinden Medya-Güvenlik İlişkisi ve Topluma Yansımaları, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 26, ss. 113-151.
- WAEVER, O. (2008). Toplumsal Güvenliğin Değişen Gündemi, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 18, ss. 151-178.
- YAZICI, O. (2012). Afganistan'ın Jeopolitik Önemi, **Sosyologca Dergisi**, Sayı: 3, ss. 273-284.
- YILDIRIM, S. G. (2018). Göç ve Afganlar: "İstikrarlı Mülteciler", **Göç Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 2, ss. 128-159.
- ZENGİN, G. T. VE GÖKTÜRK, A. (2020). Kapitalizm ve Modern Devletin Yapısal Özellikleri Bağlamında Bir Değerlendirme, **International Social Sciences Journal Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 57, ss. 818-829.

TEZLER

- ABUZAR, M. A. (2021). 1979-2019 yılları Arası SSCB, Taliban NATO Dönemlerinde Afganistan'ın Göç Sorunları, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- AHMADİ, A. (2011). Dini Tarihi ve Sosyolojik Boyutuyla Taliban Hareketi, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- AKKURT, M. (2004). Afganistan'ın Yeniden Yapılanmasında Siyasi Ekonomik Stratejiler, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sosyal Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Kocaeli.
- ALİ, A. M. (2021). 1979-2019 Yılları Arası SSCB, Taliban ve NATO Dönemlerinde Afganistan'ın Göç Sorunları, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ege Üniversitesi, İzmir.
- ARİA, S. (2015). İstanbul Sürecinin Afganistan'ın İstikrarına Etkisi: Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi Çerçevesinde Bir Değerlendirme, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uludağ Üniversitesi, Bursa.

- ATAİE, N. (2015). Afganistan'a Müdahale ve Yeni Devlet Düzeni, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- AYDIN, A. (2010). Afganistan'da Taliban hareketinin Ortaya Çıkışı ve Mezhebi görüşleri, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- AZAAD, A. B. (2019). 1990-2015 Arası Afganistan Siyasetinde Afganistan Türkleri ve General Dostum, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- BAHRAH, M. (2020). Afganistan'da Etnik Savaşın Kültürel ve Sosyal Bileşenlerinin Sosyolojik Bir Analizi, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- BAŞER, E. A. (2020). Uluslararası Politikada Başarısız Devletler: Eleştirel Bir Analiz, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Trakya Üniversitesi, Edirne.
- BAYAR, E. (2021). Sosyal İnşacı Yaklaşımına Göre 2001 Sonrasında Yeniden İnşa Edilen Afganistan'ın Dış Politikası, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- BEGZAD, H. (2012). 1994 Yılından Günümüze Kadar Afganistan'da Din Eğitimi, **Yayınlanmamış Yüksek Tezi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- BEGZAD, R. (2014). 11 Eylül Sonrası Afganistan'da Demokratikleşme ve Taliban Örgütü, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- BİK, A. M. (2021). Afganistan'da İşsizlik Sorunu (2001-2019): Sorunu Üreten Sebepler ve Çözüm Yolları, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.
- BÜYÜKBAŞ, M. (2006). Amerika Birleşik Devletleri'nin Afganistan'a Müdahalesi ve Afganistan'da Oluşturulan Yeni Yönetim Yapısı, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.

- ÇELİK, A. G. (2021). Obama Döneminde ABD'nin Ortadoğu Politikası, **Yayınlanmamış Yüksek Tezi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- ÇINARLI, Ö. (2009). Afganistan'daki İç Savaş ve Dış Müdahale (1989-2001), **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- DOGHAN, A. H. (2018). 1980 Sonrası Dönemde Türkiye'ye Yerleşen Afgan Türkmenlerinin Göç Süreçleri ve İntibak Problemleri, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- ERSOY, Ö. (2013). Afganistan Kaynaklı Uyuşturucunun Uluslararası Bir Güvenlik Sorusuna Dönüşmesi: İç ve Dış Dinamikler, Mücadele Politikaları, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Polis Akademisi, Ankara.
- GIDDENS, A. (1994). **Modernliğin Sonuçları**, Çev. E. Kuşdil, İstanbul, 1. Basım, Ayrıntı Yayınları.
- HAKİMİ, S. J. (2019). Afganistan Ekonomisinin Dönüşümünde Bir Kuşak Bir Yol Stratejisinin İncelemesi, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- KARA, Ö. (2004). Sovyet İşgalinden Afganistan'dan Türkiye Komutasındaki ISAF'a, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- KATMAN, F. (2006). NATO Policies in South Caucasus, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- KATMAN, F. (2010). Hamas: Bir Terörist Örgütün Siyasal Partileşmesi, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Savunma Bilimler Enstitüsü, Kara Harp Okulu, Ankara.
- KHAİRİ, K. (2021). Afganistan'ın Demokrasiye Geçiş Süreci (2001 Sonrası), **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.

- KİREN, A. (2012). Afganistan'ın Yeniden Yapılandırılmasında Türkiye'nin Rolü (2001-2011), **Yayınlanmamış Yüksek Tezi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- MAJEEDİ, E. (2021). Afganistan Ekonomisinin Genel Görünümü ve Afganistan-Türkiye Ekonomik İlişkileri, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
- MOKHTARİ. A. K. (2019). ABD'nin Afganistan Mücadelesi; Ülkedeki Güven Açığı ve İstikrarsızlığın Analizi, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Tekirdağ.
- MUHTAT, Q. (2011). S.S.C.B.'nin 1979 Yılında Afganistan'ı İşgalinden 2001 ABD Müdahalesine Giden Süreçte Uluslararası Ortamda Afganistan'ın Konumu, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- NOORY, M. T. (2014). Afganistan'daki Güvenlik Sorunları, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- ÖZER, H. (2010). 11 Eylül Sonrası ABD Müdahaleciliği Ve BM Sistemi Temelinde Uluslararası Hukuk, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- PARHAM, H. R. (2021). Afganistan'da son yüzyılda dört büyük etnik grubun siyasi katılımı, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- POLAT, İ. (2006). 11 Eylül Terör Saldırıları ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Afganistan Müdahalesi, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- QADERİ, K. M. (2018). Soğuk Savaş Sonrası Afganistan'ın Avrasya Jeopolitiğindeki Yeri, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- RASEKH, M. VE YAHYA, S. (2017). Afganistan Eğitim Sisteminde Nitelik Sorununun Tarihsel, Siyasal, Ekonomik ve Sosyal Temeller,

Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

SADA, M. R. (2021). Ulus-İnşa Stratejileri Bağlamında Afganistan'da Uluslaşma Sürecinin Sosyo Politik Analizi, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.

SADAT, S. F. (2016). Taliban Döneminde Din Eğitimi (1994-2001), **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.

SADİD, M. A. (2019). Afganistan Ekonomisinin Kalkınmasında Enerjinin Rolü ve Önemi, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

SADİD, S. A. (2019). Afganistan'da Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Yönetim Sistemi Üzerinde Bir Araştırma, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trakya Üniversitesi, Edirne.

SAFİ, S. H. (2021). Sovyet İşgalinden Bugüne ABD Dış Politikasında Afganistan, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.

SAHAR, S. (2020). The Role of International Organizations in Enhancing Women's Political Participation in Afghanistan, **Unpublished Master's Thesis**, Institute of Graduate Studies, Istanbul Aydın University, İstanbul.

SALİHY, M. A. (2014). Afganistan'da İktidar Mücadelesi ve Dış Müdahaleler, 1973-2014, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Ankara.

SALİHY, M. Z. (2019). İç ve Dış Dinamikler Çerçevesinde Afganistan'ın Güvenlik Analizi (1989-2001), **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ege Üniversitesi, İzmir.

SHAKİR, S. (2000). Taliban ve Peştunistan sorunlarının Afganistan-Pakistan İlişkilerine Etkisi, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Ankara.

- SHAKİR, S. (2020). Taliban ve Peştunistan Sorunlarının Afganistan-Pakistan İlişkilerine Etkisi, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- SÖĞÜTLÜ, G. (2019). Başarısız Devlet Olgusunun Terörizmle İlişkisi Somalı ve El Şebab Örneği, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- SUHBAT, N. (2020). 1990-2019 Döneminde Afganistan ve Pakistan Siyasi İlişkileri, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atılım Üniversitesi, Ankara.
- ŞEYHANLIOĞLU, H. (2004). 11 Eylül Sonrası Değişen Dünya Dengelerinde Afganistan, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- TOPSAKAL, İ. (2019). Rusya Tarihi, Lisans Açık Öğretim Tezi, Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, İstanbul Üniversitesi.
- TÜRKMEN, A. B. (2019). Uluslararası Güvenlikte Suyun Önemi ve Afganistan Analizi, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Namık Kemal Üniversitesi, Tekirdağ.
- YILMAZ, A. (2005). Afganistan'da Kadının Sosyal Statüsü ve Din Eğitimi, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- ZAHİN, H. (2021). Afganistan Siyasal Yaşamında İslami Hareketler (1969-1996), **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- ZAKİ, M. M. (2019). Bölgesel Güvenlik Çerçevesinde Afganistan'ın Yalıtıcı (İnsulator) Konumunun Çok Taraflı Politika İle Aşılması, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ege Üniversitesi, İzmir.

İNTERNET KAYNAKLARI

- ACEMOĞLU, D. (2021). Ulus inşası, Afganistan’da Neden Başarısız Oldu?, **Serbestiyet**, Erişim Tarihi: 06.12.2021, Web Adresi: <https://serbestiyet.com/haberler/ulus-insasi-afganistanda-neden-basarisiz-oldu-68265/>
- AFGHAN VOİCE AGENCY (AVA), (2021). Afghanistan Sal 2020 Ra Chigona Gozarand?, Erişim Tarihi: 25.01.2022, Web Adresi: <https://avapress.com/fa/217198/افغانستان-سال-2020-را-چگونه-گذراند->
- AKAN, Ö. (2011). Hukuk Devletinde Bireyin Özgürlüğü ve Devletin Güvenliği Çatışması, **Hukuk Gündemi**, Erişim Tarihi: 07.12.2021, Web Adresi: <http://www.ankarabarusu.org.tr/siteler/ankarabarusu/hgdmakale/2011-2/9.pdf>
- AKİT (2021). Taliban’dan Yeni Açıklama: Örnek Bir Silam Sistemi Kurmayı Hedefliyoruz, Erişim Tarihi: 11.02.2022, Web Adresi: <https://www.yeniakit.com.tr/haber/talibandan-yeni-aciklama-ornek-bir-islami-sistemi-kurmayi-hedefliyoruz-1569459.html>
- ALTUN, M. (2021). Başarısız Devlet, **Karar**, Erişim Tarihi: 06.12.2021, Web Adresi: <https://www.karar.com/gorusler/basarisiz-devlet-1625525>
- APARİ, S. F. (2021). ABD’nin En Uzun Savaşı: Afganistan’da 20 Yıl, **Anadolu Ajansı**, Erişim Tarihi: 10.01.2022, Web Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abdnin-en-uzun-savasi-afganistanda-20-yil/2351523>
- ASLAN, M. (2021). Kadim Afganistan: Huzura Hazır Mı?, **Kriter**, Erişim Tarihi: 15.01.2022, Web Adresi: <https://kriterdergi.com/dis-politika/kadim-afganistan-huzura-hazir-mi?>
- ASLAN, Ö. (2021). Afganistan’da Taliban Hükümeti Sonrası Panorama, **Perspektif**, Erişim Tarihi: 05.01.2022, Web Adresi: <https://www.perspektif.online/afganistanda-taliban-hukumeti-sonrasi-panorama/>
- BABAK, M. (2021). Taliban ve Shamatat Az Khoroj Niro Hai Americayi Bakhsh Dowum ve Payani, Rozname Afghanistan Ma, Erişim Tarihi:

- 03.02.2022, Web Adresi:
http://www.dailyafghanistan.com/opinion_detail.php?post_id=157036
- BAG, M. (2021). Taliban Örgütü Nedir? Nasıl Ortaya Çıktı? Amacı Nedir? Arkasında Kimler Var?, **Euronews**, Erişim Tarihi: 02.02.2022, Web Adresi: <https://tr.euronews.com/2021/08/14/taliban-orgutu-nedir-nasil-ortaya-cikti-amaci-nedir-arkasinda-kimler-var>
- BAQİRNIÁ, N. (2021). Taliban ve Chashim Andaz Tavazin Quدرات Der Sateh Matıqa ve Nizam Binalmileli, **IMBOS**, Erişim Tarihi: 25.01.2022, Web Adresi: <https://old.imobs.ir/2021/09/18/-طالبان-و-انداز-توازن-قدرت-در-سطح-م-80%8C-E2%80%8Cچشم/>
- BBC (2021). Afganistan’da Taliban, Ortaokula Erkek Öğrencilerin Girişine İzin Verdi, Kız Öğrenciler İçin Okulların Daha Sonra Açılacağını Söyledi, Erişim Tarihi: 20.02.2022, Web Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58608124>
- BBC FARŞİ (2015). Awalın Davor Goft Go hai Sulh Afghanistan ve Taliban Der Pakistan Bar Gozar Shot, Erişim Tarihi: 17.01.2022, Web Adresi: https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2015/07/150708_k03_afghan_taliban_met_in_pakistan
- BBC FARŞİ (2016). Tavafiqname’yi Sulh Mian Rahbaran Devlet Afghanistan ve Hizb-İ İslami İmza Shot1, Erişim Tarihi: 17.01.2022, Web Adresi: <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-37503494>
- BBC FARŞİ (2017). Barrasi Fahrıs Zindaniyan Hizb-i İslami Baray Azad Shodan “Payan Yaft”, Erişim Tarihi: 17.01.2022, Web Adresi: <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-39654827>
- BBC FARŞİ (2019). Nigahi Ba Müzakerat Taliban ve Amerika Az Aghaz Ta Konun, Erişim Tarihi: 17.01.2022, Web Adresi: <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-47348222>
- BİRDİŞLİ, F. (2021). Bölgesel Güvenlik, Güvenlik Çalışmaları, Erişim Tarihi: 07.12.2021, Web Adresi: https://www.researchgate.net/publication/349641507_BOLGESEL_GUVENLIK

- BİRGÜN (2021). Pakistan'dan Dünyaya Taliban Mesajı: Afganistan'daki Yeni Gerçeklik Tanınmalı, Erişim Tarihi: 06.01.2022, Web Adresi: <https://www.birgun.net/haber/pakistan-dan-dunyaya-taliban-mesaji-afganistan-daki-yeni-gerceklik-taninmali-358233>
- BOUKALAS, C. (2016). Olağanüstülük Yok: Otoriter Devletçilik. Agamben, Poulantzas ve İç Güvenlik, Çev: Anıl Aygen, **Praksis**, Sayı: 40, ss. 41-66, Erişim Tarihi: 20.12.2021, Web Adresi: https://www.academia.edu/23719071/Olağanüstülük_Yok_Otoriter_Devletçilik_Agamben_Poulantzas_ve_İç_Güvenlik?auto=download
- BROWN, V. F. (2018). *Chira Pakistan Ba Panah Dadan Baray Taliban Adama Mi Dahat?*, The Daily Afghanistan-e-Ma, Erişim Tarihi: 06.01.2022, Web Adresi: http://dailyafghanistan.com/opinion_detail.php?post_id=142365
- BURGET, F. A. (2021). Afganistan ve Çevresini Anlamak-1: Pakistan-Afganistan İlişkilerine Etki Eden Faktörler, **Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı-TEPAV**, N202134, Erişim Tarihi: 05.01.2022, Web Adresi: https://www.tepav.org.tr/upload/files/16357628343.AFGANISTAN_V_E_CEVRESINI_ANLAMAK_1.pdf
- CANER, M. (2021). İran'ın Afganistan Siyaseti, **KRİTER**, Cilt: 6, Sayı: 60, Erişim Tarihi: 06.02.2022, Web Adresi: <https://kriterdergi.com/dosya-afganistan/iranin-afganistan-siyaseti>
- ÇEBİ, E. (2019). “Afganistan'ın Çatışma Bölgesine Dönüşmesinde Eğitime Müdahalenin Rolü”, **İNSAMER**, Erişim Tarihi: 20.02.2022, Web Adresi: https://insamer.com/tr/afganistanin-catisma-bolgesine-donusmesinde-egitime-mudahalenin-rolu_2052.html
- DAMAO, L. (2021). Çin ve Taliban: Dostlukla Düşmanlık Arasında Otuz Yıllık Git Gel, **HEINRICH BÖLL STIFTUNG**, Erişim Tarihi: 05.02.2022, Web Adresi: <https://tr.boell.org/tr/2021/11/23/cin-ve-taliban-dostlukla-dusmanlik-arasinda-otuz-yillik-git-gel>

- DİLEK, B. S. (2008). Enerji Rekabetinin Gizli Gündemi: Afganistan, **Cumhuriyet Gazetesi**, Erişim Tarihi: 25.12.2021, Web Adresi: https://www.emo.org.tr/ekler/5593d9c8b76cb79_ek.pdf?dergi=540
- DURMUŞ, M. (2020). Orta Asya'daki Çin ve Rusya Rekabeti, **İNSAMER**, Erişim Tarihi: 10.01.2022, Web Adresi: https://insamer.com/tr/ortasyadaki-rusya-cin-rekabeti_3400.html
- ERBAŞ, F. (2018). Jeopolitik Teoriler Temelinde Doğu Akdeniz ve Türkiye, Anadolu Ajansı, Erişim Tarih 21.01.2022 Adres: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/jeopolitik-teoriler-temelinde-dogu-akdeniz-ve-turkiye/1113793>
- ERSOY, E. (2021). Hindistan'ın Afganistan siyaseti ve Türkiye algısı, **Daktilo 1984**, Erişim Tarihi: 15.01.2022, Web Adresi: <https://daktilo1984.com/forum/hindistanin-afganistan-siyaseti-ve-turkiye-algisi/>
- FARS (2021). Ravayati Tavafiği Ki Ba Khoroji Amerika Az Afghanistan Muntahi Shot, Erişim Tarihi: 17.01.2022, Web Adresi: <https://www.farsnews.ir/news/14000610000374/-روایت-توافقی-که-به-خروج-آمریکا-از-افغانستان-منتهی-شد>
- GÜLER, M. Ç. (2021), Rusya'nın Afganistan Politikası, **KRİTER**, Cilt: 6, Sayı: 60, Erişim Tarihi: 06.02.2022, Web Adresi: <https://kriterdergi.com/dosya-afganistan/rusyanin-afganistan-politikasi>
- HİSARLIOĞLU, F. (2019). Toplumsal güvenlik, güvenlik yazıları, No: 29, Erişim Tarihi: 07.12.2021, Web Adresi: https://trguvenlikportali.com/wpcontent/uploads/2019/11/ToplumsalGuvencilik_FulyaHisarlioglu_v.1.pdf
- İBRAHİMKHİL, S. (2020). Muzakarât Mustaqim Miyan hukümet Afghanistan ve Taliban Resmen Aghaz Shot, **DW**, Erişim Tarihi: 17.01.2022, Web Adresi: <https://www.dw.com/fa-af/-مذاکرات-مستقیم-میان-حکومت-افغانستان-و-طالبان-رسمآ-آغاز-شد/a-54904329>

- İSTİKRAR, İ. (2021). Afganistan'ın Ekonomik Politikası, **KRİTER**, Cilt: 6, Sayı:60, Erişim Tarihi: 06.02.2022, Web Adresi: <https://kriterdergi.com/dosya-afganistan/afganistanin-ekonomi-politigi>
- KAYA, E. (2021). ABD'nin Afganistan'dan Çekilmesinin Bölgesel Etkisi, **ANKASAM**, Erişim Tarihi: 29.01.2022, Web Adresi: <https://www.ankasam.org/abd-nin-afganistandan-cekilmesinin-bolgesel-etkisi/>
- KEMAL, M., ŞAHİN, M. VE KEMAL, L. (2015), Taliban'ın doğuşu ve dini kökenleri, **TİMETURK**, Erişim Tarihi: 02.01.2022, Web Adresi: <https://www.timeturk.com/taliban-in-dogusu-ve-dini-kokenleri/haber-106644>
- KİSSİNGER, H. (2021). Amerika Afganistan'da neden başarısız oldu?, **Perspektif**, Erişim Tarihi: 06.12.2021, Web Adresi: <https://www.perspektif.online/amerika-afganistanda-neden-basarisiz-oldu/>
- KOCAKENAR, M. (2015). **Amerikan Dış Politikasında İdealizm Realizm İlişkisi: Çatışma Mı İşbirliği Mi?**, **HBStrateji**, Erişim Tarihi: 15.01.2022, Web Adresi: <http://www.hbstrateji.com/amerikan-dis-politikasinda-idealizm-realizm-iliskisi-97>
- MUHAMMEDİYEN, D. A. (2021). Aghaz Ajlas Goftogo Hai Binalafghani Der Tahran Ba Huzur Namayandagan Devlet Afghanistan ve Heyet Siyasi Taliban, **İNSA**, Erişim Tarihi: 17.01.2022, Web Adresi: <https://www.isna.ir/news/1400041611405/-آغاز-اجلاس-گفتگوهای-بین-الافغانی-در-تهران-با-حضور-نمایندگان-دولت>
- MÜLTECİ-DER (2021). Mültecilerle Dayanışma Derneği Afganistan Menşe Ülke Bilgi Notu. Eylül 2021 Afganistan ve Taliban, Erişim Tarihi: 02.01.2022, Web Adresi: <https://multeci.org.tr/wp-content/uploads/2021/09/Multecilerle-Dayanisma-Derneği-Afganistan-Mense-Ulke-Bilgi-Notu-Eylul-2021-10.09.2021.pdf>
- NASEEM, M. Y. (2021). Pakistan-Afganistan İlişkileri, **KRİTER**, Cilt: 6, Sayı: 60, Erişim Tarihi: 06.02.2022, Web Adresi: <https://kriterdergi.com/dosya-afganistan/pakistan-afganistan-iliskileri>

- NOWANDİSH, İ. (2019). Az Aghaz Ta Anjam; Faraz ve Nishib Yazda Döver Muzakaray Amerika ve Taliban, **İtlaat Roz**, Erişim Tarihi: 17.01.2022, Web Adresi: <https://www.etilaatroz.com/93858/from-beginning-to-end-of-eleven-rounds-of-us-taliban-talks/>
- OĞUZ, E. (2021). Eğri Yük Hedefine Ulaşmaz: Afganistan'da İşler Neden Ters Gitti?, **Fikir Turu**, Erişim Tarihi: 11.01.2022, Web Adresi: <https://fikirturu.com/jeo-strateji/egri-yuk-hedefine-ulasmaz-afganistanda-isler-neden-ters-gitti/>
- OĞUZ, E. (2022). Kazakistan, Bir Yol Ayrımında!, **Independent**, Erişim Tarihi: 29.01.2022, Web Adresi: <https://www.indyturk.com/node/456386/turkiyeden-sesler/kazakistan-bir-yol-ayriminda>
- ÖZKAN, E. (2021). Stratejik Müttelikler: Pakistan ve Taliban, **Serbestiyet**, Erişim Tarihi: 05.01.2022, Web Adresi: <https://serbestiyet.com/featured/stratejik-muttelikler-pakistan-ve-taliban-70431/>
- ÖZTÜRK, T. E. (2016). ABD'nin "Yumuşak Güç" Kullanımı: Barack Obama İmajı Üzerinden Amerikan Dış Politikasının Yeniden İnşası, Erişim Tarih, 15.01.2022, Web Adres: <http://www.kamudiplomasisi.org/pdf/abdninyumusakguckullanimi.pdf>
- SEREN, M. (2022). 2021'de Afganistan, **Anadolu Ajans**, Erişim Tarihi: 07.02.2022, Web Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/2021de-afganistan/2480313>
- SHİFAYİ, A. (2021). Chira Goruhi Taliban Der Shamal Afghanistan Pish Ravi Mikonat?, **BBC Farsı**, Erişim Tarihi: 07.02.2022, Web Adresi: <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-57564024>
- SÖNMEZ, G. (2021). Afganistan'dan ABD ve NATO Çekilmesi ve Olası Sonuçları, **Ortadoğu Araştırma Merkezi**, Erişim Tarihi: 07.02.2022, Web Adresi: <https://www.orsam.org.tr/tr/afganistandan-abd-ve-nato-cekilmesi-ve-olasi-sonuclari/>

- SUYUNDIKOV, S. (2020). ABD'nin Orta Asya Politikaları, **21. Yüzyıl Enstitüsü Bilim, Birlik, Barış**, Erişim Tarihi: 29.01.2022, Web Adresi: <https://www.21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/orta-asya-arastirmalari-merkezi/abd-nin-orta-asya-politikalari>
- ŞİMŞEK, O. (2000). Devlet Kavramının Gelişimi ve Küreselleşmedeki Anlamı, **Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi**, 5(4), ss. 1-16, Erişim Tarihi: 05.12.2021, Web Adresi: <https://www.tuhis.org.tr/pdf/5413.pdf>
- TAMER, C. (2021). Rusya-Hindistan Yakınlaşması ve Çok Kutuplu Dünyanın İnşası, **ANKASAM**, Erişim Tarihi: 15.01.2022, Web Adresi: <https://www.ankasam.org/rusya-hindistan-yakinlasmasi-ve-cok-kutuplu-dunyanin-insasi/>
- TAŞTEKİN, F. (2021). Taliban, 11 Eylül ve ABD İşgali: Afganistan Bugüne Nasıl Geldi?, **BBC Türkçe**, Erişim Tarihi: 11.01.2022, Web Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-57733786>
- TAVUKÇU, S. (2021). Afganistan İşgalinin Sona Ermesi ve Değişen Dengeler, **Stratejik Düşünce Enstitüsü**, Erişim Tarihi: 15.01.2022, Web Adresi: <https://www.sde.org.tr/sinan-tavukcu/genel/afganistan-ısgalinin-sona-ermesi-ve-degisen-dengeler-kose-yazisi-23566>
- TUTAR, B. (2021). Yeni Afganistan ile Orta Asya'yı Balkanlaştırma..., **Sabah**, Erişim Tarihi: 15.01.2022, Web Adresi: <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/bercan-tutar/2021/08/15/yeni-afganistan-ile-orta-asyayi-balkanlastirma>
- TÜRKMEN, F. (2021). ABD'nin Afganistan'dan Çekilme Süreci: Nedenler ve Sonuçlar, **GİFGRF**, Erişim Tarihi: 28.01.2022, Web Adresi: <https://www.gif.org.tr/files/abdnin-afganistandan-cekilme-sureci-nedenler-ve-sonuclar.pdf>
- UYGUR, H. VE FARZAM, R. (2021). ABD'nin Afganistan'dan Çekilmesi Bölge Ülkeleri İçin Ne Anlama Geliyor?, **Anadolu Ajans**, Erişim Tarihi: 29.01.2022, Web Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/abd-nin-afganistan-dan-cekilmesi-bolge-ulkeleri-icin-ne-anlama-geliyor/2329768>

YENİ ŞAFAK (2021). Taliban Kimdir, Mezhebi Nedir? Taliban Nasıl Ortaya Çıktı, Amacı Nedir?, Erişim Tarihi: 02.01.2022, Web Adresi: <https://www.yenisafak.com/taliban-kimdir-mezhebi-ne-lideri-kim-tarihi-ve-amaci-ne-h-3677893>

ZOLFIQARI, M. (2007). Jeopolitik Khalij Fars: İran ve America (Tahdid Ha ve Firsat Hai Fravari Cumhuri İslami), **Partal Jami Olum İnsani Dergisi**, Sayı: 15, Erişim Tarihi: 01.02.2022, Web Adresi: ensani.ir/fa/article/21861/- ژئوپلیتیک-خلیج-فارس-ایران-و-آمریکا-تهدیدها-و-فرصت-های-فراوری-جمهوری-اسلامی

DİĞER KAYNAKLAR

SANDIKLI, A. VE EMEKLİER, B. (2011). 21. Yüzyılda Yeni Güvenlik Anlayışları ve Yaklaşımları, **Uluslararası Balkan Kongresi**, 28-29 Nisan Kocaeli, Türkiye.

ÖZGEÇMİŞ

Adı/Soyadı: Abdul Khalil QARQEEN

EĞİTİM

- ❖ **Lisans:** 2018, Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü
- ❖ **Yüksek Lisans:** 2022 İstanbul Aydın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler ve Terörizm İncelemeleri Bölümü

İŞ DENEYİMİ

- ✓ Eğitim Danışmanı
- ✓ Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Yabancı Öğrenciler Temsilcisi
- ✓ Amu Ceyhun Derneği Eğitim Sorumlusu